

BIBLIOTEKA »L«
Izdanja Zavoda za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta u
Zagrebu

Urednik
Viktor Žmegač

Vladimir Biti

INTERES
PRIPOVJEDNOG
TEKSTA

Prema prototeoriji pripovijedanja

Recenzenti
Miroslav Beker
Neven Jurica

Katalogizacija u publikaciji – CIP
Nacionalna i sveučilišna biblioteka, Zagreb

UDK 82.0:003

BITI, Vladimir

Interes pripovjednog teksta: prema prototeoriji pripovijedanja / Vladimir Biti. – Zagreb: SNL, 1987. – 221 str.: ilustr.; 20 cm. – (Biblioteka »L« / Izdanja Zavoda za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu)

Bilješke: str. 181-211. – Bibliografija: str. 171-180. – Kazala.

ISBN 86-329-0087-0

Činjenica je da se stvarno iskustvo ne može opisati. Mislim s gorčinom da bi niz zvjezdica, kao u staromodnim romanima, možda vrijedio. Ili znak neke vrste, možda krug, ili kvadrat. Bilo što, samo ne riječi. Ljudi koji su bili ondje, na onom mjestu gdje se raspadaju riječi, kalupi, red, znat će što želim reći, a drugi neće znati. Ali kad si jednom bio ondje, javlja se užasna ironija, užasno slijeganje ramenima, i nije to pitanje borbe s tim, niti odricanja, ne radi se o tome što je pravo ili krivo, nego jednostavno znaš da to postoji, oduvijek. U pitanju je klanjanje tome, tako da kažem, sa stanovitom udvornošću, kao nekom drevnom neprijatelju: U redu, znam da si tu, ali moramo sačuvati forme, zar ne? I možda je uvjet tvog postojanja upravo to što čuvamo forme, stvaramo kalupe – jesi li na to pomislio?

Dorris Lessing, Zlatna bilježnica

U skladu s povijesnim stanjem filozofija ima svoj istinski interes tamo gdje je Hegel, sporazuman s tradicijom, oglasio njezinu nezainteresiranost: u bespojmovnom, pojedinačnom i posebnom; u onome što se od Platona zgotavljalo kao prolazno i neznatno i na što je Hegel nalijepio etiketu lošeg postojanja. Temom bi joj bile kvalitete što ih je sam obespravila kao da pripadaju *quantité négligeable*. Prijekom zadaćom pojma postaje ono do čega pojam ne doseže, što mehanizam njegove apstrakcije isključuje, što već nije egzemplarom pojma.

Theodor W. Adorno, **Negativna dijalektika**

PREDGOVOR

Namjera je ove knjige da postavi temelj za dvostruku integraciju teorije pripovijedanja. S jedne ću strane ponuditi nacrt unutrašnje integracije koji bi dopustio da se različiti i naizgled nepovezivi rezultati teorije pripovijedanja objedine s dostignućima drugih disciplina u jedinstven teorijski horizont. S druge ću strane istodobno podastrijeti prijedlog ukorjenjivanja teorije pripovijedanja u jednu prototeoriju označavanja i time pokušati povezati pripovijedanje s drugim čovjekovim značenjskim očitovanjima. Posrijedi je nacrt koji proizlazi iz dugogodišnjeg nastojanja da ovladam problemima koji su se pojavljivali na raznim presjecištima moga teorijskog interesa. Kad god sam ih pokušavao rasvijetliti odvojeno, navješćivali su mi oni neraskidivu uzajamnu povezanost i zahtijevali cjelovito promišljanje.

Nije mi strano kojim se opasnostima takvo promišljanje mora danas izložiti. Daleko smo od suglasnosti o tom kako bi trebala izgledati teorija književnosti kako s obzirom na svoje unutrašnje ustrojstvo, tako i s obzirom na svoj odnos prema bliskim disciplinama. Nijedan dosadašnji pokušaj integracije nije postigao željeni konsenzus. Umjesto da nad tom manje-više očiglednom činjenicom rezignira ili trijumfira, ova će je knjiga nastojati učiniti svojim misaonim polazištem. Ona će pokušati istražiti gdje se nalazi to bezupitno tlo različitih književnoteorijskih konstrukcija koje im se tijekom vremena izmiče. Pitat će dakle: na koji skriveni

način književnost naručuje svoje razumijevanje da bi ga odmah zatim obespravila u svojim genetskim procesima? Pitanje se nadovezuje na osnovni argumentacijski tok moje knjige *Bajka i predaja*, ali prosljeđuje dalje nezadovoljno njezinim rezultatima. Tamo se bilo pokazalo da se dva načelno različita pripovjedna »ophođenja sa svijetom«, zastupljena u bajci i predaji, zrcalno reproduciraju u dvama različitim metodološkim ophođenjima s pripovjednim tekstom: fenomenološkom i strukturalističkom. Iz današnje mi se perspektive čini da je veza bila ispravno naslućena. Razvoj problema u posljednjih nekoliko godina nije toj slutnji samo dao pravo, već ju je pritom i znatno artikulirao. To mi je omogućilo da je ovdje nadogradim uvođenjem trećeg termina koji je možda dovoljno važan da bi se nadogradnja proglasila revizijom. Baš stoga jer je u rezultatu odsutan, igra taj termin, nalik začinu u jelu, presudnu ulogu. Izbjegavajući mistifikaciju karakterističnu za njegov suvremeni tretman u različitim nazivnim varijantama, odmah ću ga identificirati kao *genezu* ili *povijest* u čijem mediju se odvija interakcija dvaju značenjskih ophođenja. Do krajnosti sažeto, radi se o tom da se taj medij u procesu interakcije pretvara u svijesti njezinih nosilaca, podliježući iskrivljenju, iz neosviještenog uvjeta u osviješteni uzrok.

To je temeljna ideja ove knjige koja se razrađuje nekom vrstom cikličkog preosvjetljavanja u šest faza. U *prvoj* upozoravam na zaokret što ga je proučavanje verbalne reprodukcije svakodnevnih doživljaja unijelo u naratološki utemeljenu teoriju pripovijedanja time što je u (možda neosviještenoj) tradiciji hegelovske i lukačevske refleksije uvrstilo između teksta i stvarnosti posredni član iskustva. U *drugoj* oslonom na tekovine novije sociologije znanja i psihoanalize postavljam model poprišta pripovjedne komunikacije. U *trećoj* se služim tim modelom da bih razlučio tri temeljna modaliteta pripovjednog teksta. U *četvrtj* revidiram neke novije analize genetskih faza recepcije pripovjednog teksta. U *petoj* razvijam zacrtani model u tri osnovna

stupnja pripovjedne i općenito verbalne komunikacije: sporazumijevanje, razumijevanje i interpretaciju. U sklopu posljednjeg stupnja posebno razmatram etape kroz koje prolazi proizvodnja pripovjednog teksta. *Šesto* poglavlje rezimira dokaze stavlajući ih u jedinstvenu perspektivu interesa.

Volio bih na kraju dodati jednu napomenu. Zamisao *Interesa pripovjednog teksta* proživjela je višestruku »refiguraciju« dok nije stekla ovdje izložen oblik. Tragovi toga pripremnog procesa raspršeni su u radovima što sam ih objavljivao po izlasku *Bajke i predaje* u našim časopisima. Pitanje je kako bi i kada taj proces pronašao svoje (privremeno?) utočište da mi stipendija zaklade Alexander von Humboldt nije omogućila nekoliko mjeseci mirnoga rada u jedinstveno povoljnim okolnostima. Najmanje, a ipak jedino što tu mogu učiniti jest izraziti svoju nekonvencionalnu zahvalnost.

Konstanz, listopad 1985. – Göttingen, lipanj 1986.

Autor

NOVO POLAZIŠTE TEORIJE PRIPOVJEDANJA

S nešto zakašnjenja u odnosu na proučavatelje govorne komunikacije, svakodnevi su se u posljednje vrijeme okrenuli i proučavatelji pripovjedne komunikacije. Tko bi želio istražiti uzroke takva interesa, ne bi se mogao zadržati samo na rasprostranjenosti fenomena pripovijedanja. Na nju je svojedobno upozoravao Barthes kad je prvom rečenicom *Uvoda u strukturalnu analizu pripovjednog teksta* ustoličavao naratologiju kao samostalnu semiotičku disciplinu. (Barthes, 1966/1983, 102) On je to učinio zato da bi postavio zahtjev za uvođenje reda: nepreglednoj množini oblika toga fenomena što daleko nadilazi verbalni medij valja pronaći zajedničku dubinsku osnovu po analogiji s rečeničnom matricom u to vrijeme aktualne generativne gramatike. Ni desetljeće burnoga razvitka kroz koji je naratologija prošla od svoje inauguracije do prvog zbrajanja rezultata u Chatmanovoj *Priči i diskurzu* (1978) nije nanijelo štetu uvjerenju da takva invarijantna struktura zaista postoji. »Onkraj analize žanrovskih razlika«, piše Chatman, »postoji određenje onoga što je priča po sebi. (...) Filmu, stripu, slikama, kipovima, plesu i glazbi stoji u osnovi jedan supstrat.« (1978, 9) U pregledu rezultata najnovije naratologije što ga je pet godina poslije Chatmanove sinteze sastavila Shlomith Rimmon-Kenan to se uvjerenje gotovo doslovce ponavlja: »Novinski izvještaji, povijesne knjige, romani, filmovi, stripovi, pantomima, ples, trač, psihoanalitičke seanse samo su neki od pripovjednih tekstova što prožimaju naš život.« (1983, 1) Rimmonova se doduše bavi samo umjetničkom prozom, ali pripovjedni tekst stječe po njezinu mišljenju umjetnički status ionako tek u pragmatičkoj sferi. Zato roman i novela dijele s tračevima, novinskim izvještajima, autobiografijama, pismima itd. ipak svoj presudni dio, naime događaje u jednom slijedu (*histoire, story*) i njihovo verbalno predstavljanje u drugom (*discours, discourse*). Razlika nastaje tek u načinu prenošenja tih dvaju obveznih sastavnih dijelova: »U zbiljskom svijetu, autor je instanca koja odgovara

za proizvodnju pripovjednog teksta i njegovo posredovanje. (...) Unutar teksta, komunikacija podrazumijeva fiktivnog pripovjedača koji prenosi pripovjedni tekst nekom fiktivnom primaocu priče.« (3f.) Ostavljajući dakle taj način po strani, može se reći da je pripovjedni tekst bitno određen svojim odnosom prema zbiljskom predlošku. On uvijek predstavlja neki slijed događaja: »Priča označuje ispričane događaje izdvojene iz njihova rasporeda u tekstu i rekonstruirane u kronološkom slijedu skupa sa sudionicima tih događaja.« (3) Taj se slijed reproducira u tekstu: »U njemu se događaji ne pojavljuju nužno u kronološkom slijedu, obilježja sudionika raspršena su diljem teksta, a svi su elementi pripovjednog sadržaja profiltrirani kroz neku prizmu ili perspektivu (»fokalizatora«).« (Isto) U svojoj karakterizaciji pripovjednog posredovanja nekog slijeda događaja autorica se izriječno oslanja na Genetteov *Diskurz pripovjednoga teksta*, ali prešutno zapravo na čitavu onu tradiciju objašnjavanja pripovjednog teksta koja je, reaktualizacijom formalističkog učenja, začeta u naratološkom broju francuskog časopisa *Communications* (br. 8/1966). Tu se, pored spomenute Barthesove studije, nalazi i esej *Granice pripovjednoga teksta* u kojemu Genette pokušava odrediti pripovjedni tekst trima međusobno stupnjevanim opozicijama.

Prva se tiče Platonova razlikovanja mimeze i dijegeze. U mimezi pjesnik se trudi pružiti iluziju kako ne govori sam, već umjesto njega govori netko drugi, dok u dijegezi pjesnik »govori u svoje vlastito ime, ne pokušavajući nas uvjeriti kako to govori netko drugi« (Genette 1966/1976, 1406). Pjesnici koji se služe mimezom nisu za Platona umjetnici, jer naprosto prenose umjesto da posreduju zbilju, daju joj preko sebe glasa umjesto da je svladaju. Pjesnici koji se služe dijegezom, naprotiv, pravi su umjetnici, jer se suprotstavljaju prirodi, djeluju kao oponašatelji svjesni cilja u skladu sa svojom zamisli. Genette upozorava da Aristotel vidi taj odnos drugačije, jer je dijegeza kao osobno posredovanje njemu samo niži oblik mimeze. (Isto) Aristotel naime – da začas napustim Genettea – gradi pojam mimeze na umjetnosti shvaćenoj kao *poiesis*, a ne kao *tékhnē*, što znači da mu oponašanje nije mehanički prijenos zbilje, nego povanjštenje njezine unutarnje predodžbe. Zato je dijegeza njemu niži stupanj povanjštenja od mimeze u kojoj pjesnik nastoji »deprivatizirati« svoju predodžbu. Takvo shvaćanje oponašanja ne može se, međutim, uskladiti s polaznom naratološkom postavkom da pripovjednom slijedu događaja prethodi kakav zbiljski slijed, pa se Genette priklanja Platonovoj tvrdnji prema kojoj se mimeza kao »savršeno oponašanje« podudara sa svojim predmetom, dok dijegeza postupa »posredstvom složenog sustava prijenosnih zupčanika«. Komentirajući na jednom mjestu Platonov primjer preuzet iz Homera, on naime kaže:

Ako pod poetskom imitacijom podrazumijevamo prikazivanje, pomoću verbalnih sredstava, ne-verbalnog realiteta, i iznimno verbalnog (...), onda ćemo se složiti sa time da se imitacija nalazi u pet narativnih stihova, a da se nipošto ne nalazi u pet dramskih stihova. Kod ovih potonjih radi se naprosto o umetanju jednog drugog teksta, preuzetog izravno iz događaja, usred teksta koji prikazuje te događaje: kao kad bi neki (...) slikar (...) postavio usred jedne mrtve prirode ne crtež kamenice nego pravu kamenicu. (...) Savršena imitacija nije više imitacija, već sama stvar, tako da je konačno jedina postojeća imitacija ona nesavršena. *Diegesis je mimesis.* (1406f.)

Sad više nije teško zaključiti gdje Genette želi postaviti granice pripovjednog teksta. On nastaje tamo gdje se stavi u pogon »sustav prijenosnih zupčanika« te se zbilja u liku slijeda događaja podvrgne preradbi. To se zbiva doduše gotovo neizbježno, jer pripovjedni tekst i ne može oponašati savršeno. Tako barem zaključuje autor u nešto kasnije sastavljenom *Diskurzu pripovjednoga teksta* (1972) gdje konstatira da »nulti stupanj referencije«, tj. stroga izokronija između teksta i priče, izostaje jednostavno stoga što vrijeme čitanja svaki put ovisi o posebnim okolnostima. »Sve što možemo ustvrditi o takvom pripovjednom odsječku jest da on prenosi sve što je bilo rečeno, bilo stvarno ili fiktivno, bez bilo kakva dodavanja; ali on ne obnavlja brzinu kojom su bile izgovorene te riječi ili moguća mrtva mjesta u konverzaciji.« (1972/1980, 87)

Polazeći od toga da je tekst u odnosu na svoju priču načelno razgraničen dijegezom, Genette hierarhizira i polove u preostalim dvama – podređenim – parovima opreka pa *opisivanje* pretpostavlja *pripovijedanju*, a *historijsko pripovijedanje* *diskurzu*. Ako je dijegeza zapravo jedina pripovjedna mimeza, onda je pripovijedanje koje prislanja svoju vremensku uzastopnost uz vremensku uzastopnost događaja što ih posreduje nužno manje vrijedno od opisivanja koje u vremenskoj uzastopnosti svoga verbalnog odvijanja svladava prostornu simultanost svog predmeta i tako radi protiv njegove prirode u skladu sa svojim ciljem. (1966/1976, 1410) Slično, prema Benvenisteu na koga se Genette oslanja u posljednjemu uvedenom paru opreka, postupa historijsko pripovijedanje, za razliku od diskurza, u odnosu na svoj predmet. Dok je u diskurzu pripovijedani događaj vremenski blizak trenutku u kojemu se o njemu priča, u historijskom je pripovijedanju vrijeme događanja daleko vremenu pripovijedanja, prezent se zamjenjuje aoristom pa nastaje dojam da događaji »govore sami sebe« (Benveniste, 1966/1975, 183). Isključen iz jezičnih struktura odgovarajućim restriktivnim mehanizmima, pripovjedač se u historijskom pripovijedanju skriva u ulogu neutralnog priopćitelja prisvajajući time funkciju verifikatora pripovjed-

nih činjenica. No baš time, po Genetteu, uzdiže on pripovjedni tekst od njegova »rodnog obilježja«, jer je stupanj obavijesnosti teksta povezan s odsutnosti njegova govornika. On utoliko potpunije obavješćuje ukoliko potpunije zataji čin obavješćivanja. (1972/1980, 167) U modernoj prozi gdje se taj čin objelodanjuje sve bespoštednije, pripovjedni tekst prekoračuje svoje granice, do te se mjere spušta u samo okruženje svoje priče da gubi razlikovno obilježje i postupno »umiče iz vidokruga«. (1966/1976, 1416)¹

Za sve pretpostavke nastajanja i održavanja pripovjednog teksta kako ih formulira Genette: dijegezu, opisivanje i historijsko pripovijedanje, uočljivo je presudna *udaljenost pripovjedača od predmeta o kojemu pripovijeda*. Pripovjedač sudionik »ne zna što čini«, »opsjednut« je događajem koji ga zaražava svojom silinom pa se u pripovjedni tekst upleću »učinci stvarnog«: okolnosna, slikovita obilježja, nefunkcionalni detalji, konotatori puke mimeze u platonovskom smislu riječi. (Barthes, 1968) Takav pripovjedač ne vlada načelom opažanja svog predmeta pa mu izmiče mjerilo izbora, poremećuje se djelotvornost postupka oblikovanja teksta. Nasuprot njemu, udaljeni pripovjedač točno zna što želi učiniti sa svojim predmetom, jer u procesu proizvodnje teksta samostalno raspolaže svojim interesom umjesto da interes raspolaže njime, kao što se zbiva situiranom pripovjedaču. Slijedimo li Chatmanove termine, etape nastajanja pripovjednog teksta mogle bi se s gledišta udaljenoga pripovjedača obilježiti ovako: interes → zamisao → opažanje. Taj pripovjedač nije bio u svijetu priče, nije u tom svijetu mogao ništa opaziti pa stoga gradi zamisao o priči, a ne zamisao iz priče kao »neosviještenu pozadinu opažanja«. (Chatman, 1978, 155f.) I dok utvrđivanje interesa situirana pripovjedača mora najprije pratiti učinke njegova opažanja, potom zamisao koja se iz njih nadaje, da bi na kraju razotkrilo interes kao neku vrstu njihova »odsutnog uzroka«, interes se udaljenoga pripovjedača iscrpljuje u »pričanju priče«. (Isto, 158) U skladu s tim, cjelokupni poredak i izgled teksta u funkciji su toga čisto estetskog interesa.²

Udaljavanje radnje pripovijedanja iz radnje o kojoj se pripovijeda rezultira osamostaljivanjem ne samo prve već i posljednje. Kao što je izrekao Culler (1981, 170f.), »da bi proučavanje gledišta imalo smisla, moraju postojati različiti kontrastni načini motrenja ili pričanja date priče, a to čini priču nepromijenjenom srži, konstantom prema kojoj se mogu mjeriti varijable predstavljanja pripovjednog teksta«. Radi se o tom da se priča kao slijed događaja prepozna kao »nediskurzivna, netekstovna datost, kao nešto što postoji jače od predstave u pripovjednom tekstu i nezavisno od nje« i što je »zamišljeno kao da ima svojstvo stvarnih događaja«. Predmetak »zamišljeno kao da« ima ovdje svoje razloge, jer se čini da priča kao slijed događaja i nije više od »heurističke

fikcije« ili – kako je to nešto ranije formulirao Sternberg (1978, 10) – »objasnidbena konstrukta«. Budući da mu se obično ne nude različiti pripovjedni tekstovi iste priče, analitičar je upućen rekonstruirati ono što se »zaista dogodilo« iz onoga što je u tekstu rečeno da se dogodilo i pitanje je koliko se u postupku takve rekonstrukcije može osloboditi konstrukcije od koje polazi. Ona otkriva podjednako toliko koliko skriva – ukoliko *skrivanje nije čak jedini način njezina otkrivanja*. U tom pogledu, kao što pokazuju novija istraživanja, pričanje priča moglo bi nalikovati pričanju snova. I to iz obje perspektive.

Najprije za pripovjedača, kojega u trenutku »buđenja« zatječe jedan novi svijet odnosa, »masivna« stvarnost raščlanjena »prirodnim« prostorno-vremenskim obrascima koji traže drugačiju konstelaciju svijesti. Iščezlo je prelijevanje kvaliteta, naslojavanje stopljenih osjećaja i opažanja, egologička montiranost svijeta okupljena oko doživljajnog subjekta – nastupa pribiranje. Ono se već zbiva u drugom vremenskom i prostornom mediju, kao povratna refleksija koja izdvaja slike iz struje nastajanja / nestajanja prepoznajući ih u parametrima aktualnog prostora i vremena. Stoga te slike, već se nalazeći u nekom suobitavanju i preraspoređivanju, tražeći zagubljenu organizacijsku jezgru, odmah zabacuju intencionalnu kvalitetu izvornog doživljaja i prikupljaju svoj smisao unutar predikativne strukture koja im se utiskuje izvana. Zatim se one još ulančavaju po zakonima odvajanja, podudaranja, proizlaženja, dobivaju svoju uzastopnost i razvoj po mjerilima vremena koje im prvobitno nije bilo svojstveno. Prvobitna je njihova vremenitost, naime, bila pretfenomenalna i gradila se iz svake nove faze protoka »držeći u ruci« prethodnu fazu i pripremajući sljedeću. Subjekt je bio usmjeren ishodu svojega doživljaja pa je njegove etape primao samo utoliko ukoliko su podržavale dojam onoga što je nailazilo. Sad se on međutim okreće prema nečemu što se već odigralo i preko sloja sazdanog procesualnim retencijskim »sjenčenjem« izvornih dojmova pokušava reflektivno konstruirati njihov cjelovit smisao.³ On može nastati samo projiciranjem nečega što se odigralo prije nečim što se doziva u sjećanje poslije; može dakle izboriti identitet svog objekta samo pomoću jedne »poprečne«, naknadne intencionalnosti.⁴

Ali sve je to tek priprema za pričanje koje opet mora zaposjesti novi, tj. jezični medij. Medij jezika čovjeku je straniji od medija svijesti, jer posljednji on obično osjeća neosporno vlastitim. Jezik je naprotiv instrument zajedništva, tipiziranih intersubjektivnih sklopova nataložnih kolektivnom upotrebom, koji se i u nekim svakodnevnim situacijama osjećaju tuđima subjektivnom zaposjedanju. Na to je iz raznih aspekata upozoravao u posljednje vrijeme osobito Derrida preuzimajući staru filozofijsku temu razilaženja struktura predstavljanja s predstavljenim stanjima stvari. Mislim prije svega na njegov pojam »pisanja« koji

indicira iskrivljavanje subjektivnih nauma zgotovljenim jezičnim »patentima« stavljenima između subjekta i svijeta, (1968/1976) ali isto tako, recimo, na pojam »iterabilnosti« uveden u polemici sa Searleom, koji podsjeća da nas jezik izmješta svojim pripravljenim ulogama neovisno o tome što smo se sami pripravili staviti u njega. (1977a i b) Ne umanjujući mu zasluge u oblikovanju aktualnoga problematskog polja, valja ipak reći da Derrida nije prvi, a svakako ni jedini koji je prepoznao i artikulirao taj problem. Bez pretenzije na sastavljanje iscrpne i konačne liste »prvenstva«, skrenut ću pažnju samo na rane i tek nedavno objavljene radove Alfreda Schütza. Tako recimo u poglavlju o jeziku njegove *Teorije životnih oblika* nastale između 1924. i 1928. godine stoji:

Riječ režira svijet shematizirajući ga i oblikujući načinom nedostupnim drugim životnim oblicima. Imenovanjem se stvar i njezino svojstvo, osjećaj i njegov intenzitet, radnja i njezino odvijanje potpuno izmiču sferi moga specifičnog doživljavanja. Budući da pripada neposredno sferi Drugoga, on može označiti samo ono što je meni i Drugom zajedničko. Svoj ću osobni doživljaj pronaći ponovno u onoj sferi u koju riječ nikad ne ponire. Riječ koja je podijeljena svima ne može shvatiti da taj svijet pripada meni, kao što nije kadra obistiniti ništa jednokratno, jedinstveno, neponovljivo. (1981, 214)⁵

Time smo izravno uvedeni u problem intersubjektivnoga karaktera jezika i u činjenicu da se drugi ne pridružuje našoj poruci tek kad je ona dovršena, već od početka upravlja procesom njezine proizvodnje. Jezik u tom pogledu nije iznimka, jer – kao što smo vidjeli u spoznajnom pribiranju našega doživljajnog subjekta – intersubjektivni sklopovi sudjeluju i u predjezičnim artikulacijama doživljaja; jezik je samo mnogo fleksibilnije polje prepoznavanja vlastitog položaja prema drugome.

Ukratko, osmišljavajući svoj doživljaj u parametrima »sredeniije« konstelacije svijesti, posredujući ga zatim tehnikama jezične reprodukcije, subjekt sve više ulazi u polje intersubjektivnih odnosa, okreće se prema sve razgovjetnijemu drugom prilagođujući protok vlastite svijesti protoku njegove. Takav je »kompromis« u funkciji izboravanja legitimnosti njegovu doživljaju bez koje subjekt ne bi mogao učvrstiti pokolebani identitet. Subjektu koji reproducira svoj doživljaj drugi služi kao neki »zrcalni odraz« njega samoga, sa svim prednostima što ih može imati

takav odraz prezentirajući subjekt u takvoj neposrednosti u kakvoj sam sebi nije nikad prezentan. Subjekt ima sebe samo »iznutra« dok svojega drugoga ima »izvana«, on podliježe upisivanju njegove jezične djelatnosti da bi svojim reakcijama vraćao njezine tragove i time ovjeravao protoke subjektive svijesti. Drugi je subjektu koji priča svoj doživljaj, dakle, medij dolaženja k sebi samome, jer mi možemo doći k sebi samima samo tako i utoliko ukoliko drugi dolazi k nama. U svakom pribiranju prisutan je jedan »drugi« pa makar i samo tako, kao kod našega netom »probudena snivača«, što polaže neke intersubjektivne strukture svakodnevnih odnosa u prizvanu »gradu« doživljaja.⁶ Artikulirajući si drugoga, subjekt drugome artikulira sebe, vraća se iz »besmisla« jedne zatvorene doživljajne enklave u kategorizirani i stabilizirani smisao svakodnevne stvarnosti da bi dobio potvrdu svoje »normalnosti«. Stoji li cijeli taj izvod, priča ne bi toliko posredovala događaje i stanja stvari koliko bi pripovjedaču služila kao način oslobađanja odgovarajuće iskustvene strukture, modus pojašnjavanja njome izazvane zatečenosti u jednom objektivno važećem polju odnosa. Tada bi se ona mogla razumjeti kao upletanje raznovrsnih – od svjesnih do nesvjesnih – obilježja toga stanja, jezično razastiranje njegovih izraza, oznaka i naznaka koji zahtijevaju, pozivaju ili dozivaju odgovarajuću reakciju sugovornika.⁷ To je drugi, receptivni aspekt sličnosti pričanja priča s pričanjem snova, koji se u današnjem stanju teorije pripovijedanja više ne može smatrati novim. Prvi okret prema razumijevanju pripovjednog teksta kao »partiture« načinila je teorija recepcije kad je upozorila da tekst nije konačan predmet interpretacije, nego jedan pol dijaloškog procesa koji tek sa svojim drugim polom, čitateljem, ostvaruje cjelovit smisao; da taj čitatelj nije izvan teksta nego neprekidno unutar njega krećući se kao »perspektivna točka« kroz područje njegove referencije; da se stoga referencija teksta ostvaruje samo procesualno u stalnom dijalektičkom presijecanju anticipiranja budućnosti i revidiranja prošlosti i njime izazvanim »pasivnim sintezama« predodžbi. Teoretičari recepcije, ukratko, razumiju pripovjedni tekst kao složen i izdiferenciran sklop uputa koji upravlja projekcijom svjetova u čitateljskoj svijesti pobuđujući u njoj predodžbe, misli i dojmove potrebne za proizvodnju odgovarajuće referencije. Ali cilj nije toliko u proizvođenju referencije koliko u proizvođenju odgovarajućeg stanja čitateljeve svijesti time što će se u toku čitanja osporiti oblici osmišljavanja svijeta kojima se on služio dotad. To uspijeva zahvaljujući specifičnosti estetskog iskustva koje čitatelju omogućuje promatranje samoga sebe u procesu identifikacijskog sudjelovanja, distancirano formuliranje vlastitih želja i preko toga njihovo shvaćanje i prepoznavanje. (Iser, 1976, 218) Pitanje koje se nameće nakon tih analiza glasi: zašto pripovjedni tekst poduzima tako korjenitu preobrazbu čitateljeve svijesti? Za što on njega zapravo

pridobiva? Obično se odgovara: za neke »subjektivne postavbe« u kojima se zauzimanjem vrijednosnog stava predlaže rješenje pojedinih manjkova u ideološkim »hijerarhijama važenja«; za reinterpretaciju određenih aktualnih normi u kojima se presjecaju sukobljeni društveni interesi njihova održavanja i rušenja. (Krusche, 1978, 18ff.) Reinterpretacija bi se odigravala naprimjer tako što bi se dotad važeće norme bilo dovele do krajnjih konzekvencija ili bi im se uz bok stavile alternativne norme. Očevidno je da argumentacija tu uključuje i odgovarajuće shvaćanje književne povijesti, jer se reinterpretacija može odnositi uvijek samo na određeni horizont očekivanja, a taj je horizont formiran iskustvom čitanja. Iskustvo je u čitatelju stvorilo jedno polje odnosa na koje se pripovjedni tekst vezuje kada ga uvlači u svoju »igru«. On naime mora ponuditi u svojoj strukturi dio tih »vladajućih dispozicija« identifikaciji svoga čitatelja, ali – radi očuvanja umjetničkog karaktera – uvijek samo u nižim perspektivama osmišljavanja, perceptivnim rasterima nepouzdanog pripovjedača, fokalizatora ili likova prema kojima se uspostavlja kritička distanca. (Iser, 1976, 246f.)

U toj se naizgled neospornoj tezi suptilno reproducira karakteristično stajalište recepcionista da je umjetnički karakter teksta ovisan o stupnju u kojemu on nadilazi horizont očekivanja svojega primaoca. To je stajalište ušlo u teoriju recepcije preko formalističkog shvaćanja književne evolucije koje se izgradilo u razdoblju kad je negacija vladajućih estetskih »dispozicija« uistinu bila motor književnog razvoja. Šireći inovacijski postupak s formalnih na transcendiranje i smisaonih sklopova zatečenih u receptivnoj svijesti, teoretičari recepcije samo su naglasili povijesno-ograničeno porijeklo svojega modela. On se oslanja na potrošački odnos prema umjetnosti do kojega je dovela »tehnička reproduktivnost« umjetničkih djela. Od prijeloma stoljeća na ovamo ona postaju robom koja se mora pokoriti zakonu razvijenog kapitalističkog tržišta: stalnoj proizvodnji novoga. Današnje tržište umjetničke robe, međutim, nije više tako jedinstveno kao što je bilo u doba svog formiranja. Tada je, u snažnom pokretu autonomizacije kao reakciji na »po-robljavanje« umjetnosti, prevladavao jedinstven pojam umjetnosti, dok bi se današnju situaciju moglo u tom pogledu obilježiti zamršenijom i otvorenije konkurentnom. (Bürger, 1979, 135ff. i 177) Budući da živimo u svijetu razvedenih smisaonih enklava, izdiferencirane raspodjele položaja u društvenoj stratifikaciji svijeta života, javlja se stanovita nedoumica u odnosu na pojam »vladajućih dispozicija«. Ne bi dakako bilo toliko važno da se autor i čitatelj pripovjednog teksta sporazumiju oko toga koje su važeće norme njihova svijeta i gdje se u njima otvaraju procijepi i manjkovi kada pripovjedni tekst kao »jedan pol dijaložkog procesa« ne bi bio upućen na adresata koliko to tvrde recepcionisti. (Iser, 1976, 245f.) Stoga neka razina sporazumijevanja mora postojati.

No ako u raznim socijalnim i ideološkim segmentima stanovništva »svijeta« – što god taj posljednji pojam ovdje podrazumijevao – vladaju veoma različite dispozicije, tada je *homogenost pojma horizonta očekivanja neodrživa pa ga je neophodno raslojiti*.

Uvažavajući kategorijalnu selekciju publike što je provodi današnja pripovjedna produkcija, valjat će najprije razmotriti vezu između tipa položaja čitatelja u stratifikaciji svijeta života i tipa očekivanja što ga on prinosi pripovjednom tekstu. Odnos prema tekstu kod svakog je čitatelja najprije posredovan spontanom odnosom prema književnosti kao instituciji. Ako svakome uopće treba, književnost pouzdano ne treba svakom na isti način. A ono sa čime jedan pripovjedni tekst stupa u odnos prije svega je način na koji ga čitatelj treba. Tekst »interpelira« jednu proizvedenu strukturu potreba koja će čitatelja ponukati ne samo da ga na odgovarajući način pročita, već da ga uopće prepozna kao »svoj« i posegne za njim. Stoga se može reći da je čitatelj jednim svojim dijelom »unutra u tekstu« prije no što ga je uopće počeo čitati pa ga ne treba uvlačiti iz nekakva »stvarnog polja odnosa«. (Isto, 246) »Stvarno polje odnosa« nije razgovijetno odvojeno od tekstnoga polja odnosa, jer se za čitatelja, baš kao i za pripovjedača, uvijek-već-unaprijed konfigurira s obzirom na njihovu potrebu za tekstem.⁸ I jedan i drugi hoće pojasniti one implikacije svojega položaja prema komunikantu koje im sprečavaju da uspostave identitet. I čitatelju je tekst dake potreban da bi ga vratio iz poremećenih odnosa jedne »smisaone provincije« u koju je zapao mimo svoje krivnje bilo u stabilni intersubjektivni svijet svakodnevnosti ili u zajedničku oporbu protiv njega.

Budući da je »potonuće« u tu provinciju rezultat smisaonih deficita što ih proizvodi njegov konkretni položaj u društvenoj stratifikaciji svijeta života – položaj čije mu objašnjenje književni tekst predočuje uvijek samo privremeno uspješno – »posao« što ga obavlja pripovjedanje mogao bi se najprikladnije obilježiti kao permanentno ovjerodostojavanje tih deficita. To znači da bi pripovjedni tekst u istom procesu s jedne strane izostravao nagone što ih proizvodi specifična društvena suženost čitateljevih egzistencijalnih potencijala, a s druge strane skretao njihovu realnu subverzivnu moć ka nekoj višoj, ali imaginarnoj perspektivi čitateljeva samoosmišljavanja. Na taj je način, međutim, konačan učinak procesa »kompenzacijske razmjene u kojemu se manipuliranom čitatelju nude odgovarajuća zadovoljstva« (Jameson 1984, 353) viđen sa znatno manje optimizma no u teoretičara recepcije kada govore o raslojavanju čitateljskog subjekta na uključene i distancirane aspekte. Autor naime ne bi pridobivao čitatelja toliko za problematizaciju vladajućih ideoloških hijerarhija koliko za suglasnost s njima. Ako ni sa čim drugim uostalom, čitatelj se na kraju suglašuje barem sa smislenosti

književnog čina i time priznaje važenje svijetu u kojemu se on pojavljuje kao prirodni korektor života.⁹ Ostavljajući zasad po strani rješavanje dileme da li umjetnička proza tako obmanjuje svoga adresata ili ga ipak lišava obmana – ili možda oba ta učinka postiže u isti mah – uzet ću dokazanim samo toliko da tekst nije odgovor na svijet, pa ni prevrednovanje i preoblikovanje već nekako vrednovane i oblikovane stvarnosti, već da je on prije svega odgovor na specifičnu čitateljevu potrebu. Još točnije, on je odgovor na specifičnu autorovu potrebu za specifičnom čitateljevom potrebom.¹⁰ To je mnogo konkretnije polazište, jer ako se i otvaraju neki manjkovi u suvremenim »hijerarhijama važenja«, oni to čine samo s obzirom na položaj autora u toj i toj situaciji interesa te i te književnosti te i te generičke specifikacije. Tek unutar takve položajne determinacije u polju *književne komunikacije* zaposjeda autor tekstnu ulogu pripovjedača. Bit će da je to ujedno, promatra li se dijapazon pošiljateljskih uloga odozdo, posljednja uloga na čiju promjenu može uopće utjecati jedan pripovjedni tekst, jer je promjena autorske uloge u pravilu izvan njegova dosega. Status autora podliježe dugoročnijoj povijesnoj mijeni, on je proizveden uvelike izvanknjiževnim okolnostima i do historijskog je autora da na njega pristane ili ne pristane samo u mjeri u kojoj ga može osvijestiti:

Autor je u svojoj ulozi u potpunosti određen književnim sustavom u kojemu piše, sustavom koji ga definira u njegovu književnom sporazumijevanju, mogućnostima i namjerama književnog oblikovanja, u intenciji književnog djelovanja i komunikacijskoj namjeri, uopće u čitavoj njegovoj književnoj egzistenciji: Hoće li jedan autor pisati u ulozi vidovnjaka ili agitatora, genija ili kritičara vremena, moralista ili zabavljača, onoga tko mora očitovati svoje duševne doživljaje ili onoga tko realno odražava društvenu stvarnost, to nikako ne ovisi o pojedincu, već se prilagođuje određenom književnom sustavu kojemu je autor obavezan i koji definira njegovu autorsku ulogu. U tekstnoj komunikaciji, ako je ona književna, ne ostvaruje se samo odgovarajući opći društveni, jezični i kulturni sustav, već i poseban umjetnički i književni sustav. (Waldmann, 1976, 59f.)

Daleko od toga, dakle, da bi se sa svojim čitateljem sporazumijevao u kakvom ideološkom horizontu svijeta, pripovjedač dijeli s njime jedan omeđeni prostor komunikacijskih tehnika, a time istom »svijet govora«

koji svojim naslijeđenim ustrojstvom u koječemu propisuje raspoređivanje »slova po papiru«. U procesu pripovjednog posredovanja autor se u tom smislu prilagođuje jednom formalno i tematski profiliranom očekivanju svoga čitatelja, vrijednosnom obrascu koji fungira ne samo kao gola *pretpostavka*, već i kao konkretni *poziv* određenim postupcima ustrojavanja. Iz toga proizlazi da tekst nije početak nego nastavak jedne davno započete komunikacije, uvijek samo nova replika u dijalogu koja želi precizirati proteklu razmjenu iskustava, nadoknaditi ono što je u njoj bilo propušteno.

Time se razvoju argumentacije ujedno isprečuje drugi akutni pojam teorije jezične i književne komunikacije: intertekstualnost. Njime se podrazumijeva štošta, ali prije svega to da jedan tekst ne stječe svoj smisao toliko iz sebe samoga koliko iz veza što ih uspostavlja s drugim tekstovima. Ti su tekstovi, karakterističnom Derridinom formulacijom, »izvanjskost koja je pozvana ući u unutrašnjost da bi je uspostavila kao unutrašnjost« (Culler, 1983, 194). Formulacija otvara čitav raspon omiljenih Derridinih tema kao što su nemogućnost samoposjedovanja teksta, njegova uvijek-već-nedostatna prisutnost, teškoće uokvirivanja, reproduciranje nadomještanjem inherentnog manjka, itd. I tu se Derridina argumentacija pokazuje samo izdankom bogate tradicije evropskoga »umijeća sumnje« i stječe svoj smisao i sama kao međutekst toga filozofijskog konteksta. Tako je naprimjer sljedeći odlomak iz knjige jednoga od njegovih boljih tumača mogao biti gotovo doslovno »izvaden« iz neke Husserlove, Schützove ili Merleau-Pontyveve knjige:

Ali strijela je u pokretu u svakom trenutku od početka do kraja svog leta iako njezin pokret nije prisutan ni u jednom trenutku prisutnosti. Prisutnost pokreta može se razabrati, ona se uspostavlja samo utoliko ukoliko je već svaki trenutak obilježen tragovima prošlosti i budućnosti. Nešto se može zbivati u danom trenutku samo ako je trenutak već podijeljen unutar sebe, nastanjen neprisutnošću. (Culler, 1983, 94)

Taj nam ulomak dopušta uvid da se pomak što ga je dekonstrukcija načinila u odnosu na rezultate teorije recepcije *mutatis mutandis* svodi na premještanje »putujućega gledišta« između horizonata očekivanja, što znači decentrirano u odnosu na jednu receptivnu svijest. Rezultat: ne ulaze samo fragmenti teksta u neprekidno više razine svoga osmišljavanja, već to čini i tekst u cjelini, a potom i čin njegove proizvodnje i razumijevanja. Sve se to uvijek već uklapa u jedan otvoreni *Verweisung-*

szusammenhang. Tek taj nalaz daje u punoj mjeri naslutiti koliko neosvijesćenih slojeva stoji u osnovi pripovjedne, ali dakako i općenito: književne i jezične komunikacije.¹¹ Tek on jasno artikulira restriktivan karakter svake komunikacijske situacije kao ono »bezupitno tlo« što se problematizira samo iznimno. Iznimno, tj. u onim trenucima kad dođe do riječi korozija što je »umnožavanje konteksta« izaziva u dotad neospornoj matrici komunikacijskih parametara. Korozija se iz proizvodne perspektive objavljuje kao određen »smisaoni minus« proizveden otporom što ga iskustvena struktura, aktivirana u okviru dotad neupoznate »smisaone enklave«, pruža prinesenim tehnikama povanjšćivanja. Koncentriramo li se na pripovjednu komunikaciju, formalna oprema što je pripovijedanje stavlja na raspolaganje u danom trenutku omogućuje naprimjer suviše ograničen raspon osmišljavanju te strukture. Ograničavanje u pravilu proizvodi instanca koju je dotadašnja pripovjedna praksa ustalila automatskom i neprijepornom, a iskustvo je sada osjeća tek elementom nekog, premda još nejasnoga, nadređenog smisaonog sklopa. Ta instanca, ovisno o filogenetskom ili ontogenetskom trenutku pripovjednog interesa, može biti bilo žanrovska, submodalna ili modalna. Tako su naprimjer pojedine pripovjedne situacije postale načinima svoga osmišljavanja predstavljenog svijeta spornima od avangarde naovamo tako da je njihova problematizacija raznim vrstama fizičke, psihičke ili moralne diskvalifikacije pripovjedača iznijela na vidjelo dotad nepoznatu instancu implicitnog autora. Recentno poigravanje »transtekstualnostima«: napomenom izdavača, predgovorom, epilogom, žanrovskim klauzulama (Genette, 1982, 7ff.), opet, razotkriva instancu »autora-kao-funkcije« koja se, za razliku od implicitnog autora, ne nastanjuje na rubovima *jednog* teksta, već u šupljinama *među* tekstovima pokrivenima obuhvatnim poljem jedinstvenoga autor-skog diskurza. (Foucault, 1979, 153) Takvim se potezom konstitutivna značenjska dimenzija teksta povlači na same margine čitateljske svijesti da bi tamo fungirala tek kao neki putokaz ili trag onoga što je u tekstu »uistinu prisutno«. Jer to o čemu se u tekstu »zapravo radi« postoji u njemu otprilike samo tako kao što težina, pokret i napor tijela postoje u njegovoj ostavljenoj stopi. »Partitura« se sada dakle premjestila iz teksta u čitateljevu svijest izbaždarenu, po pretpostavci, dugom tradicijom pripovijedanja. Tekst samo »ispušta« neke u njoj neravnomjerno i netočno naznačene tonove ili pak izvodi jednu složenu, ali nezapisanu skladbu.

Tako bi se, sažimajući, moglo reći da teorija pripovijedanja razumije danas pripovjednu komunikaciju kao neku vrstu iskošenog razgovora koji nalaze »simptomalno razumijevanje« (Althusser) razmijenjenih replika i njihovih instanci. U pripovjednom tekstu, drugim riječima, objavljuje se preko načina kojim on vidi položaj svojega čitatelja i

specifični položaj autora u složenoj stratifikaciji svijeta života. Takva istodobno »dvostruka dijagnoza« podliježe teorijskoj artikulaciji tek u onoj mjeri u kojoj se uspije prepoznati njezina organizacijska jezgra. Donedavni »trijumfalni pohod« dekonstrukcije s njezinim neobuzdanim relativizmom temeljio se na uvidu da je bilo kakva teorijska artikulacija nemoguća zbog toga što organizacijska jezgra pripovjednog teksta neprekidno izmiče. I uistinu, što generira upravo takvo i takvo pripovjedno očitovanje u takvoj i takvoj situaciji? Reći da je to aktualni adresat u konfiguraciji njegovih interesa i potreba nedovoljno je stoga jer se autor u pravilu obraća nekom implicitnom primaocu. Reći da je to onda subjektivni »perceptivni raster« autora zabašuruje tekst kao nadindividualni medij njegove konstitucije. Reći da su to napokon onda modalni, submodalni i žanrovski zakoni pripovijedanja, to u okolnostima stalne izmjene konstitutivnih okvira među pripovjednim »tržištima« više ne dostaje ni za trivijalnu književnost. No premda se permanentno klizanje organizacijske jezgre pripovjednog teksta iz aktualnogonetskoga u ontogenetski i filogenetski okvir¹² očevidno ne da spriječiti, to nipošto nije razlog za odustajanje od teorijskog promišljanja fenomena pripovijedanja – osim možda za one koji cilj teorije vide u posvemašnjoj i neoborivoj izvijesnosti njezinih postavki. Takvima je, uostalom i namijenjena Derridina kritika, s obzirom na takve i crpi ona svoju nesumnjivu snagu. Ali baš stoga jer je snaga dekonstrukcije tijesno povezana s onim na što se ona obara – u tome neproblematiziranom protivniku korijeni su i njezine slabosti. Budući da se posvemašnja neizvjesnost uvijek suprotstavlja apsolutnoj izvjesnosti, nosi ona posljednju kao nepropitanu pretpostavku u svom temelju. U konkretnom slučaju to je pretpostavka da u svakom sporazumijevanju mora na kraju doći do potpunog podudaranja struktura predstavljanja s predstavljenim stanjima stvari. Utvara *propre sense*, što kontinuirano progoni evropsku filozofiju od srednjovjekovne rasprave o univerzalijama, kući se dakako u tzv. korespondentnoj teoriji istine koja drži da se stvarnost sastoji od predmeta, mišljenje od njihovih pojmova, a jezik od njihovih imena. Umjesto da propita društveno-ideološke pretpostavke aktualizacije te teorije u strukturalističkom i analitičko-filozofijskom obliku i tako zadobije njezinu proizvodnu osnovu, Derrida usmjeruje svoj filozofski napor na njezino opovrgavanje i tako nehotice potpisuje tezu da je potpuno podudaranje označitelja s označenim dokaz uspješnosti funkcioniranja jednog mišljenja. Pokušat ću pokazati da to proizlazi odatle što su njegovi filozofski počeci vezani uz kritičku interpretaciju Husserlove filozofije koja se temelji u iskustvu transcencije i razumijevanju alter ega kao paradigmatičkog medija objektivacije toga iskustva. Tako Husserl na jednom mjestu *Ideja za čistu fenomenologiju* kaže:

Bliže bi promatranje pokazalo da su *dvije doživljajne struje* (sfere svijesti dvaju čistih ja) *identična sadržaju nezamislive* kao i (...) da ne može postojati *potpun doživljaj* jedne u drugoj; zajednički im mogu biti samo doživljaji identične unutarnje vrsnoće (iako ne individualno identične), ali nikad dva doživljaja koja bi osim toga imala apsolutno isto »dvoriste«. (1952, 167)

Postavljajući primordijalnu vremenitost kao konačno tlo objektivacije subjektivnih načina izražavanja, Husserl tumači očitovanje drugog samo kao polje smisaonih naznaka »predmnijevanih« tom vremenitošću. U razumijevanju je za njega stoga na djelu transcendentno usmjereno opažanje koje osmišljuje diskontinuirane naznake samo time što ih prevodi u vlastito iskustvo koje je kontinuirano i potpuno. Budući da je očitovanje drugog načelno dvojbeno, dok su vlastiti doživljaji načelno neosporni (Isto, 85), razumijevanje drugog uvijek polazi od vlastitog doživljaja i temelji se u njegovu tumačenju. Zato je ono u korijenu subjektivno, što isključuje mogućnost bilo kakva podudaranja koje bi se dalo provjeriti i čini razumijevanje načelno neograničenim procesom. U *Glasi i fenomenu* podvrgao je Derrida taj radikalni subjektivizam uvjerljivoj kritici. Još je u *Logičkim istraživanjima* (1900/84, 83ff.) Husserl jasno odvajao značenje kao natkontekstualno, nadokazionalno »idealno jedinstvo« od empirijsko-gramatičkih operacija njegova objavljivanja u promjenljivim situacijama. Zbog indeksnih elemenata iskaza koji ostvaruju svoje značenje isključivo u kontingentnoj situaciji, ne podliježu navodno ti »kolebljivi činovi« objektivaciji. »Usamljeni život duše« ostaje u svojoj »autentičnoj zornosti« i »živoj samoprisutnosti« pristupačan isključivo sam sebi. Očevidno je da domišljanje te teze vodi zaključku o fundamentalnoj nemogućnosti komunikacije. U očitovanjima drugog uvijek bi preostala neka nesvodljiva »tudost« koja se ne bi dala apodiktički opisati. S druge strane, upravo je ta tudost ono što jamči da je očitovanje drugog smisljeno ma koliko da ja taj smisao ne mogu u danom trenutku prozrijeti. Baš stoga jer konačna subjektivno-vremenita objedinjenost njegovih znakova nije nikad potpuno dostupna, fungira ona kao regulativna ideja smisla koji se može dokučivati približavanjem.¹³ Našem je životu imanentno iskustvo transcendentije, razvijao je tu misao kasnije Husserlov kreativni nasljednik Alfred Schütz, mi znamo da nam veliki dijelovi svijeta, života i drugog ostaju u danim okolnostima nepoznati, tako da se naše odgonetanje smisla završava u trenutku kad postignemo znanje dovoljno za naš aktualni cilj. Ta točka što je stavljamo na proces razumijevanja u raznim situacijama različitim brzinom nije naravno stavljena zauvijek, već tako

reći do daljnega. Zaliha našeg znanja načelno (što ne znači uvijek konkretno) otvorena je onome što ćemo u nekim budućim prigodama »oteti« od nepropitanog svijeta.

Pojam znanja (...) valja shvatiti u *najširem smislu* ne kao rezultat mišljenja u strogom smislu riječi, ni u smislu projašnjenog i jasnog znanja, ni samo kao doživljaj očevidnosti. Prije bi taj pojam obuhvaćao sve vrste vjerovanja: od neutemeljenoga, slijepog vjerovanja, od pretpostavke puke šanse ili vjerojatnoće do povjerenja u empirijsku izvjesnost. *Tako se znanje odnosi na moguće, shvatljivo, predočljivo, zamislivo, ovladljivo i operativno, obradljivo i izvodljivo, pristupačno i dostižno, ono čemu se možemo nadati i od čega moramo strahovati.* (Schütz, 1971, 201)

Derrida usmjeruje svoju kritiku na temeljnu pretpostavku takvoga misaonog toka prema kojoj je smisao očitovanja, ako i neiskaziv, samome njegovu subjektu neposredno i potpuno dostupan. On problematizira jedinstvo transcendentalnog ega kao posljednjeg pribježišta evidencije time što njegovu idealnost prokazuje *rezultatom* očitovanja. Apsolutna idealnost bivstuje samo u mjeri svog ponavljanja; ona je korelat njegove mogućnosti. (1972, 58)¹⁴ Jer, tko god govori, mora se služiti transindividualno razumljivim znakovima, zbog čega se njegov iskaz automatski odlepljuje od njegove namjere pretvorivši »ja« u idealan, konvencionalan entitet. Tek onezbiljenje »ja« omogućuje njegovo značenjsko funkcioniranje. (Isto, 106f.)¹⁵ Zbog toga ono opstoji samo u procjepu između dvaju označiteljskih nizova, kao puki diferencijal svoje prošlosti i budućnosti, uvijek-već-razastrt u struji vremenovanja. Kao signifikantni prorez među dvama agregatnim stanjima bivstvovanja, nije on više od posrednika između bitka što ga zatvara kao prošlost i nebitka što ga otvara kao budućnost. (Isto, 76f.)¹⁶ Upravo suprotan, prema tome, Husserlovoj »živoj samoprisutnosti«, »ja« fungira kao instanca ometanja doživljaja svijesti u njihovoj identifikaciji. Tako se u ishodu radikalne kritike jedne idealnosti neočekivano pojavila jedna druga: *différance*, što je Derrida na raznim mjestima svojih eseja naziva različito (procjep, trag, interval, odgoda, nadomjestak/dopuna), a da ipak ne uspijeva odstraniti njezinu prvobitnost.¹⁷ U *Bijeloj mitologiji* (1971/1974) dobila je ta zagonetna razlika, rekao bih, svoje najprimjerenije ime: metafora. Njime je Derrida kanio raspršiti svaki dojam *prisutnosti* svog temeljnog termina rastačući ga u slobodnu igru označavanja lišenu bilo kakva ontološkog sidrišta. Izglavljeno iz svake stvarno-

sne provjere, »pismo« bi se svijeta ponudilo razigranom užitku aktivne interpretacije. (1970, 264) Jejski sljedbenici znali su to, uostalom, (zlo) upotrijebiti. Globalna figura metafore postala je u međuvremenu Derridinim ubojitim kritičkim oružjem koje je podjednako dobro funkcioniralo u primjeni na Platona, Husserla, Descartesa, Saussurea, Lévi-Straussa, Rousseaua, Searlea i Lacana postaljajući svoje »olimp-ske« odrednice koje su – po ispravnoj opasci Edwarda Saida i Franka Lentricchie (1978, 697 ff; 1980, 176f.) – intelektualnu, političku i društvenu okolinu tih mislilaca učinile ravnodušnom i zamjenljivom. Njihov se – kartezijanski, metafizički, fenomenološki, strukturalistički, psihoanalitički, analitičko-filozofijski – grijeh svaki put sastojao u istom: postulirali su znak kao samo *privremeno* odgođenu prisutnost, *provizorno* nemoguću mogućnost. Ta bi pak privremenost trebala trajati do trenutka kada će označitelj postati proziran i otkriti svoje označeno kao stvarnost, istinu, bitak, konvenciju, subjekt. Bio bi to trenutak poništavanja »otklona« metafore od njezine »norme«, dokućivanja pravog i doslovnog smisla. Grijeh bi se svih metafizičkih mislilaca mogao prema tome definirati kao privremeno »povremenjivanje« veze između označitelja i označenog metafore, pri čemu je »vrijeme« bilo svaki put shvaćeno na drugi način. Na početku toga vremenskog lanca, međutim, redovito stoji označitelj, a na kraju označeno. Početak i kraj povezuje jedinstveni smisao koji prožima sve karike lanca. Kada se one prikladno »slože«, smisao se nadaje sam po sebi.

Iz netom opisanoga paradigmatičnog mehanizma logocentričke misli njezina se temeljna figura razotkriva kao metonimija. Metonimija naime označuje tako što jedan odnos koji (neposredno) postoji *unutar* entiteta prikazuje tako kao da (odgođeno) postoji među njima. Taj je postupak bio prepoznavan u raznim svojim očitovanjima, naprimjer kao pretvaranje logosa u mitos, smisla u značenje, paradigme u sintagmu, znaka u protoznak, riječi u rečenicu, rečenice u diskurz, diskurza u tekst itd. U svakom od tih primjera na djelu je sužavanje polja mogućnosti početnog termina, time što se on vodi prema manje ili više zakonitom – ali uvijek kao zakonitom predstavljeno – značenjskom razrješenju. Time se stvara dojam da početak i kraj tvore zapravo jednu istost koja se samo postiže preko različitosti. Derridina poanta sastoji se u tom što on tvrdi da je ta istost *proizvedena* nadovezivanjem različitosti: u početnom terminu postojala je samo razlika. Derrida dakle, gotovo da bismo mogli reći, argumentira u ime metafore protiv metonimije; on istost-u-različitosti okreće u različitost-u-istosti.¹⁸

Formula »različitost-u-istosti«, međutim, upućuje da Derridina *différence* postaje time što jest samo u odnosu prema nekom identitetu.¹⁹ Možda se takvim razumijevanjem nanosi stanovita nepravda Derridinu radikalizmu, koji gdjekad navodi na pomisao da osporava bilo kakvu

mogućnost uspostavljanja značenja. No mislim da ta eventualna »nepravda« naposljetku ipak ide u Derridinu korist, jer bi osporavanje ma i minimalne prisutnosti znaka, kao što je pokazao Manfred Frank (1983, 549), bila apsurdnost »u kojoj bi se moglo ustrajati samo protiv iskustva govorenja i razumijevanja«.

Diferencija nikad nije totalna, nego uvijek parcijalna. (...) Kad bi se mislila kao totalna, odvojila bi se od onoga *prema* čemu diferira, prestala bi biti diferencijom. (Isto, 550)

Pozivajući se na Derridin opis *différance* kao minimalnog »neprisutnog zadržavanja razlikovnog obilježja«, Frank nastavlja:

Diferencijalnost je zacijelo nužna pretpostavka proizvodnje značenja; ali ona mi otkriva smisao različitoga opet samo pod kružnom pretpostavkom da ja prepoznajem obilježja u jednom motiviranom, ali slobodnom interpretatorskom nagovaranju. (...) Da bih mogao razumjeti odnose »obilježja« kao istriške jednog *simboličkog* (ne-prirodnog) poretka, ja im – koliko god motivirano od samog strukturnog skeleta – moram priložiti stanovit smisao; a taj smisao – neiznuđen prirodnom stranom tonova, tragova i koneksija – može biti samo ishod slobodnog interpretatorskog nagovaranja. (Isto, 551)

Značenje bi prema tome bilo rezultat dvosmjernog procesa označavanja, jednog metaforičkog i jednog metonimijskog. Metaforički je proces, kao svojevrstu kantovsku »sintezu prepoznavanja«, upozorava Frank (isto, 560f.), imao na umu i Saussure kad je u svojim malo poznatim spisima iz ostavštine govorio o »recollection des unités phonatoires succesives«. Transsemiološka svijest govornika – po (nepoznatom) Saussureu posljednji kriterij svake lingvističke analize – projicira na stalno opoziv i nestabilan način jedan pojam koji služi kao podloga metonimijskom nadovezivanju.²⁰

Ono što uza sve to preostaje pronalaženju jest treći termin koji proizlazi iz sraza dvaju opisanih procesa označavanja. Njega su u posljednje vrijeme predložila dva tako različito orijentirana teoretičara kao što su Paul Ricoeur²¹ i Peter Brooks, i to obojica istražujući mehanizme

narativnog uspostavljanja značenja. Brooks preuzima i razrađuje Lévi-Straussov tu tezu da se pripovijedni tekst pojavljuje kao prevladavanje nemogućnosti logičkog pomirenja neke suprotnosti. (1958/1978, 213 ff.) On svojom središnjom kategorijom *zapleta* zahvaća ona značenja koja se ne mogu razumjeti drugačije do razvijena u vremenu. Brooks povezuje zaplet s tehnikom pamćenja koje također, polazeći od određene intencije, projicira na jedno stanje stvari odnose početka, sredine i kraja. Da bi precizirao način funkcioniranja zapleta do stupnja koji više ne dopušta dvojbe o njegovu odnosu prema fabuli i siže, koristi se Brooks dvama od pet Barthesovih kodova iz *S/Z*: proairetičkim i hermeneutičkim. Prvi je, kao što je poznato, kôd radnje s graničnim slučajem pikarskog romana, a drugi kod zagonetke i rješenja s ekstremnim primjerom kriminalističke priče. (1970/1976, 21 ff.) Načinom u koječemu analognim Frankovu kad govori o interpretativnoj konstituciji značenja, Brooks vidi zaplet kao interakciju među ovim dvama kodovima:

Najbolje će biti ako zaplet zamislimo kao »natkodiranje« proairetičkog hermeneutičkim kodom pri čemu posljednji strukturira diskretne elemente prvoga u veće interpretativne cjeline izrađujući njihovu igru značenja i smisla. Ako hermeneutički kôd protumačimo kao opći gnomički kôd koji se ne bavi usko zagonetkom i njenim rješenjem, već široko našim razumijevanjem kako se radnje semiotički strukturiraju kroz propitivanje njihove poante, cilja i važnosti, nalazimo da Barthes pridonosi našoj koncepciji zapleta kao dijela dinamike čitanja. (1984, 18)²²

Ma koliko, ipak, uspješno sintetizirao metaforički s metonimijeskim procesom kao svojevrsna »anticipacija retrospekcije« (Brooks, 23), zaplet zbog svoga intencionalnog karaktera ne može funkcionirati kao posljednja analitička kategorija. Neovisno u tome na kojoj razini djeluje kao matrica sažimanja – situacijskoj u receptivnom aktu, životnoj naprimjer u biografiji ili društvenoj u nacionalnoj povijesti – zaplet neizbježno proizlazi iz određene aktualne perspektive. I on je, dakle, uvijek već jedinica nekog šireg zapleta, nepostojana identiteta, otvoren perspektivama sljedećih hipotetičkih sudova.²³ Zato bismo rado zaključili s Frankom (1983, 565f.) da je osmišljavanje jedan strukturno i individualno neodredljiv proces:

Iz strukturnih razloga zato što ni jedan objektivno djelotvoran zakon ne može opisati kako bi smisao valjalo artikulirati »u

krajnjoj instanci«; iz individualnih razloga jer već prema životnom iskustvu, stajalištu, svjetonazoru ili jezičnoj sposobnosti različitih govornika dolazi do različitih diferencijacija termina čiji bi se smisao mogao nadzirati samo s jednog stajališta podignutog iznad komunikacije. Takvo stajalište ne samo da ne postoji; tražiti ga, bilo bi u sebi proturječno: jer riječi mogu imati smisao samo u jednoj komunikacijskoj situaciji (a ne izvan nje).

POPRIŠTA PRIPOVJEDNE KOMUNIKACIJE

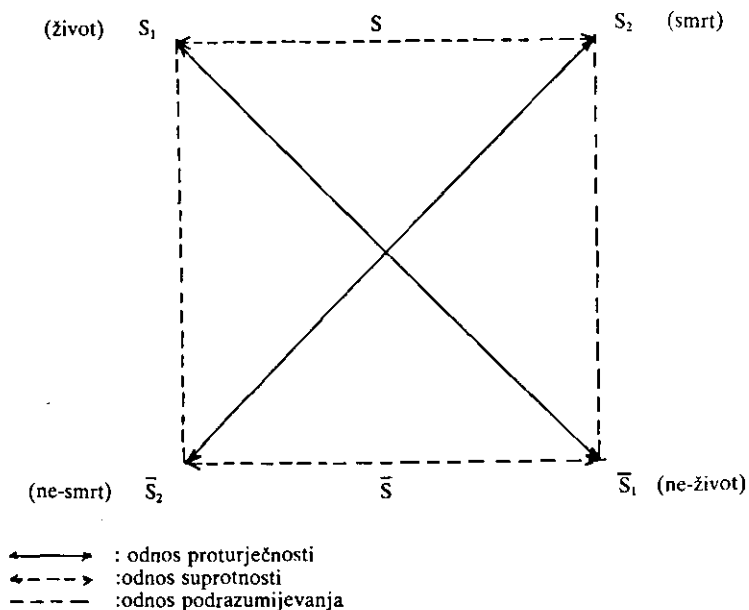
Strukturalna i kontekstualna analiza mogu se ujediniti; i volio bih da mislimo o strukturalnoj analizi kao samom ishodištu interpretacijske djelatnosti smještanja djela u zajednički okvir vrijednosti.

Roger Fowler, *Lingvistika i roman*

Postoji znatan broj pretpostavki pripovjedne komunikacije što ih komunikanti drže prirodnima i ne dovode u svijest dok se osmišljavanju iskaza ne isprieči kakva smetnja. Da je tome tako, pokazuje razvitak teorije pripovijedanja koja je problematizirala instance pripovjedača, implicitnog autora i autora tek vrlo postupno i u povijesnom slijedu. Odatle se nadaje zaključak da svaka pripovjedna komunikacija osim svojega aktualnog početka ima još neke, tako reći virtualne početke koji podupiru iskustveno poprište što ga komunikanti dijele u procesu pripovjedne razmjene. Nazvat ću te početke ontogenetskim i filogenetskim uvažavajući činjenicu da je svaki komunikant, prvo, usvajao iskustvo pripovijedanja u toku svog odrastanja u određenoj zajednici i, drugo, da je preuzeo to iskustvo od zajednice koja ga je sama stekla tokom vlastitog razvoja.¹ Time se »iza leđa« sudionika pripovjednog događaja otvara puna društvena i povijesna perspektiva njihove zajedničke djelatnosti. Neovisno o tom što oni te perspektive nisu nikad dokraja svjesni – ili upravo zbog toga – determinira ona specifičnost njihovih položaja u komunikaciji stavljajući u pogon ove umjesto onih slojeva znanja.

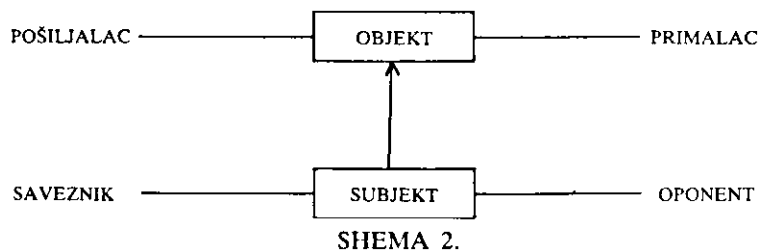
Najniži stupanj svjesnosti pripada, čini se, onome što je Greimas otkrio kao inicijalnu semantičku strukturu pripovjednog teksta i prikazao tzv. semiotičkim četverokutom. Izvlačeći konzekvencije iz Lévi-Straussove kritike Proppa, (Lévi-Strauss 1970) Greimas je premjestio razlikovno obilježje pripovjednog teksta iz površinske u dubinsku strukturu, pri čemu je dvočlani Proppov model zamijenio Hjelmslevovim četverokutom. Tako se na *planu izraza* (1) supstanci izraza, tj. površinskoj jezičnoj strukturi, pridružuje (2) oblik izraza, tj. dubinska jezična struktura, a na *planu sadržaja* (3) supstanci sadržaja, tj. površinskoj pripovjednoj strukturi (4) oblik sadržaja, tj. dubinska pripovjedna struktura. Samo u površinskoj strukturi (1, 3) postoje vremenski i

SHEMA 1.

uzročni odnosi (na kojima je inzistirao Propp), dok se u dubinskoj strukturi (2, 4) uspostavljaju znatno jednostavnije logičke relacije među temeljnim semantičkim jedinicama teksta, tzv. semima ili propozicijama. Tako na oba plana dubinske strukture (ili oblika pripovjednog teksta), izrazom i sadržajnom, ulaze u odnos dva suprotna pojma koja se uzajamno isključuju, ali ne iscrpljuju (npr. život i smrt), samo što se na izraznom isključuju po onome što jesu (život/smrt), a na sadržajnom po onome što nisu (ne-život/ne-smrt). (Usp. shemu 1) *Između* oblika izraza (2) i oblika sadržaja (4) pripovjednog teksta gradi se pak odnos proturječnosti u kojemu se propozicije po dijagonalama i isključuju i iscrpljuju (život/ne-život, smrt/ne-smrt). Tako nastaje četverokut u kojemu propozicije po horizontalnim osima uspostavljaju odnos suprotnosti, a po dijagonalama proturječnosti. (1966, 222ff; 1970, 160ff.) Karakteristično je i za našu daljnju argumentaciju važno da zbog toga oblik izraza i iscrpljuje oblik sadržaja kvalitativnom transformacijom odnosa iz anorganskog (genetski ranijeg) u organski (genetski kasniji). Greimas je poslije ispitivao svoj četverokut na različitim tipovima homologija: seksualnim odnosima, sustavima društvenih pravila (1970, 135 ff.), prirodnim počelima (1976, 136ff.), transformirajući relacije prema višim razinama pripovjedne organizacije, i uvijek je iznova dokazao njegovu primjenljivost. Ona vuče svoj korijen odatle što se radi o krajnje reduciranim binarnim oprekama koje očevidno imaju status antropoloških konstanti, tj. takvih struktura razabiranja svijeta onkraj kojih dopijeva malo koja zajednica neovisno o svom zemljopisnom ili povijesnom smještaju. Ta struktura fungirala bi prema tome kao neki općevažeci »odsutni uzrok« što proizvodi više razine pripovjednih tekstova. Pa ipak joj posve ne pristaje atribut ontološke – što je predložio Jameson oslanjajući se na Ecov pojam »ontološkoga strukturalizma« (Jameson, 1984, 52) – jer se temelji u jednom dubokom sloju zajedničkog znanja za koji ću nešto kasnije predložiti naziv *poznavanja*. Drugu, *ontogenetsku* razinu pripovjedne komunikacije, na kojoj se umjesto »ljudi naprosto« sporazumijevaju ljudi kao pripadnici manjih ili većih društvenih zajednica, zauzima druga Greimasova shema: aktantska. Svodeći Proppov popis temeljnih bajkovnih djelatnika, Greimas, kao što je poznato, postulira svoju šesterokutnu aktantsku shemu (usp. shemu 2). Kad se usporedi sa semiotičkim četverokutom, vidljivo je da taj šesterokut: 1. na obje svoje vodoravne razine uvodi jedan posredni član, pri čemu 2. okomiti odnos među tim uvedenim članovima određuje vodoravne odnose na razinama. (Greimas, 1966, 180) Budući da se članovi opozicijskih parova povezuju akcijom usredotočenom oko posrednog člana, potiskuje se prvobitni logički odnos suprotnosti (ili-ili) među njima gramatičkim odnosom podrazumijevanja (isto-tako-kao).² Ranije dominantno suprotstavljeni članovi binarnih

opreka sada se posredovanjem relativiziraju i okreću jedan prema drugome. Vrstu te vodoravne relativizacije određuje, međutim, okomit odnos među posrednim članovima, subjektom i objektom, koji načelno može biti dvojak: opsesivan ili fobičan. Ovisno o tom koja snaga pokreće subjekt prema objektu, oblikovat će se i odnos pomaganja ili škodjenja, slanja i primanja. Zamislive su različite konkretizacije kako opsesije – naprimjer ljubav, hlepnja, čežnja, požuda, znatiželja, ambicija – tako i fobije – naprimjer zazor, bojazan, strepnja, strah, odbojnost, gadenje. Kad se odnos subjekta prema objektu tako konkretizira, aktiviraju se u realizaciji vodoravnih odnosa odgovarajući društveni mehanizmi. Ako se recimo radi o ljubavi, u prvom planu zateći će se naprimjer tjelesni, spolni, u drugom naprimjer obiteljski, srodstveni, u trećem klasni, ekonomski, odgojni itd. odnosi. No, ta se hijerarhija od društva do društva može mijenjati, jer se jedna vrsta prepreka stavljala na put realizacije ljubavi, recimo, u Richardsonovoj Engleskoj, a druga u Manzoniјеvoj Italiji. Zato će se aktantske uloge saveznika i oponenta granati i profilirati na različit način. Na još višoj razini društvene specifikacije, koja već zadire u tzv. supsvjetove, pojavljuju se likovi. Greimas, istina, nigdje ne govori o njima izrijekom, ali bi se oni mogli izvesti iz njegove pragmatičke kategorije »figura«. Jer, aktanti su, kaže Greimas, sintaktičke kategorije, poput sema. Oni se zatim granaju u »aktantske uloge« tako što se jedan virtualni subjekt razdvaja u subjekt umijeća, subjekt mogućnosti i subjekt volje. Te njihove različite semantičke objektivacije mogu zatim preuzeti bilo različiti akteri (u različitim segmentima jedne radnje) ili jedan akter (u cijeloj radnji). Faza je analogna leksemskom zaposjedanju semskih vrijednosti u konstituciji rečenice. Ali riječ ne ostvaruje svoje značenje već u okviru rečenice, izvodi dalje Greimas, nego tek u okviru kakve složene diskurzne konfiguracije. U presjecištu otvorenog polja diskurzâ svaki diskurz preuzima vlastite zakone organizacije smisla. Figure bi prema tome bile kategorije koje se očitavaju na križanjima intertekstnih putanja. (Greimas, 1973/1978) Smatram da takva definicija pristaje likovima kojih je poznata osobina da nadržavaju matične pripovjedne sklopove pretvarajući se u intertekstne »investicije«. ³ Takva se projekтивna snaga može objasniti jedino permanentnom sposobnošću problematiziranja prinesenih kontekstâ razumijevanja.

Tu je činjenicu, da se lik ne pokorava parametrima zapleta u kojemu se pojavljuje, već ih stavlja u presjecišta sve širih polja odnosa posebno razgovijetno objelodanila postmodernistička, tzv. skriptibilna proza:

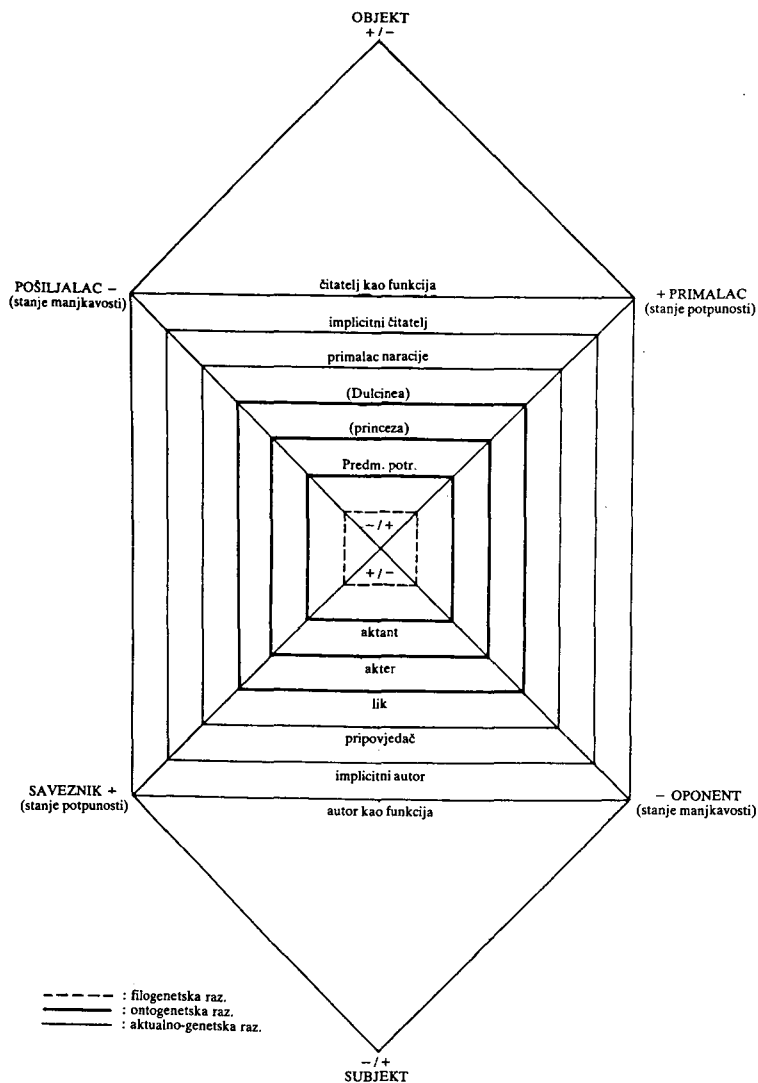
U mnogim suvremenim romanima svjedoci smo bilo gubitka individuacije likova ili njihove anonimnosti. Umjesto da budu jasno razgraničena središta oko kojih možemo orijentirati svoje stavove, postaju oni fragmentarni i magloviti. Stabilnost »lika« nadomještena je pokretljivijim »subjektom« (...) U nekim slučajevima čini se da umjesto likova imamo fragmentarne »trenutke subjektivnosti« koji kao da nisu u međusobnoj vezi i kao da se nikad neće razviti u stabilnije ja. Čitatelj je uključen u tu fragmentarizaciju, jer mora privremeno osmišljavati te »subjekte« na nesuvisao i ponekad proturječan način. (Docherty, 1983, XIVf.)

Prema višim se slojevima ontogenetske razine pripovjedne komunikacije, prema tome, simbolička ograničenja sve otvorenije isprečuju realizaciji temeljne fabularne tenzije. Na taj način uvode se instance pripovjednog teksta u sve gušći splet odnosa, što izaziva podvajanje i umnogostručavanje, formiranje i deformiranje njihova prvobitno jednostavnoga djelatnog obličja. Na aktantskoj su se razini svojstva instanci još potpuno iscrpljivala funkcijom što su je one vršile u središnjem fabularnom projektu. Na razini likova, međutim, nije više dovoljno reći za subjekt da je opsesivan. Budući da su opsesivni na neki način svi likovi, valja precizirati vrstu opsesije. Ako se, dakle, kaže da je subjekt ambiciozan, morat će se tome zacijelo još pridodati svrhovitost /nesvrhovitost, motiviranost/nemotiviranost, prilagodljivost/neprikladnost, izglednost/bezizglednost, korisnost/beskorisnost itd. njegove ambicije. Ne radi se o tom da se *differentia specifica* lika svodi na snop odnosa što ih on uspostavlja s drugim likovima, već o tom da on može izboriti svoju specifičnost samo kroz te odnose. Preko njih se formiraju »sateliti« pojedinih njegovih uloga koji tek onda zacrtavaju mogući prostor jedne – inače nigdje opredmećene – »karakterne jezgre«. Lik se pred nama naime artikulira tek u onoj mjeri u kojoj »usprije« povezati svoje različite dimenzije – npr. sina, brata, ljubavnika, studenta, prijatelja, itd. – tako da njihova cjelina tvori više od pukoga zbroja dijelova. Njegova se osobnost ne ostvaruje po strani od »simboličkog poretka« u čije je, uostalom vrlo različito obavezne, sklopove uveden svojim rođenjem i odgojem, već samo tako što problematizira konstrukciju jedne, dominantne »strukture označitelja« s gledišta druge, u danom trenutku recimo potisnute. Osobnost se toga može radno definirati kao rezultat složenog procesa posredovanja među krajnostima jedne strukture odnosa. Ona je, huserlovskom terminologijom, politetički konstrukt izgrađen neprekidnim preslojavanjem jezgre, tematskog polja i horizonta, stalnom refiguracijom konstitutivnih »poprišta napetosti«.

Zbog toga se završni sud o njoj ne može reproducirati najčešće nikako drugačije do manje ili više potpunom rekonstrukcijom cijeloga konstitutivnog procesa.

Ontogenetsku razinu pripovjedne komunikacije bilo bi u cjelini najprikladnije zamisliti kao troslojni aksiološki univerzum koji bi u svom najnižem sloju pohranjivao aktantske instance, u svom srednjem sloju ili tematskom polju aktere, a u svom najvišem sloju ili jezgri likove. Slojevi se razlikuju po složenosti veza što ih uspostavljaju među svojim instancama, a narav tih veza određuje onda položaje i svojstva pojedinih instanci. Stoga se konfiguracija i reljef svake instance, bez obzira na njezino mjesto u »sazviježđu« aksiološkog univerzuma, može promatrati kao učinak njegove cjelokupne strukture.⁵ Pritom valja imati na umu da ta struktura nije definirana i zatvorena, jer, s jedne strane, dobiva svoj početni impuls iz načina na koji posredni član nastanjuje svojim projektom temeljnu binarnu opreku, a s druge strane, otvara se preko razine likova daljnjim slojevima specifikacije. Kao i u svakom univerzumu, tako i tu dakle postoji samo jedna *relativna* raspodjela utjecaja, moći i važnosti, tako da su jedne instance pokretljive, a druge fiksirane, jedne prekoračuju granice zakona, normi i konvencija, druge to ne smiju itd. Apsolutno su te mogućnosti zadane samo *unutar* aksiološkog univerzuma; s točke ispod ili iznad njega može već na njih pasti svjetlo relativnosti.⁶

To se upravo zbiva na *trećoj, aktualnogenetskoj razini* pripovjedne komunikacije na kojoj se sporazumijevaju pripadnici odgovarajućih komunikacijskih zajednica *unutar* društva. Na ovoj razini tekst naime urasta u supstancu svoga specifično književnog izraza, a ona podrazumijeva sklop pretpostavki povezan ne samo s tradicijom modusa, roda, submodalne perspektive, vrste i podvrste, već iziskuje i stanovita predznanja u odnosu na konkretnog autora-kao-funkciju. Tomu se konačno pridružuje odnos prema književnosti kao prema instituciji, a to uključuje mehanizme odgojnog, obrazovnog, medijskog itd. posredovanja književnih djela. Tim svojim slojem ulazi pripovjedni tekst dakle u izdiferencirano polje aktualnog književnog interesa koje snabdijeva »animatora« njegova glasa iz različitih perspektiva (različitih položaja u stratifikaciji svijeta života) različitim svojstvima. Ovisno o tome koji mu početni sklop svojstava dodjeljuje svojim očekivanjem, refigurira svaka od tih perspektiva ne samo npr. etičke, moralne i političke parametre univerzuma što ga on postavlja svojom govornom djelatnošću, već je moguće da to u danim okolnostima učini čak i s deiktičkim (prostornim, vremenskim i osobno-interakcijskim) parametrima. Aktualnogenetsku razinu pripovjedne komunikacije mogli bismo također podijeliti u tri sloja pri čemu bi na *prvome* stupali u odnos pripovjedač i primalac naracije, na *drugom* implicitni autor i impli-

SHEMA 3.

citni čitatelj, a na *trećemu* autor-kao-funkcija i čitatelj-kao-funkcija. Kao i u aksiološkom univerzumu pripovjednog teksta. tako su i tu horizontalni odnosi među instancama proizvedeni vertikalnim odnosom koji vezuju njihove posrednike (usp. shemu 3). Sada, međutim, na mjesto *subjekta* kao posrednog člana odnosa između saveznika i oponenta treba staviti *pripovjedača*, a na mjesto *objekta* kao posrednog člana odnosa između pošiljaoca i primaoca *primaoca naracije*. Nasuprot standardnim shemama pripovjedne komunikacije, time se objelodanjuje da odnos među izvantekstnim pripovjednim instancama proizlazi iz temeljnog odnosa među instancama *unutar* teksta.⁷ Ako središnju točku sheme na kojoj se presijecaju dijagonale subjekta odnosa prema objektu zamislimo kao trenutak subjekta »rođenja« u tekstu, možemo razabrati kako se od tog trenutka nadalje odnos subjekta prema objektu, i obrnuto, ulaskom društvenih procedura općenja komplicira i derivira. Na obje strane dolazi do podvajanja, što znači da jedna instanca interiorizira drugu kao svoj samorazumljivi, ali istodobno oponentski dio.⁸ Na strani subjekta izražava se to kroz suprotnost saveznika i oponenta, na strani objekta kroz suprotnost pošiljaoca i primaoca. Već u prvoj derivaciji elementarnog semiotičkog četverokuta valja, dakle, unutrašnju – ovdje horizontalno prikazanu – strukturu subjekta i objekta predstaviti kao rudimentarno intersubjektivnu. Svaki od njih već ima jedno iskustvo svog partnera, iako još krajnje općenito i apstraktno. To se iskustvo unekoliko konkretizira na aktantskoj razini, gdje se isprva samo suprotstavljene instance sada predriciraju jedinstvenom radnjom. Dakako da se instance i dalje tijesno podrazumijevaju, jer se radnja pomaganja ne može obaviti bez oponenta baš kao ni radnja slanja bez primaoca. Uočljivo je, međutim, da je podrazumijevanje sada poprimilo razgovjetnije društveni karakter, jer se vezalo za tehnike međuljudskog ophođenja. U skladu s takvim razvojem komunikacijske sposobnosti ja i njegova *alter ega* može se i primalac naracije shvatiti kao predmet pripovjedačeve potrebe, samo posredovan višestrukim mehanizmima označujućeg premještanja. Pripovjedač se nalazi u stanju manjkavosti kojemu samo primalac naracije može pribaviti zadovoljenje. Ali put je do tog zadovoljenja, kao što zorno pokazuje naša shema, sada neusporedivo složeniji no što je bio na aktantskoj razini. Tada je bilo dovoljno samo djelovati, sada se mora pripovijedati! A pripovijedati znači posredovati svoje djelovanje preko instanci triju razina »aksiološkog univerzuma«. Pa čak ni to nije dovoljno, jer pripovjedač ne može postavljati aksiološki univerzum radi pridobivanja primaoca naracije neovisno o otporu što ga primalac pritom pruža. Povijest pripovijedanja pokazuje nedvosmislen rast pripovjedačeve svijesti o primaocu kao oponentu njegove djelatnosti. To je razumljivo ako se pomisli koliko je ta instanca sofisticirala svoj profil izvlačeći se s

identifikacijskih unutar tekstnih razina na »distancirane« rubove teksta. Prvobitna želja pripovjedača da saopći »kako su se stvari odigrale« pretvorila se vremenom u fobiju od otkrivanja »autentičnog sadržaja« njegova iskaza stavljajući između njegova označiteljskog i označenog plana sve više »patenata izigravanja«. Budući da fobija nije ništa drugo do izvrnuta opsesija, može se njezina današnja dominacija u odnosu između pripovjedača i primaoca naracije shvatiti samo kao konzekvenca činjenice da je objekt čak i u najelementarnijoj fazi odnosa prema subjektu, kada se sve još činilo zadovoljavajućim i potpunim, bio njegov skriveni oponent. *On je nudio zadovoljenje samo pod uvjetom da subjekt zaposjedne jednu ulogu.* Do predmeta potrebe moglo se doći samo kao aktant, do »kraljevne« samo kao akter, do »Dulčineje« samo kao lik, pa se i do primaoca naracije može doći samo kao pripovjedač. Ali baš je ta neželjena, a nužna partikularizacija ono što instancu potraživanja uvijek iznova vraća u stanje manjkavosti i tjera na daljnje »premještanje«. Ono je izazvano naporom da se objekt dosegne tako što će ga se izbaciti iz njegove doznačene uloge ne bi li se s njime ostvarilo, makar i samo buduće, ali popuni je sjedinjenje. Kao što pokazuje instanca implicitnog autora svojim nastanjivanjem rubnih zona i šupljina teksta (napomene na dnu stranice, naslovi, sinopsisi i citati u zaglavlju poglavlja, naslov i žanrovska klauzula teksta, vremenski i prostorni »rezovi« među rečenicima, paragrafima i poglavljima), zadatak viših slojeva aktualnogenetske razine komunikacije upravo se i sastoji u tome da se izglavi identifikacijsko zaposjedanje instanci njezinih nižih slojeva. Još više, naime izmiče sebe subjekt u trećem i najvišem sloju gdje se pojavljuje u funkciji autora. Ta funkcija ne ostavlja više nikakva neposrednoga materijalnog traga u tekstu i proizlazi isključivo iz »imena« koje pokriva odgovarajuće polje diskurza. To polje diskurza nije, međutim, samo rezultat intertekstno prepoznatljivog »rukopisa« jednog autora s odgovarajućim »svijetom govora« koji mu pripada, već su i taj »rukopis« i taj »svijet govora« proizvedeni izvanredno složenim i do nepreglednosti razgranatim tržištem društvenih interesa koje s jedne strane definira ulogu književnog autora u društvu općenito (prorok, reprezentant, »zvučnik«, zabavljač, klaun), a s druge strane odgojnim, obrazovnim i medijskim posredovanjem ocrtava ulogu konkretnog autora, kao naprimjer službenog, disidentskog, relevantnog, beznačajnog, simpatičnog, morskog i sl. Cijela aktualnogenetska razina komunikacije, a napose njezini viši slojevi, čitatelju je toliko prirodna i bliska da tvori neku vrstu bezupitnoga pragmatičkog tla pripovjedne komunikacije. Da je tome uistinu tako, svjedoči kasno otkrivanje njezinih instanci, za razliku od unutar tekstnih instanci aksiološkog univerzuma koje od davnine tvore predmet čitateljske i poetičke refleksije.¹⁰ Ako bi se dakle htio zacrtati ne samo

raspon već i redoslijed svjesnosti u kojemu se pojavljuju pojedine razine pripovjedne komunikacije u procesu recepcije pripovjednog teksta, onda treba reći da čitatelj i u filogenetskom i u ontogenetskom i u aktualnogenetskom procesu najprije postaje i najintenzivnije ostaje svjestan *logičkog* rasporeda njegovih naglasaka, tek zatim razabire *gramatičku* strukturu aksiološkog univerzuma, dok *pragmatička* struktura pripovjedne komunikacije u najvećem broju slučajeva ostaje na rubovima njegove svijesti. Takva konfiguracija jezgre, tematskog polja i horizonta karakteristična je i za završni sud ili sažetak čitanja i dolazi do izražaja kad čitatelj treba da kratko reproducira o čemu se u pripovjednom tekstu »zapravo radi«. To što recepcija i reprodukcija pripovjednog teksta počinje njegovim dubinskim umjesto površinskim slojevima kojima počinje njegovo čitanje i slušanje nije toliko paradoksalno ako se pomisli da su površinski slojevi čitatelju toliko »normalni« da uopće ne aficiraju njegovu pažnju. Upravo zbog toga, međutim, ostaju oni konstitutivni u proizvodnji značenja. Ta se konstitutivnost ogleda prije svega u tome što čitatelj, koliko god nesvjesno, upravo na temelju »autorskog imena«, naslova teksta i uopće svih onih transtekstualnosti koje ga okružuju projicira dubinske »značenske figure« koje onda služe kao podloga recepcije teksta. Jer sintagmatski lanac teksta ne upisuje se, naravno, u čitateljsku svijest kao u neku *tabulu rasu*, već samo tako što malo-pomalo razgrađuje ili »narativizira« svoju inicijalno projiciranu »istinu«. Filogenetska, ontogenetska i aktualnogenetska recepcija pripovjednog teksta sastojala bi se u tom smislu, kao u mikrostrukтури tako i u makrostrukтури, od tri osnovne etape: 1. sustavno-logički odnos (ili-ili) među subjektom i objektom, 2. negirajući procesualno-gramatički odnos (isto-tako-kao) među tim instancama, i napokon 3. »negirajuće-negirajući« trijagulacijsko-pragmatički odnos (ni-niti-već).

Namjeravam sada, u drugoj etapi svoje argumentacije, pokazati da se time zapravo reproducira temeljna struktura spoznajnog čina. Tri razine pripovjedne komunikacije korespondiraju s trima razinama našega svakodnevnog znanja, štoviše, *ne samo u svojoj unutarnjoj strukturi, već i u strukturi svojih međusobnih odnosa.* Ako je to pak tako, neusporediva važnost pripovijedanja u konstrukciji čovjekova društvenog bića mogla bi se objasniti činjenicom da ono nudi svojevrsno »rekapitulacijsko osvjježivanje« procesa razumijevanja svakodnevno-životnih fenomena.

Ograničimo li se ovdje na ontogenetsku perspektivu, možemo reći da se prva vrsta znanja, djelatna u projekciji najdublje strukture pripovjednog teksta, usvaja u vrlo ranoj fazi ovladavanja svijetom, što još graniči s fazom senzornog, motoričkog i kinestetičkog uspostavljanja odnosa

među stvarima i pojavama. Zbližen sa svojstvima što su ih stvari i pojave očitovale u tako neposrednom ophođenju, počinje subjekt vezivati ta svojstva pomalo u generalne načine ponašanja neovisne o pojedinim stvarima, kakvi su npr. otvaranje/zatvaranje, skupljanje/širenje, davanje/uzimanje i sl. Istodobno se ta djelatna svojstva stvari više toliko neposredno ne fiksiraju ni uz vlastite pokrete i osjete, već se posreduju jednim reflektiranim, rudimentarno oprostorenim doživljajem. Moglo bi se stoga reći da je ova vrsta znanja – koju ću zvati *poznavanjem* ili znanjem-da stvorena na samom prijelazu iz trajanja u postojanje, kako opažajne jedinice, tako i opaženih predmetnosti, ili još točnije: u prvom odvajanju opažanja od ophođenja i rukovanja. Ti kao *alter ego*, kao »signifikantni drugi« (Mead) nije još ušao u horizont svijesti kao samostalna iskustvena cjelina. Subjekt ga još doživljuje kao samoga sebe, u punoj i nepodvojenoj identifikaciji. Poznavanje i stječe za svog utjelovitelja jedinstvenu kvalitetu intimnosti zahvaljujući tome što se ukorjenjuje u nepodijeljenoj struji doživljenoga zajedništva s drugim, ispunjenoj raznolikim sadržajima što ritmički nastaju i nestaju. Iako su odnosi i pojmovi što proizlaze iz te vrste znanja elementarni pa bacaju, tako reći, samo tanku zraku svjetlosti na stvarnost što okružuje ljudsku jedinku, ipak su oni upravo zbog toga dalekosežni i obuhvatni, čineći hranjivo tlo sveukupnoga kasnijega djelatnog i pojmovnog ovladavanja svijetom života u neograničenoj množini njegovih konkretizacija. U tom smislu konstituiraju oni filogenetski sloj ljudskoga sporazumijevanja koji omogućuje komunikaciju među različitim prirodno-jezičnim zajednicama.

Druga vrsta znanja – koju ću zvati *prepoznavanjem* ili *znanjem-za* vezana je već za društvene okolnosti formiranja individuuma i usvaja se u procesu tzv. primarne socijalizacije. Razabiranjem motivacije određenih načina ponašanja i djelovanja, dijete iz njih izlučuje prve tipove djelatnika. Njihova su svojstva najprije još potpuno definirana komunikacijskim scenarijem u kojemu agiraju. Tako se malo-pomalo oblikuju najprije apstraktne »aktantske« konstante djelatnog i trpnog subjekta, objekta, pa zatim posrednika: pomoćnika i protivnika. Paralelno s tim elementarnim podvajanjem drugoga u jezgru i horizont podvaja se i struktura djetetove osobnosti isto tako u ulogu i »autentično ja«. Tako se dijete iznutra zbližuje s različitim spoznajnim i afektivnim slojevima polja znanja koji su neposredno i posredno svojstveni određenim ulogama, da bi se neopazice pretvorilo u reprezentanta elementarnoga društvenog poretka. (Berger/Luckmann, 1970, 60, 81) Ta se vrsta znanja, koja zahtijeva proces uigravanja i utjelovljivanja uloga kroz različite interakcijske scenarije, najvećim dijelom stječe u mikrosocijalnim strukturama gdje su kontakti učestali i redoviti, a zajedničko iskustvo kompaktno i okruženo primjernim sankcijama. Sve moguće

nedoumice u pogledu nužnosti pojedinih uloga otklanjaju se kontinuiranim tlakom »zajedničke sudbine«. (Kreckel, 1981, 25ff). Da bi postalo članom društva sposobnim identificirati sebe i druge, dijete mora usvojiti odgovarajući repertoar uloga, profiliran i razveden u onoj mjeri u kojoj je profiliran i razveden položaj socijalne mikrostrukture koja ga odgaja. Zato u sferi prepoznavanja može već doći do znatne diferencijacije među članovima istog kolektiva, bilo stoga što jedan repertoar podrazumijeva neke uloge koje drugi isključuje ili stoga što iste uloge snabdijeva različitim vrijednosnim nabojem. Time je ujedno rečeno da će identifikacija s određenim tipovima ponašanja u aksiološkom univerzumu pripovjednog teksta među pripadnicima istog kolektiva često biti različita.

Treća (ili četvrta, ako prvom proglasimo *osjećanje* ili *intuiranje*) vrsta znanja – koju ću zvati *znanjem* ili *znanjem-o*, usvaja se u procesu sekundarne socijalizacije tokom kojega se već podružtvovljena osoba upućuje u nove isječke svoje društvene stvarnosti. To je neobično važan i često bolan prijelaz, jer suočava pojedinca s relativnošću one stvarnosti koju je dotad bezupitno držao apsolutnom. Osobito u suvremenim društvima s razvijenom podjelom rada neočekivano se otvara čitav dijapazon perspektiva iz kojih se mogu promatrati dotad neosporni fenomeni. Svaki od tih »svjetova«, manje ili više ezoteričkih, ali redovito interesno »podložnih«, nosi sa sobom repertoar uloga, rutina i formula koji manje ili više ugrožava dotadašnju spoznaju stečevinu. Sekularizacija cjelovite zalihe iskustva s jedne strane, te preinake što ih strukture znanja unose u one prepoznavanja s druge, izazivaju pokretanje »mašinerije legitimiranja«. Ono je nužno da bi se pojedinca zaštitilo od iskustva graničnih situacija i osjećaja nezaštićenosti tipičnog za novootvorenu perspektivu »tržišta svjetova«. (Berger/Luckmann, 1970, 148ff; 184f.) Koliko god da su ipak složene i rafinirane metode »pridobivanja« u suvremenim okolnostima doštrene konkurencije među svjetovima, uloge se u ovoj fazi više ne usvajaju sa stupnjem identifikacije kakav je bio karakterističan za fazu primarne socijalizacije. Uviđa se njihova funkcionalnost i izmjenljivost, gradi se tehnika *impression management* (Goffman, 1959): sazrijevanje razvija umijeće prikriivanja »autentičnog ja«. Stoga su svjetovi koji se sada usvajaju elastičniji prema kriznim situacijama i njihovo korodiranje ne nanosi više stresove kakvi su nastajali pri ugrožavanju stvarnosti.

Tri (ili četiri) opisane vrste znanja nisu neka proizvoljna i disponibilna popudbina everymana u raznim sferama njegova dnevnog ophođenja, nego neiskamčivi sastavni dio *svih* odnosa što ih on uspostavlja prema svojoj okolini, ili, još bolje, jednostavno: intersubjektivna struktura njegove subjektivnosti. Izraženo na malo drugačiji način, značilo bi to da pojedinac osmišljuje sve što ga okružuje premještanjem u uloge što

ih iziskiju scenariji. To se premještanje odigrava spontano i automatski, iako s različitim stupnjem identifikacije u odnosu na zaposjednutu ulogu. Najčešće, međutim, jedno premještanje nije dovoljno, jer scenarij podrazumijeva proigravanje niza uloga. U takvim slučajevima kreće se doživljajni subjekt po registrima svojih slojeva znanja mijenjajući pritom u raznim fazama stupanj uključenosti ili identifikacije. U svakom od tih sukcesivnih premještaja prikazuje se njemu smisao događaja u kojemu sudjeluje na nov način, preinačuje se odnos jezgre, polja i horizonta, instance ulaze u različite značenjske kombinacije. Načelno su zamisliva tri smjera takve refiguracije: 1. početni stupanj identifikacije s ulogom nastoji se zadržati do kraja da bi se tim očuvala iluzija prirodnosti događaja, 2. doživljajni subjekt koji je na početku zaposjeo ulogu s neutralnom investicijom vodi se prema tome da je na kraju opskrbi afektivnošću, 3. doživljajni subjekt koji je na početku afektivno zaposjeo ulogu vodi se prema tome da se na kraju distancira od nje.

Recepcija pripovjednog teksta u različitim svojim fazama prolazi kroz sve ove smjerove. Ako za primjer uzmemo klasični pripovjedni tekst sa shemom: 1. najava teme, 2. orijentacija, 3. komplikacija, 4. rasplet, 5. koda,¹¹ možemo globalno reći da segmenti 1 i 2 održavaju čitateljevu projekciju u ravnoteži, segmenti 3 i 4 (tzv. narativna jezgra) uvlače čitatelja u zbivanje, dok ga segment 5 ponovno distancira. Autor i njegov sugovornik »proigravaju« prema tome jedan složeni repertoar uloga preko kojega se najprije upoznaju, zatim bliže jedan drugome, i na kraju udaljuju. Slična bi se preobrazba međusobnog odnosa subjekata pripovjedne proizvodnje i potrošnje mogla konstatirati, osim u aktualnogenetskoj, i u ontogenetskoj i filogenetskoj perspektivi. I tu je, da to kažemo s Lacanom, odnos počeo s potrebom, a završio sa žudnjom.

Ako se zato, u trećoj i završoj etapi argumentacije ovoga poglavlja, odlučujem za omjeravanje modela poprišta pripovjedne komunikacije oslonjenog na tekovine novije sociologije znanja s modelom poredaka označavanja što ga je svojim učenjem dao Jacques Lacan, činim to da bih u zbivanju pripovjednog teksta spojio proizvođačku kao sintetičku s receptivnom kao analitičkom perspektivom, i u tom sklopu upozorio na korist od povezivanja sociologije znanja s psihoanalizom. Ta veza nije dosad bila uspostavljena iz različitih razloga, od kojih glavni svakako nije teško naslutiti. Oslanjajući se na Husserlovu fenomenologiju, sociologija znanja u Schützovoj tradiciji drži čovjeka bićem konstitutivno upućenim na drugoga, jer mu izvjesnost u spoznaji drugoga pomaže da ovlada neizvjesnošću u spoznaji sebe.¹² U psihoanalitičkom je učenju drugi također neizbježan, ali kao izvor narušavanja čovjekove prvobitne biološke potpunosti. Zaoštreno do kraja: fenome-

nološki orijentiranoj sociologiji znanja čovjek je biće koje (biološki) teži za spoznajom, psihoanalizi je pak biće (društveno) prisiljeno na nju. Pritom obje discipline polaze od čovjekove »ekscentrične smještenosti« u prirodi, pozivajući se na produženo fetalno razdoblje kao rodno čovjekovo obilježje. (Berger/Luckmann, 1970, 50ff., Lacan, 1983, 288) Ali u sociologa znanja glasi to ovako:

Urođena nestabilnost čovjekova organizma sili ga na to da stvori stabilnu okolinu da bi mogao živjeti. Čovjek mora sam specijalizirati i usmjeravati svoje nagone. Te biološke činjenice nužna su pretpostavka za nastanak društvenog poretka. (...) Ako se nijedan biološki poredak ne može izvesti iz biologije, u biološkom sastavu čovjeka sadržana je nužnost društvenog poretka. (Berger/Luckmann, 56)

U psihoanalitičara, naprotiv, društvo određuje čovjekovu biološku konstituciju. Da je prvobitno stanje podrazumijevalo zadovoljstvo i potpunost, ustvrđuju najprije Freud, a za njim i Lacan posredovanjem Aristofanovog mita o cjelovitom androgenom biću iz Platonove *Gozbe*. (1920/1984, 292; 1964/1973, 179)¹³ Lacan, štoviše, govori o libidu kao o »čistom životu koji se ne da potisnuti, koji ne treba ni jedan organ, jednostavnom, nerazorivom životu« koji se »oduzima živom biću time što se ono potčinjuje ciklusu spolne reprodukcije«. (1964/73, 180) Ali toga se idiličnog stanja čovjek, uvijek-već podvojen bilo u muškarca ili ženu, može samo sjećati i za njim težiti, jer njegova povijest počinje poslije »pada«. Na taj fundamentalno različit tretman čovjekove »neokućenosti« u prirodi – s jedne strane kao izvora njegove kreativnosti, a s druge nelagode i žudnje – vrlo je razgovijetno uputila Charlotte Bühler u jednoj nedavnoj usporedbi Bühlera s Freudom:

Bilo je i ostaje Bühlerovo uvjerenje (...) da se živo biće mora prvenstveno razumjeti u perspektivi toga stvaralačkog načela, što znači s obzirom na sposobnost da gradi nove oblike, dok dinamička psihologija promatra život u biti kao prevladavanje smetnji u interesu ponovnog uspostavljanja ravnoteže. To posljednje načelo, kojem pripada temeljna važnost za razumijevanje i obradu neuroza, po Bühlerovu mišljenju ne dostaje za razumijevanje temeljnih životnih načela. (1984, 30)

Smatram da te dvije perspektive zahtijevaju povezivanje u svjetlu obnovljena uvida da čovjekove objektivacije imaju ideološki samo kroz utopijski karakter. One nisu samo iznuđen proizvod mehanizama označavanja, već i proizvođački, aktivan odgovor na njih. Odgovor se pak ne odnosi prema pitanju kao posljedica prema uzroku. Upozorenje na dvojni karakter čovjekovih značenjskih tvorevina – kao istovremenih proizvoda lažne svijesti i jedinih dostupnih objava uvjeta njezina nastanka – te na nuždu koja odatle proizlazi da se kritikom momenta njihove obmane oslobodi moment njihove istine preuzeo je od mladoga Marxa Walter Benjamin u instruktivnom prosjevu svoje VII. povijesno-filozofijske teze u kojoj se govori o tom da je svaki dokument kulture istodobno dokument barbarstva. (1955, I, 499) Prosjev je tek u posljednje vrijeme doživio primjerenu analitičku razradu. Tako se u pogovoru Jamesonova *Političkog nesvjesnog* izrijekom kaže:

Marksistička negativna hermeneutika, to jest marksistička praksa ideološke analize u užem smislu, mora (se) u praktičnom interpretatorskom radu vršiti *istovremeno* sa marksističkom pozitivnom hermeneutikom, to jest dešifrovanjem utopijskih poriva u tim istim, zasad još ideološkim, kulturnim tekstovima. Ako manhajmovski prizvuci te dvojne perspektive – ideologije i utopije – ostanu još prejak, tako da uzrokuju škripu u prenosu i pojmovne smetnje, onda se mogu predložiti alternativne formulacije, kojima bi se *instrumentalna* analiza koordinirala sa *kolektivno-asocijacionim* ili *komunalnim* tumačenjem kulture, ili *funkcionalna* metoda opisivanja kulturnih tekstova bila artikulirana *predviđačkom*. (1984, 365)

Neće sad biti teško smjestiti postupak instrumentalne analize u koordinate Barthesova proairetičkog, kao ni postupak kolektivno-asocijacijske analize u okvire njegova hermeneutičkog koda; prva se metoda služi dakle metonimijskom, a druga metaforičkom tehnikom označavanja svog predmeta. Ako sad dodamo da metonimija označuje tako što učinke kakvoga razastrtog procesa predciranja sabire u jedinstvenu »supstantivnu postaju«, a metafora tako što smisaonu energiju te postaje distribuira u procesualno raspršene značenjske partikule, nadohvat će nam ruke dospjeti zaključak da se tu radi o zrcalno supostavljenim tehnikama koje u protoku svoga simultanog odvijanja ukrštaju i svoje označujuće učinke. U skladu s tim, svaka bi se faza procesa označavanja objedinjavala u istom trenutku u kojemu bi se i podvajala.

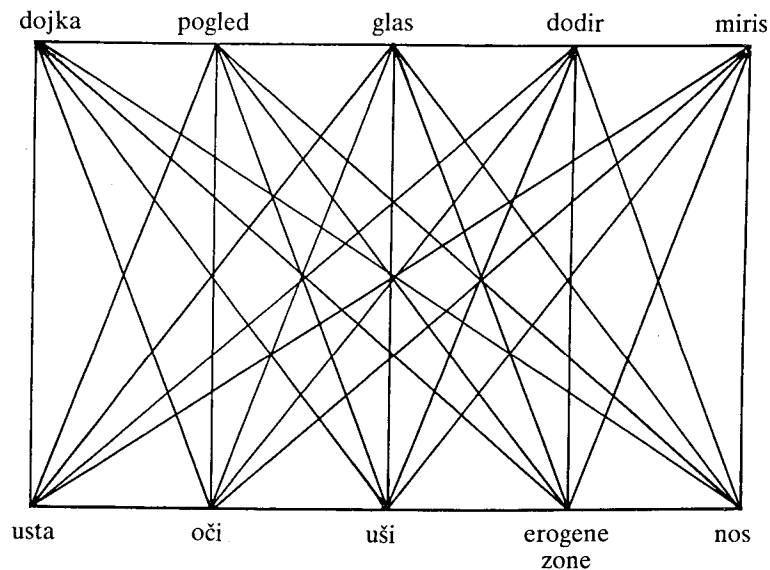
Dakako da je upravo ta dvostrukost značenjske geneze ono što je permanentno bilo zakidano jednostrukošću bilo funkcionalne ili anticipacijske metodološke perspektive. Svaka od tih perspektiva mogla je konstitutivno dopustiti jedino provizorne ustupke, kao što su napokon pokazali i sve učestaliji pokušaji međusobnog zblizavanja od Cullerove recepcije Barthesova *S/Z* u *Strukturalističkoj poetici* naovamo.¹⁴ Očevidno se dakle radi o pronalaženju horizonta u kojemu bi se fenomenološka kao sintetička i semiotička kao analitička perspektiva mogle plodno povezati.

Mislim da se to može učiniti jedino uvođenjem trećeg termina kao (neplaniranog) rezultata njihove interakcije u genezi značenja književnog teksta. Za taj treći termin koji u (produktivnoj i receptivnoj) genezi teksta pretvara svoj status iz (neprepoznatog) uvjeta u (prepoznatljiv) uzrok i tako djeluje kao neka »anticipacija retrospekcije« (Brooks) ili »predujmljivanje naknadnosti« (S. Weber) bili su dosad predlagani različiti nazivi: život (Bahtin), *élément non-signifiant* (Sartre), zbiljsko (Lacan), intenzitet (Deleuze), *différance* (Derrida), referent (Jameson), in-dividuum (Frank), zaplet (Ricoeur, Brooks). Ja sam ga u svojoj shemi vezao uz naglašeno intertekstne instance aktualno-genetske razine komunikacije koje u početku djeluju kao bezupitno tlo razumijevanja, ali se u komunikacijskom procesu postupno osvješćuju. Takvim vezivanjem valjalo je skrenuti pažnju na činjenicu da podtekst pripovjednoga teksta – uvijek već naknadan i njime konstruiran sintetički okvir – nije figurativno bezvremen, kao što najčešće proizlazi iz dekonstrukcijskih analiza, nego konkretno situiran u obliku određene aporije ili problema koji je potaknuo pripovjedno rješavanje.

Za razliku od modela sociologije znanja koji u svom nacrtu strukturiranja zalihe znanja kroz oblike njegova usvajanja pokriva makroraspone društvenog sazrijevanja subjekta, Lacanovo se učenje izloženo u njegovu XI. seminaru o četiri temeljna pojma psihoanalize koncentrira na faze najranijeg djetinjstva i time pribavlja važan ispravak da svaka makrofaza iziskuje još mikrorazdiobu što u svojoj strukturi zrcali krupnije rasteriranu strukturu »razvoja«. ¹⁵ I Lacan naime zacrtava tri (odnosno četiri) osnovna stupnja odnosa prema drugome. U preffazi koja prekida stadij »ljudskog omleta« (*l'homme-lette*), gdje bi se – kao što svjedoči metafora – libidinalna struja trebala još nesmetano razastirati na sve strane, upisuju se u tu struju teritorijalizacijom tijela na erogene i neutralne zone prvi ritmovi ugone i neugode i time se nagoni potčinjuju »genitalnoj ekonomiji«. (1964/1973, 180) Preko erogenih zona dobiva dijete prve nadomjeske za kanalizaciju libidinalne energije. Lacan ih zove *objets petit a(utre)*, dakle otprilike »opredmećenjima drugog«, i podrazumijeva njima naprimjer majčinu dojku, pogled ili

glas. (219) Identifikacija s tim objektima tako je potpuna da su stanja ugođe što ih oni donose doslovno u njima opredmećena i ne doživljuju se odvojeno. Ugoda, blaženstvo i sreća – to su majčina dojka, pogled ili glas; neugoda, nezadovoljstvo, nesreća – to je njihova odsutnost. Budući da nagoni i njihova zadovoljenja funkcioniraju još međusobno neusklađeno, zove Lacan to stanje »raskomadanim tijelom« (*corps morcélé*). Subjekt – ukoliko se uopće može govoriti o nečemu takvom – navodi se na predmete zadovoljenja preko bioloških instinkata gladi, straha ili nužde. Kao mjesta takve razmjene *Innenwelta* s *Umweltom* djeluju »urezi« usana, očnih kapaka, usne školjke, nosnih kanala, analnog otvora, kanala penisa ili vagine. Ti su rudimentarni generatori subjektivnosti svjesni sebe na isti materijalni način kao i predmeta što ih potražuju radi vlastitog namirenja. Pa ipak je i ta »tjelesna svijest« dostatna za artikulaciju instinkata u nagone. Kao sinestetičke predodžbe primljenih tjelesnih pobuda, nagoni operiraju kompleksnom osjetilnom projekcijom traženih opredmećenja. Lacanovoj primjedbi da se *manque à être* redovito objelodanjuje u udružbi s pretpostavkom svoga namirenja (1983, 234) valja pridodati važnu Freudovu opasku da je ta evokacija situacije izvornog zadovoljstva nabijena u fazi »raskomadnog tijela« emotivnim i afektivnim vrijednostima koje traže što je moguće hitrije rasterećenje. (1900/1942, 570, 604) Otkrivajući fiziološko-tjelesni karakter te uspomene na prvobitno zadovoljstvo, Freudova opaska pomaže da se uspostavi most s Husserlovim opisom postupka označavanja karakterističnog za primordijalnu fazu. Husserl je veze što ih ostvaruje tzv. unutarnje vrijeme subjekta nazivao »aprezentativnim spajanjem« (*Kopplung*) dvije danosti koje se ostvaruje prebacivanjem istog smisla s jedne na drugu. Takav je postupak konstitucije smisla razlikovao od »sparivanja« (*Paarung*) jednog prisutnog s jednim odsutnim entitetom što je po njemu već vodilo elementarnoj konstituciji značenja. (1950, 138ff; 1954, 79) Ova danost koja pri prelasku iz pretfaze (smisla) u prvu fazu označavanja tone u odsutnost nije ništa drugo do izbljedjela afektivna projekcija koja se sada mora najprije evocirati kakvom odgovarajućom vanjskom danosti.¹⁶ U pretfazi je ona, naprotiv, ne samo tvarna i prisutna, već i neprekidno gotova djelovati. Stoga je nikakva određena danost ne treba izvana ni prizivati ni konfigurirati. Ona je toliko snažna da sama proizvodi svoje opredmećenje. Odatle naime potječe osobina na koju je upozorio Freud (1914/1946, 152) da se u odsutnosti adekvatnog predmeta koji je već dokazao sposobnost zadovoljavanja afektivna projekcija prvobitnih dojmova lako premješta na drugi, neovisno o tom je li on materijalne ili imaginarne naravi. Nagoni do te mjere zabacuju tu razliku da se naposljetku mogu okrenuti i prema tragu izvorne uspomene tako kao da je ona sama predmet. Ta neusporedivo gipka investibilnost, zahvaljujući živoj i složenoj afekti-

HEMA 4.

vnoj kakvoći otvorena u svim smjerovima, mogla bi se prikladno predočiti sljedećom zrakastom shemom: (usp. shemu 4.) Shema opriporuje da u »aprezentativnom spoju« »urez« koji potražuje čini to u odnosu na sve dotad upoznate predmete (preko njihove jedinstvene kvalitete) baš kao što i predmet koji namiruje čini to u odnosu na sve »ureze«. Tako se predmeti mogu istodobno smatrati projiciranim proizvodima ureza kao što se i projekcije ureza (nagoni) mogu smatrati profiliranim proizvodima predmeta. Vodoravna je pak veza među elementima kako označenoga, tako i označitelja, posredna i ostvaruje se cik-cak odnosom preko elementa »s one strane«. Odatle potječe kako Husserlom ustvrđena dvostruka otvorenost svakog aktualnog dojma »prividnog prezenta« prema proteklom i sljedećem dojamu, tako i poznato Bergsonovo upozorenje da primordijalni protok čovjekovih tjelesnih ritmova ne podliježe razdiobi u ravnomjerne prostorne jedinice bez naknadnoga kategorijalnog nasilja. Nastajanje i nestajanje, ustrajno prelijevanje kakvoća iz faze u fazu, štoviše, toliko je intenzivno da zahtijeva reviziju jednog često navođenog rezultata Jamesove analize subjektivnog vremena trajanja. Američki psiholog govori o »flying stretches« i »resting places« (1980, 1, 243) kao ritmičkim signalima toga vremenskog protoka, ali se čini da bi »flying stretches« trebalo tretirati prije kao *intra*segmente nego kao *inter*segmente »resting places«. Počivanje i protjecanje ne mogu se u libidinalnoj struji još razgovijetno odvojiti, jer je svako počivanje uvijek već »razastirto« kao što je i svako protjecanje »pribrano«.

Da povezivanje fenomenoloških s psihoanalitičkim rezultatima u analizi strukture čovjekove elementarne razmjene s okolinom nije lišeno umjesnosti, najbolje pokazuju Schützove rane dopune Husserla. Pitanje kojim se rukovodio čitav Schützov znanstveni rad otpočetak je glasilo: Kako odrediti predznanstvenu, svakodnevnu strukturu percepcije svijeta u kojoj se sastaju tako različite složene strukture označavanja kao što su recimo umjetnost i znanost? Slijedeći to pitanje, Schütz već zarana gradi teoriju »životnih formi« kao različitih stupnjeva jedinstvenog procesa označavanja. Pritom on odlazi dalje od Husserla, jer umjesto u izoliranom transcendentalnom egu vidi rješenje u socijalno posredovanim formama suobraćanja »ja« i »ti«. (Srubar, 1981, 28f.) »Ja« može razumjeti sebe uvijek samo pomoću »ti«; *tek način kojim osmišljuje njega služi mu kao instrument samoobjedinjavanja*. Na stupnju »čistog trajanja ja« (kako ga Schütz u početku naziva oslanjajući se na Bergsona) »ja« doživljuje »ti« preko njegovih optičkih, akustičkih, kinestetičkih, olfaktivnih, taktilnih, gustinskih kvaliteta koje su ne samo heterogene, već i bez prestanka protječu. Zato se ne mogu organizirati u prostranije iskustvene blokove, nego se »dozivaju po izravnom susjedstvu« pretapajući se jedna u drugu. Ta nemogućnost vezivanja

dojmova stečenih o »ti« istodobno sprečava »ja« da usredišti vlastito tijelo. (1924–8/1981, 80ff.) Stavljajući uz bok predikativnom karakteru ovoga temeljnog iskustva drugoga s njegovom neprotežnosti, kontinuitetom, heterogenosti, slobodom i predodžbenosti nominativni karakter završne forme »mislećeg ja« s njegovom vremenoprostornosti, proračunljivosti, protežnosti, diskontinuitetom, homogenosti i pojmovnosti – Schütz postulira bitnu nereproduktivnost prvoga. S jedne strane nepodesna za izražavanje raščlanjenih logičkih odnosa, s druge se strane bogata iznijansiranoš kompleksnih dojmova stoljnih emocionalnih i perceptivnih sastavnica ne da prenijeti u više oblike.

Iracionalnost naših doživljaja usred racionalnog svijeta naše kategorijalno-pojmovne iskustvene spoznaje čini se da opravdava pretpostavku da stanovite funkcije našeg ja ne sežu u najviše, najmoćnije oblike života – oblike kategorijalno-pojmovnog mišljenja – nego štoviše kroz obiklo i nužno pojmovno oblikovanje gube svoj osebujni značaj, ukoliko se čak ne odstranjuju. Ali obrnuto (...) te (najviše) funkcije ne poniru u najprimitivnije oblike doživljavanja. (1981, 112)

Pretfaza »raskomadnog tijela« sa svojom strujom međusobno prožetih nagona koji se »razastiru na sve strane« zamjenjuje se po Lacanu u dobi između šest i osamnaest mjeseci *imaginarnom fazom* kad se predmet identifikacije premješta na zrcalni imago »ja-ideala«. Imaginarna je faza unekoliko korelativna Freudovoj fazi primarnog narcizma u kojoj subjekt formira svoj ego po modelu najbliže usporedive autoritativne osobe. Taj ego služi sad kao jedinstven objekt afektivne investicije koja se povlači s prijašnjih nadomjestivih predmeta zadovoljenja.¹⁷ Kao što je Freud objasnio na nekoliko mjesta različitih eseja posvećenih narcizmu, dijete ljubi taj »ja-ideal« sada na isti način kao što je prethodno samo bilo ljubljeno od svoje majke. (1910/1943, 170; 1914/1946, 154; 1911/1946, 197f.) On prema tome fungira kao zrcalni odraz samoga subjekta. Uloga je toga odraza veoma važna, jer se subjekt samo zahvaljujući tome što se ogleda u njemu biološki strukturira i tjelesno objedinjuje. Bez takvoga vanjskog uporišta ovladavanje bi cjelinom vlastitog tijela bilo za dijete nezamislivo. Zbog toga se u imaginarnoj fazi gradi jezgra njegove predstojeće subjektivnosti. Ne smije se dakako izgubiti iz vida da je ta jezgra onoga što će subjektu biti najvlastitije *uglavljena u obliku fikcije čiju imanentnu tuđost on više nikad neće moći dokinuti*. Zbog toga nepremostivog jaza u odnosu

djeteta prema njegovu zrcalnom odrazu, budi posljednji istodobno s nagonom za identifikacijom i nagon agresivnosti. Lacan je kao moto svojoj studiji o *Agresivnosti u psihoanalizi* izabrao znamenito mjesto Augustinovih *Ispovijesti* (I, 7) u kojemu se govori o ljubomori dojenčeta koje zuri u posvojenog brata na majčinoj dojci blijedo od zavisti. To mjesto može ujedno poslužiti kao upozorenje na stanovitu različitost Lacanova tretmana imaginarnog u odnosu na Freudov tretman narcizma. »Zrcalni odraz« elastičan je i premjestiv na sve situacije odnosa s drugima u koje dijete ulazi. Kako bi i moglo biti drugačije u trenutku kad, iako je dijete investiralo u slike tijela, još ne postoji formacija ega koja bi mu dopustila da razlikuje svoj vlastiti oblik od oblika drugih? Ishod je svijet tijela i organa kojemu nedostaje fenomenološko središte i povlašteni nazor. (Jameson, 1976, 354)

Dijete istodobno zaposjeda suprotstavljene polove i perspektive: vanjskog i unutarnjeg, sadržavatelja i sadržanog, udarača i udarenog, djelatnika i promatrača, žrtve i izvršitelja. To znači da je preuzimanje tuđe kao i vlastite perspektive povezano s istodobnim radikalnim odmakom od nje. Bit toga predindividualističkog stanja kolebanje je među opcijama koje se ne mogu pomiriti: *ili-ili* Simultanost obrnutih perspektiva upućuje na radikalno prostorni karakter sadašnje percepcije u opreci s radikalnom vremenitosti pretfaze »raskomadnog tijela«. Imago »ja-ideala« proteže se i umnožava u različita tijela i predmete kojih je temeljna osobina da »nose svoju spekularnost na sebi poput boje ili hrapavosti svoje površine« (Jameson, 1976, 355) i tako se subjektu stavljaju neposredno na raspolaganje. Ta tijela i predmeti, međutim, *postoje* za subjekt samo tako kako su *viđeni* pri čemu njihovo afektivno vrednovanje imaginativnom identifikacijom ostaje subjektu posve neosvijesteno. Vrednovanje koje se zasniva na binarnim oprekama bliskog i dalekog, vanjskog i unutrašnjeg, nosivog i nošenog, reproducira se u zreloj psihičkoj dobi – kao što je uvjerljivo pokazao Jameson razvijajući Nietzscheove teze iz *Genealogije morala* – u obliku etičkih sudova u kojima su »dobro« i »loše« naprosto pozicijski opisi geografskih odnosa dotičnog fenomena prema subjektovoj imaginarnoj koncepciji centralnosti. (Isto, 369) Obilježje je imaginarnog odnosa da neposredno sljubljuje članove opreke, jer član s obrnutim predznakom pronalazi u svom parnjaku momentalno utočište. Polazeći od toga, Jameson ističe težnju imaginarnog predmeta k apsolutizaciji, isključivanju konteksta i prikazivanju perceptivnog aparata kao autonomnog. Nasuprot tome stoje načini kojima se elementi simboličnog (drugoga Lacanova) poretka uvijek prešutno ili izričito uklapaju u kompleks binarnih opreka i podređuju cijelom nizu onoga što Greimas zove »igrom semiotičkih ograničenja«. (Isto, 377)

Druga faza razvitka subjekta pojavljuje se kao rješenje nepodnošljive podvojenosti identifikacije s kojom se dijete suočava u imaginarnoj fazi. Lacan zove tu fazu *simboličkom* i obilježuje njezin početak trenutkom usvajanja jezika. On unosi u binarnu opreku neizostavni treći termin:

Imaginacija i želja zbiljnosti su konačnog bića koje se mogu razvijati iz suprotnosti ja i drugog samo zahvaljujući nastanku trećeg termina, posredujućeg pojma koji određenjem uvršćuje svaki termin u povratne i linearne odnose koji se mogu razvijati u jeziku. Čitav je problem simbolizacije tu, u tom prijelazu sa želje na pojam. (Ortigues, 1968, 205)

Kao i majčina dojka, pogled i glas, kao i različite vlastite i tuđe »slike«, tako je i prva djetetova izgovorena riječ »opredmećenje drugoga«. To znači da ona *namodješta nešto što izbiva i nedostaje, umjesto da referira na nešto prisutno i postojeće*. U stanovitom smislu moglo bi se čak reći da ona priziva u prisutnost nešto što je prethodni sustav označitelja učinio odsutnim. Lacan navodi primjere različitih jezičnih sustava označitelja koji podrazumijevaju određene interkacijske scenarije: rituale dijete, vjenčanja, oblačenja, histeriju i sl. Evidentno je da u njima sudjeluju komunikacijski »inscenirani« subjekti kojih distinktivna obilježja proizlaze iz odnosa prema drugim subjektima. To upozorava da su »slike« još u imaginarnoj fazi bile ideološki posredovane i time odvojene od »zbiljnosti«. Ispod imaginarnoga »označiteljskog lanca« zbilja je, međutim, i dalje postojala kao nešto što je dijete osjećalo odsutnim, iako to nije moglo objektivirati. Ona, dakle, još nije bila isključena u onoj mjeri kao što će se dogoditi u mreži jezičnih označitelja, već je prebivala negdje *između* suprotstavljenih polova identifikacije.

Jezični označitelj pojavljuje se kao svojevrsni animator te zbiljnosti isključene imaginarnim odnosom. U njemu, mogli bismo i tako reći, radikalno oprostoreno vrijeme iznova objavljuje svoje specifično »temporalno« pravo. Zbiva se to načinom koji je Luckmann u ponešto drugačijem kontekstu nazvao »postupkom trijangulacije« i opisao ovako:

Djelatnik stječe odmak od uloge kad se zahtjev za zbiljnost neke aktualne radnje u ulozi ograniči zahtjevom za zbiljnost ja neovisnog o toj ulozi. Ja »neovisno« o *svim* društvenim ulogama naravno ne postoji – barem ga djelatnik ne može suprotstaviti nekoj društvenoj ulozi tako reći kao objekt. Preduvjet za relativiranje glumljene zbiljnosti radije je – postupak trijangulacije. U tom postupku odvajaju se jedna od druge glumljene zbiljnosti A i B kao evocirani činovi *jedne* biografije, kao potencijalni planovi djelovanja *jedne* svijesti. »Neovisni« zahtjev za zbiljnost kvaziautonomnoga ja postaje moguć tek pošto se međusobno relativiraju različiti segmenti zbiljnosti. (1979, 311)

U ulomku se dakako operira sociološkim pojmom »uloge« koji se ne da primijeniti na imaginativno perceptivno stajalište bez rezerve. Uloga podrazumijeva komunikacijsko *djelovanje* koje teži postići svoje zadovoljenje preko partnera (Luckmann, 1979, 300), dok se u fazi zrcala radi o subjektivnom smisaonom sklopu koji se zadovoljuje *pasivnim* sintezama. Motivacija i cilj tih sinteza ostaju, za razliku od akcija što se poduzimaju iz uloga, izvan problematizacije. Ukratko, ponašanje u imaginarnoj fazi nije usmjereno na intersubjektivno usuglašavanje, ne poziva se na institucionalno tipizirane smisaone sklopove. Pa ipak, netom se subjekt uklopi svojom prvom komunikacijskom radnjom u simbolički poredak, stavovi što ih je u imaginarnoj fazi zauzimao spontano – očituju svoju pripadnost određenim »ritualima razmjene« i time ulogama.

Taj moment frojdoovskog *Nachträglichkeit*a u djelovanju trećeg termina najbolje potvrđuje Lacanov koncept »jedinog označitelja«. On je razvijen iz više puta ponovljene Freudove priče o unuku koji je, bacajući kalem konca pod krevet i privlačeći ga ponovo k sebi, popraćao svoju radnju jednim otegnutim »o«. (Freud 1920/1984, 258ff.) Freud ubrzo zaključuje da taj »o« priziva »zvučnu sliku« riječi »fort« (tamo) i da dijete svojom igrom prevladava bolnost majčinih odlazaka i dolazaka. Tek kasnije, u igri pojavljivanja i nestajanja pred zrcalom, pridružuje dječak tome »fort« jedno »da« (amo) i time, po Lacanu, tvori »dvostruki označitelj«. Ali dok toga »da« još nije bilo, »fort« je bio lišen ne samo svoga sintagmatskog parnjaka, već isto tako i paradigmatškoga, jer nije označavao »opredmećenje drugoga« nego njegovu odsutnost. Stoga je taj usamljeni označitelj obilježen istodobno dvostrukim izbivanjem, s jedne strane samoga nadomjeska, a s druge značenja što ga taj nadomjestak dobiva u označiteljskoj mreži. On se dakle nalazi »negdje između«, kao što pokazuje Lacanova shema: (usp. sh. 5). Takav položaj

potvrđuje da se funkcija jedinog označitelja sastoji u tome da *ili-ili* odnos među polovima binarne opreke relativira u *jednako-kao-i*. To će reći: dijete osjeća da majčin odlazak i njegov ostanak spadaju u sustav društvenih uloga, ali mora nekako svladati nepodnošljivu polarizaciju što je taj sustav izaziva u integritetu njegove ličnosti. Zato ono riječju »fort« objedinjuje opreku odlaženja i ostanjanja u cjelovit fenomen koji u sebi sadrži posredovanje tih dvaju momenata, i time se iz neizdržljiva položaja partikulariziranosti jednom ulogom premješta u totalizirajući položaj koji »pomiruje« suprotnosti.

IZ toga proizlazi jedna važna pojava koje bi se bit mogla formulirati ovako: *riječ nikad ne referira na pojedinačan fenomen, nego na odnos*. Ona se pojavljuje kao takav označiteljski posrednik jednog označenog odnosa koji relativizacijom uvodi u njega moment »pomirenja«. Time se podrazumijeva da veza između označitelja i označenog ili, još bolje, plana izraza i plana sadržaja u svakoj jezičnoj jedinici ima vremenski karakter. Ta je spoznaja jasno artikulirana već u Schützovim ranim radovima. Tako *Teorija životnih oblika* polazi od postavke da u osnovi procesa simbolizacije leži odnos prema najmanje dvama različitim oblicima života: oblik C vidi elemente oblika A kao doživljaje oblika B.

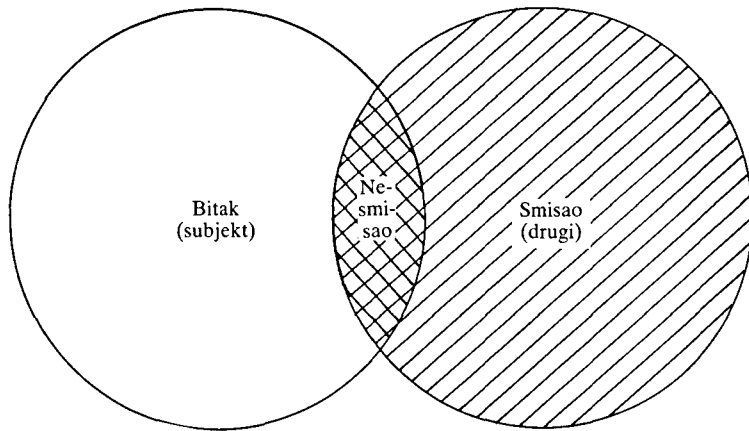
Fiksiranje jednog doživljaja u pamćenju znači istodobno njegovo tumačenje u kontekstu vremenski susjednih drugih doživljaja. Taj kontekst bitna je sastavnica simbola doživljaja. Da pamćenje može uvrstiti doživljaj u takav kontekst i učiniti ga simbolom nužno je da taj doživljaj bude shvatljiv kao cjelina, tj. da se već odigrao. (Srubar, 1981, 42)

U *Problemu relevancije*, pak, izravno se kaže:

Strogo uzev, svako izričito predicanje, kakvo je formulirano rečenicom »S je p«, već je zbivanje u vremenu. (...) Prividno jednostavna rečenica (...) samo je skraćena rečenice »S je među mnogim ostalim stvarima kao q, r ... x, y, z i p«, pri čemu p-karakter S-a valja razumjeti tako, da nema interesa za ostale aspekte, kvalitete ili svojstva (q, r ... x, y, z). (1971, 116)

Isto vrijedi i obrnuto, jer:

Svi oblici negacije ... odnose se na ranije aktualno znanje ... u kojemu se ono što je aktualno negirano smatralo prihvatljivim ili samo bezupitno danim. (...) Čitavo kolebanje i negiranje odnosi se na jedno prijašnje stanje znanja tipično istog objekta; a u tom stanju znanja smatralo se ono što je sada poreknuto pozitivno valjanim ili barem neospornim. (Isto, 203)

HEMA 5.

Ako se pak »primarni označitelj« postavi kao negacija one negacije što ju je imaginarni označiteljski lanac prethodno proveo u kanaliziranom libidu, otvara se put plodnom razumijevanju trećeg i najzagonetnijeg Lacanova poretka: *zbiljskoga*. Iako je u neku ruku temeljno, ipak uskustvo te faze uvijek već podrazumijeva »istovremeno proigravanje dvije korelativne funkcije, imaginarne i simboličke« (Leclaire, 1958, 383). Najviše što bi se iz Lacanovih vlastitih i rasutih natuknica moglo reći o njegovu shvaćanju *zbiljskoga* jest da ono ne podliježe predočavanju: svako ga predočavanje izopačuje. To je navelo Jamesona da u *zbiljskom*, mislim ispravno i plodno, identificira *povijest*, ali ne toliko kao gotov tekst koliko kao tekst što ga uvijek-tek-predstoji-(re)konstruirati. (Re)konstrukcija bi polazila iz jedinstvenosti trenutka u kojemu se odigrava kao iz regulativne ideje kojoj bi na kraju morala položiti račun. (Jameson, 1976, 388) Mjera jedinstvenosti trenutka može pak proizaći samo iz stupnja do kojega se on uspio učiniti proizvodom povijesti. Budući da ta povijest još nije gotova, ne podliježe ni taj trenutak konačnom definiranju, već radije nekom tako reći preliminarnom i pripravnom.

Lacanova bi inzistencija na *zbiljskom* kao nerazorivoj jezgri svakog označavajućeg prerusavanja, na istini kao još-uvijek-iskrivljenoj podlozi svake postojeće znanosti, pribavljala onda važno upozorenje da npr. Edipov kompleks ili klasna borba predstavljaju samo globalne zaplete unutar kojih mi obično konstruiramo svoje povijesti, ali nipošto i konačnu istinu naših života:

Proučavanje referenta nije proučavanje značenja teksta, već ograničenja njegovih značenja, povijesnih preduvjeta tih značenja te onoga što je ostalo i što mora ostati nesumjerljivim s individualnim izrazom. U našim sadašnjim okvirima, to znači da je odnos prema objektivnom znanju (...) shvatljiv samo onaj misli koja je sposobna biti pravednom prema radikalnim diskontinuitetima ne samo među Lacanovim »porecima«, već unutar samog jezika, među njegovim raznim tipovima propozicija tako kako ulaze u posve različite odnose sa subjektom. (Isto, 390)

Promotreno na taj način, zbiljsko se predstavlja kao utopijski pojam koji pojmove imaginarnog i simboličkog stavlja historizacijom u pripadnu ideološku perspektivu. To se u potpunosti podudara s Althusserovom reformulacijom Marxove definicije ideologije kao "predstave,, imaginarnih odnosa pojedinaca prema njihovim zbiljskim uvjetima postojanja«. (1976, 101) Definicija daje na znanje da se zbiljski odnosi pojavljuju samo prerušeni različitim sustavima odnosa u koje su se pojedinci bili prisiljeni uklopiti da bi održali svoj život. Budući da konačnog iskoraka iz lanca tih odnosa nema, jedino što preostaje relativizacija je jednoga njihova sustava drugim – u danom trenutku isključenim i potisnutim – a upravo to je ono što omogućuje »postupak trijangulacije«. On je zapravo taj koji ispisuje povijest kao pripovjedni tekst. Tematizirajući u sebi istodobno višestruke usjeke subjekta u poretke što ga nadilaze, čini se da pripovjedni tekst očituje preko njega među svim čovjekovim tvorevinama najrazgovjetniju žudnju za transcencijom.

Prenese li se zato cjelokupni »pretres« Lacanova modela u izloženu shemu poprišta pripovjedne komunikacije, može se zaključiti da recepcija pripovjednog teksta rezultira trovrskom identifikacijom: 1. s imaginarnim (filogenetskim) instancama gradi se odnos *potrebe*; 2. sa simboličkim (ontogenetskim) instancama upostavlja se odnos *želje*; 3. s odsutnim zbiljskim (aktualno-genetskim) instancama ustanovljuje se odnos *žudnje*.¹⁸ Takav rezultat samo je *zrcalni odraz početnog odnosa prema instancama pripovjednog teksta*, jer su u njemu zbiljske instance (autor-kao-funkcija, implicitni autor, pripovjedač) djelovale kao bezupitni koordinatori »raskomadnog tijela« čitateljeve psihičke energije,¹⁹ dok su imaginarne instance bile odsutne i u tom smislu izazivale žudnju. Preslojavanje početne hijerarhije poredaka označavanja koji »postupkom trijangulacije« nadomještaju jedan drugoga moglo bi se, osim u procesu čitanja, podjednako utvrditi u ontogenezi i filogenezi čovjekova odnosa prema pripovjednom tekstu. Ti su poreci u određenoj dinamičkoj konstelaciji sa slojevima znanja djelatni u svakoj čovjekovoj kognitivnoj ili reproduktivnoj aktivnosti – istodobno na aktualno-genetskoj, ontogenetskoj i filogenetskoj skali. Pritom je cilj potrebe što neposrednije zadovoljenje manjka da bi se ponovno zadobilo izgubljeno stanje ravnoteže; cilj želje ostaje učvršćenje subjektova identiteta, partikularne stečevine kojom mu je društvo kompenziralo izgubljeni osjećaj potpunosti; cilj je pak žudnje za razliku od prvih dvaju samo asimptotički, što znači da se sastoji od permanentnog samoodgađanja. U jednom Dochertyevu komentaru Bersanieve psihoanalitičke kritike precizira se to ovako:

Više od težnje ka punoći ja, koju vidimo kao značajku potrebe, ono što u cjelini navješćuje Bersanijeva upotreba pojma »žudnje« glasi: »područje ljudske projekcije koje nadilazi granice centriranog, društveno definiranog, vremenski vezanog ja, a isto tako i granice priznatih jezičnih zaliha i književnog oblika«. (1983, 228)

Ako je struktura čovjekove svijesti slojevita, živi on u svakom trenutku svog života istodobno na nekoliko razina, kao što je prikazano na shemi 6. Razni načini spoznavanja potvrđuju da svaka razina ima različit stupanj izvjesnosti. Tako je recimo osjećanje pohranjeno u dubokim slojevima tjelesnosti, jer je izboreno u ranom senzornom, motoričkom i kinestetičkom iskušavanju predmeta i stvari. Zato ta iskustva imaju za čovjeka neopozivu izvjesnost kakva više neće moći biti dostignuta u kasnijem razvitku. Ima svojih razloga danas već izbljedjeli obred prema kojemu moramo nekoga najprije dodirnuti da bismo se uvjerali kako ne »sanjamo«. Pritom osjeti imaju najviši stupanj izvjesnosti u odnosu na spoznavanje onoga što je *izvan* nas, ali nipošto i nas *samih*. Tu je odnos obrnut, jer iskustva našega tijela pružaju najveći otpor artikulaciji. Od svih slojeva svijesti, osjećanje nas najviše »drži u svom posjedu« i kao neki odsutni uzrok upravlja našim cjelokupnim ponašanjem. Upravo zbog toga senzorni, motorički i kinestetički dojmovi tvore nenadomjestivi oblik našega ophođenja s okolinom. Oni nam priskrbljuju tvarnu kakvoću ljudi i stvari koja se ne može pribaviti ni na koji drugi način. Čineći to, istodobno nam daju naslutiti vlastiti tjelesni sastav. »Tvrda« izvjesnost koju dobivamo u neposrednom doticaju s predmetom ili čovjekom pomaže nam oprizoriti one momente vlastitog osjećanja i ponašanja koji su nam najmanje prezentni i stoga najneizvjesniji. Isti obrnuti razmjer karakterističan je i za druge oblike nastanjivanja svijeta života. Tako, recimo, dok mi prema *svijetu* u kojemu se nalazimo imamo najveću distancu tako da ga u manjoj ili većoj mjeri možemo objektivirati, svijet nam našega sugovornika izmiče ostavljajući o sebi vrlo posredne tragove. Pa ipak je bez zaposjedanja toga njegova svijeta nemoguće steći potrebnu izvjesnost o njegovu ponašanju – baš kao što je bez zaposjedanja određenih tjelesnih pobuda nemoguće steći potrebnu izvjesnost o našem vlastitom. Jer mi možemo čuti boju sugovornikova glasa, njegovu intonaciju, modulaciju, možemo vidjeti njegove pokrete, mimiku, možemo nadalje razabrati i logiku njegovih

razvojna etapa	slojevi svijesti	način spoznavanja	razine svijeta života
predindividualna faza	osjećanje	intuiranje	tvarnost
nepodijeljeno zajedništvo	poznavanje	saznavanje	zbilja
primarna socijalizacija	prepoznavanje	usvajanje	stvarnost
sekundarna socijalizacija	znanje	vjerovanje	svijet

rečenica kao što možemo registrirati i društveno-interakcijske sklopove unutar kojih one dobivaju svoje značenje – mi dakle, ukratko, možemo doprijeti do *razloga* njegova ponašanja, a da nam pritom ipak ostane nepoznat njegov *uzrok*. A bez toga uzroka mi ne možemo odgovoriti na pitanje zašto je on postupio tako i tako u danim okolnostima.¹ Individualna dimenzija njegova istupa, svijet iz kojeg se on generira ne otvara se našoj spoznaji, zbog čega mi svoga sugovornika ne možemo imati isto tako »iznutra« kao što imamo sami sebe. Načelno se može reći da njegov svijet ostaje našem doživljaju transcendentnim u onoj mjeri u kojoj mu transcendentalnim ostaje osjet tvarnosti našeg tijela.

Primjena tih uvida na proces razumijevanja pripovjednog teksta mogla bi voditi fundiranijem odgovoru na pitanje o njegovu funkcioniranju. I pripovjedni se tekst može promatrati kao slojevit ontološki korelat slojevitome načinu svoje proizvodnje i »uživanja«. Različiti njegovi slojevi imaju različite stupnjeve izvjesnosti za njegova proizvođača i potrošača, pri čemu ti stupnjevi, u procesualnom filogenetskom, ontogenetskom i aktualnogenetskom gibanju slojeva stoje u stalnom presjecištu jedne »imanentne« i jedne »transcendentalne« perspektive. Tako je autoru najprisutniji onaj sloj koji je čitatelju najodsutniji: svijet pripovjednoga teksta. A upravo u tom sloju, dakako, počiva smisao. Samo iz znanja o njemu padaju na ostale slojeve pripovjednog teksta onakve svjetlosne zrake bliskosti kakve za doživljajni subjekt padaju na njegove vlastite tvorevine.² Samo tu, u tom odsutnom središtu, počiva ona jezgra individualnog koja se izrođuje u ulogu u bilo kojoj svojoj gramatičkoj, logičkoj ili materijalnoj manifestaciji. Razumljivo je stoga da bi samo taj smisao pripovjednoga teksta mogao čitatelj primiti tako kao što prima samoga sebe i da bi se samo s njim mogao identificirati više nego s bilo kojim drugim slojem pripovjednoga teksta. To je važan nalaz, jer upozorava da temeljna podloga identifikacije nisu u pripovjednom tekstu akteri, pa ni likovi ili čak fokalizatori, već da je *temeljna podloga identifikacije ona instanca pripovjednog teksta koja je u njemu najmanje prisutna*. Samo tu instancu može čitatelj aproksimativno doživjeti kao sebe samoga, dok sve ostale doživljuje kao ovoliko ili onoliko sadržajne uloge. S njima se dakle identificira privremeno i djelomice, nekakvom »inscenacijom ja« kao što i u svakodnevnom životu stavlja njegove različite fasete »u igru«. A sve dok se ja inscenira, još je na djelu prepoznavanje. Čitatelj »zna za te stvari«, njemu su poznata takva očitovanja, radnje i govorni istupi, bliske su mu te misli i opažaji – ali one za njega ipak ostaju samo tipičnima. A čitatelj *sam sebi* ne može biti tipičan. Zato on ide dalje i traži točku s koje će se čitav taj svijet iskazati kao smislen.

Gdje će se on u toj svojoj potrazi zaustaviti – to opet ovisi o povijesnoj, biografskoj i situacijskoj uvjetovanosti njegova čina razumijevanja.

Neosporno je, recimo da se, globalno govoreći, u prošlom stoljeću zaustavljao na pripovjedaču kao organizacijskoj jezgri pripovijedanog svijeta; u prethodnim stoljećima mogli su dostajati i fokalizatori i likovi. Sada se pak transcendiraju čak i autor-kao-funkcija da bi se dokućio konkretni i složeni položaj historijskog autora u stratifikaciji svijeta života. Samo, tu je potreban oprez, jer povijesna perspektiva ne dostaje. Da bi se izbjeglo inače tako rašireno krivotvorenje nalaza, valja uzeti u obzir kako konfiguraciju životnoga iskustva čitatelja, tako i konfiguraciju pripovjednog teksta koji se razumijeva. Teško je osporiti da, bez obzira na trenutak u kojemu živimo, određeni tip potrošača pripovjednog štiva ni danas ne odlazi u procesu svoje identifikacije dalje od likova. Isto tako, različiti tipovi pripovjernih tekstova – u rasponu od faksije do fikcije, od trivijalne do umjetničke književnosti ili od kratke priče do romana, da usmeno pripovijedanje ostavimo posve po strani – potiču na različite vrste identifikacije. Ako identifikaciju radno definiramo kao iskustveno zaposjedanje onoga područja svijeta života koje za čitatelja vrijedi u tekstu – onda je evidentno da različite vrste pripovijedanja nude tom zaposjedanju različita područja.

Različiti pripovjedni tekstovi, naime, nagovaraju različite slojeve čitateljske svijesti. Na taj način postavljaju oni zahtjev (poziv, doziv) važnja u određenoj sferi svijeta života. To će reći: ako je nagovoreno poznavanje, tekst hoće vrijediti u sferi *zbilje*; ako prepoznavanje, u *stvarnosti*; ako znanje – u *svijetu* čitatelja. S obzirom na prethodne izvode postavlja se ipak pitanje: ne razastire li se svaki pripovjedni tekst duž cijeloga raspona čitateljske svijesti? Ne govori li on istodobno i umijeću i poznavanju i prepoznavanju i znanju? Na to bi se najsazetije moglo odgovoriti ovako: on *mora* govoriti svakom od tih slojeva iako to ne bi *htio*.

Da bih to objasnio, uključit ću pojam *strategije ograničavanja*.³ On je u tijesnoj vezi s već spominjanim »svjetskim« karakterom pripovjednog teksta. Pripovijedanje se može shvatiti bilo kao način da se graničnim iskustvima »smisaonih enklava« izbori prostor u gramatici stvarnosti ili kao način da se graničnom iskustvu stvarnosti izbori prostor u pragmatiki »smisaone enklave«. Konačni signal takve izborenosti radi kojega je pripovijedanje u neku ruku i poduzeto daje reakcija drugog.⁴ Pripovjedni je tekst tu uostalom samo potomak elementarnijih čovjekovih komunikacijskih »istupa« koji, kao što smo vidjeli, proizlaze iz njegove temeljne potrebe za povanjštenjem. Budući da je razvitak njegova organizma obilježen permanentnom nestabilnošću, uvijek je iznova prisiljen stabilizirati odnos sa svojom životnom okolinom. (Berger/Luckmann, 1970, 56) Posebno mjesto u tom sklopu pripada jezičnim očitovanjima koja su neophodno sredstvo simboličke reprodukcije. Preko njihovih intersubjektivnih sklopova koji nadilaze kontingencije

konkretne situacije očitovanja da bi spojili i vrlo udaljene oblasti svijeta života, problematična se iskustvena struktura, s jedne strane, integrira u ovjerene gramatičke poretke stvarnosti i tako joj se pribavlja opće važnje:

To objedinjavanje stvarnosti graničnih situacija u najvišu stvarnost svakodnevnog života izvanredno je važno, jer takve situacije predstavljaju najjače prijetnje rutiniziranu društvenom opstanku koji se prima »zdravo za gotovo«. Ako rutinsku egzistenciju hoćemo vidjeti kao »dnevnu stranu« ljudskog života, tada su granične situacije njegova »noćna strana« koja neprekidno podmuklo vrebaju na rubovima svijesti. (...) Samo po sebi postavlja se pitanje (...) nije li možda svakodnevni svijet ništa drugo do obmana, svakoga trenutka u pogibelji da ga progutaju u kreštave sablasti druge, noćne stvarnosti. Pomutnja i groza takvih predodžbi imaju svoje granice u uvrščivanju svih predočljivih zbilja u jedan simbolički smisaoni sustav kojim je okružena stvarnost svakodnevnog svijeta. Samo zahvaljujući tome zaštitničkom zagrljaju zadržava stvarnost svakodnevnog svijeta svoju najvišu, apsolutnu i, ako se hoće, »najstvarniju« kakvoću stvarnosti. (Berger/Luckmann, 1970, 105)

No s druge strane, gdje se može pokazati isto tako nužnim dekomponiranje gramatike stvarnosti u korist pragmatičke kompozicije svijeta. Selidbe s jednoga na drugo mjesto u svijetu života, i to kako s nižega na više tako i s višega na niže, neizbježne su dakle radi očuvanja čovjekova integriteta u neprekidnoj mijeni njegove okoline. Ali za njih se (kao već za svaku selidbu) mora platiti odgovarajuća cijena. Sloj svijesti koji se zaposjeda – kao što smo već ustanovili u rastućem društvenom ograničavanju čovjekovih bioloških potencijala – zahtijeva prestrojavanje dotadašnje spoznajne stečevine, čemu ona pruža prirodan otpor. Taj je otpor utoliko veći ukoliko je ona potpunije zauzela čovjekovu svijest. Stoga je sasvim moguće da se »zagrljaj« stvarnosti pokaže iskustvenoj strukturi oblikovanoj u nekoj relativno konzistentnoj smisaonoj enklavi kao nepodnošljiv. Oblik toga doživljaja može biti tako snažan da postavi zahtjev za prethodnim preinačavanjem društvene gramatike stvarnosti kao uvjet za vlastito uklapanje u nju. U takvu će slučaju čovjekovo očitovanje tražiti apsolutnije, šire područje važnja. Ako bi se netko očitovao tako da bi njegovo očitovanje vrijedilo samo u stvarnosti, svjetovi što kruže oko te stvarnosti ostali bi

mu izvan dohvata pa bi se područje važenja njegova očitovanja moglo s njihova »teritorija« relativizirati. Ako se, napokon, netko iskazuje tako da se oslanja samo na logičke zakonitosti zbilje, negovo očitovanje podliježe osporavanju već na razini društvenih parametara stvarnosti, itd. Ostavljajući privremeno po strani pitanje što utječe na to kakav će zahtjev jedan pripovjedač postaviti svojim iskazom, pogledajmo neke tipične primjere tekstova koji nagovaraju (a) poznavanje, (b) prepoznavanje i (c) znanje svojih adresata.

(a) Predstavnik je prve vrste pripovjednog teksta, koja postavlja zahtjev važenja u sferi zbilje, ono što bismo mogli najopćenitije nazvati *izvještajem*⁵. Ta se rudimentarna vrsta sastoji od gotovo nepovezanih propozicija, jer elementi što ih postavlja u život grade logički krajnje jednostavne međusobne odnose. Oni su zadani izvještaju u pravilu iz vanjskoga polja interesa i mogu se kretati od prostorne usporednosti do vremenske uzastopnosti opisanih pojava. U prvom slučaju prevladavat će relacije tipa gore-dolje, lijevo-desno, bliže-dalje itd., a u drugome prije-poslije, jučer-sutra, lani-sljedeće godine itd. Tome se, svakako, mogu pridružiti još neke dodatne logičke relacije kao što su sličnost, suprotnost, međusobna nadređenost ili podređenost jedinica i sl. No u svim tim slučajevima temeljna tehnika izvještaja ostaje nabranjanje, čije je obilježje da među jezičnim jedinicama kojima se služi – bilo da su to riječi, sintagme, rečenice, pasusi ili veće cjeline – uspostavlja veze visokog stupnja arbitrarnosti. Postoji zapravo samo jedna obaveza koja ih drži na okupu, a ta je da propozicije tih jedinica moraju pripadati jedinstvenoj prostornoj ili vremenskoj cjelini; da se moraju okupljati oko jedne pojave kao njezina svojstva. No, to je obveza izrazito sadržajne naravi, dok na planu izraza vlada gotovo potpuna sloboda. Nabrojanim elementima mogu se pridružiti ili se među njih uvrstiti novi, pa se čak u pojedinim slučajevima može promijeniti i njihov poredak, a da se ukupnoj propoziciji izvještaja ne nanese bitna šteta. Ključne značenjske relacije koje fiksiraju njegov pojam ostaju sačuvanimima.

Drugo je temeljno obilježje izvještaja, a ono proizlazi iz prvoga, to da on ne razvija nikakvu radnju. Točnije, radnja ne čini organizacijsko središte onoga što on daje na znanje. Značenje je pojedinih propozicija izolirano i samostalno, bitno se ne dopunjuje intervencijom ni neposredno niti posredno prethodećih odnosno predstojećih propozicija. Zato interakcija između pripravljenog i ispunjenog/iznevjenog očekivanja, inače tako karakteristična za proces recepcije pripovjednog teksta, ovdje u intenciji izostaje.

Tijesno je s time povezano treće obilježje izvještaja da on ne posjeduje aktantsku shemu. Da bi se jedna instanca pripovjednog teksta mogla smatrati aktantom, mora ona ispunjavati takvu funkciju koja će biti u odnosu s funkcijama drugih instanci. Obično se radi o odnosima

elementarne sintaktičke prirode, naprimjer između djelatnog i trpnog subjekta, objekta, pospješivača i ometača radnje i sl. Takva je organizacija odnosa među instancama moguća samo u pojedinim dijelovima izvještaja, ali ne i kao njegova nadređena smislotvorna shema. Ako se eventualno pojavi u takvoj funkciji, ima ona tad bilo ilustrativan ili egzemplaran karakter, tako da opet samo pribavlja svojstva onome što izvještaj želi dati do znanja. Tri navedena obilježja izvještaja: (1) labavi koneksi u supstanci njegova izraza na račun okupljenosti propozicije oko jedne prostorne ili vremenske pojave, (2) izostanak jedinstvene i cjelovite radnje te (3) lišenost ili podređenost aktantske sheme kakvoj ilustrativnoj ili egzemplarnoj svrsi – rezultiraju apstraktnošću njegove referencije. Ona ostaje apstraktnom, jer se ne usvaja u politetičkoj, nego u monotetičkoj proceduri u kojoj *Blickstrahl* jednoga logičkog odnosa fiksira dominantan aspekt predmeta. Time se predmet izvještaja stavlja u postojanje preko jedne ili nekoliko jednostavnih, ali zato neospornih kvaliteta. Primjera radi, nije baš mnogo rečeno o jednoj sjednici ako se registrira tko je sve na njoj, kojim redoslijedom i što govorio, ali se to što je rečeno može teško osporiti. Izvještaj se razvija iz onoga sloja svijesti unutar kojega se stvari prikazuju bezupitno zbiljskima i tom se sloju svijesti onda i obraća. Kao što smo vidjeli, stvari su za nas bile takve kada još nismo mogli sagledati kako u vremenskoj struji mijenjaju svoja svojstva. Stoga bi se izvještaj i u filogenetskoj i u aktualnogenetskoj perspektivi mogao smatrati protooblikom pripovjednog teksta. Njime je uvijek počinjala proizvodnja toga teksta i njime još počinje u svakoj svojoj aktualnoj genezi.

No budući da je čovjek uvijek živio i da danas živi na različitim razinama svijeta života, izvještaj je redovito bio stavljen pred zadatak da ga prevede iz neizvjesnosti prepoznavanja vremenitosti pojava, znanja za njihovo preobražavanje, u izvjesnije poznavanje njihove prostornosti, umirujuće znanje *da* one postoje. Njegova se strategija ograničavanja, prema tome, uvijek koristila onom »padinom« koja vodi iz složene gramatike stvarnosti u kristalnu logiku zbilje. Razumije se da se u tom svom »pozivu na selidbu«, ovisno o vrsti publike, morala suočavati s različitim stupnjevima otpora.

Razmotrimo letimice dva-tri primjera u povijesnoj perspektivi. Mitovi o početku svijeta, recimo, imaju u pravilu strukturu izvještaja, ali je propoziciji oko koje se oni okupljaju pripadala u doba nastanka posve prirodno općeživotna važnost. Svijest njihovih tvoraca i uživalaca imala je jedinstveno organiziranu strukturu relevancije, jer je ukupna zaliha društvenog znanja bila podjednako aktualna za svačiji život. Pri takvoj »organskoj solidarnosti« pojedinca s kolektivom institucionalizirani oblik izvještaja ne osjeća se još problematičnim i tuđim. Budući da ne nailazi na otpor, on nema potrebe podizati načelo svoje kohezije s

propozicijske na više razine ustrojavanja. Zato u klasičnim mitovima o početku svijeta – napose ako u međuvremenu nisu prošli kroz brojne redakcije – nailazimo na paradigmatičnu strukturu izvještaja gotovo potpuno lišenu dopunskih slojeva značenjske organizacije.⁶ Taj se moment već razgovijetno mijenja naprimjer u srednjovjekovnim dvorskim kronikama. Dok mitovi nisu morali potkrepljivati egzemplarnost čina utemeljivanja svijeta, dvorski se kroničari već osjećaju ponukanima na to kad govore o djelima kraljeva. Opisi postaju detaljniji, dobivaju potpunije vremenske i prostorne označnice, što nedovosmisleno upozorava da se važnost njihove propozicije smanjila. Tehnika nabiranja, nadalje, seli se s mikrostrukturne na makrostrukturnu razinu tako da se njezine operativne jedinice mogu organizirati već na tipično pripovjedni način. U kronikama, naime, jedna priča ili pričica slijedi drugu bez ikakve druge međusobne veze osim da se tiče istoga agensa.⁷ Iz toga je lako izvući neke zaključke o diferencijaciji onodobne strukture svijesti.

Suvremeni pak izvještaji – dnevnik, biografije i memoari – okupljaju se oko najspornije propozicije, pojedinačnoga života, čiju važnost istom trebaju dokazati. Ma koliko da se u pravilu radi o osobama kojih područje utjecaja nadilazi zatvorene enklave svijeta života, taj utjecaj nikad nije toliki koliki zahtjev njegova važenja postavlja takav izvještaj svojom pojavom. Današnji način posredovanja dnevnika, autobiografija i memoara, naime, uvelike presiže granice utjecaja što ga može ostvariti jedna – koliko god inače poznata – osoba u dimenziji koju pokriva njihova propozicija. Jer ta dimenzija, čak i najvećih ljudi, ostaje široj javnosti za njihova života nepoznatom. Tako smo suočeni s prividnim paradoksom da su prvi izvještaji primali isto toliko apsolutnu važnost iz situacije svoga posredovanja koliko je posljednji moraju sami stvoriti u toj situaciji. No shvatljivo je konačno da korjenita razlika između neosporne važnosti božanskih i uvijek samo sporne važnosti smrtničkih djela ostavi vidljiva traga u strukturi novih oblika izvještaja. Samorazumljiva tehnika adicije, koja je već u dvorsko-feudalnim kronikama pretrpjela višestruke promjene, sada se gotovo potpuno potiskuje složenijim tipovima gramatičkih i pragmatičkih veza. Pojavljuje se središnji lik u obliku »doživljajnog ja«, a radnja uvjerljivije no prije preuzima smislotvornu funkciju. Pa ipak sve to, kao što ćemo vidjeti, u krajnjem zbroju ostaje u službi pridavanja svojstava temeljnoj instanci životopisa.

Iz podastrtoga se pregleda povijesne transformacije položaja izvještaja zaključuje da nije uvijek bilo jednako lako učiniti stvari i pojave zbiljskima. Takvima ih je, zapravo, sve više trebalo činiti. Ako sada – uzimajući u obzir da je zbiljnost stvari i pojava posljedica logičkih relacija koje se uspostavljaju među njima – obilježimo takvo nastojanje pojmom *zahtjeva istinitosti*, možemo konstatirati da on postaje zahtje-

vom tek kako postupno ulazi u diferencirano polje svijesti gdje više ne vrijedi za sve slojeve jednako.⁸ Zato se pred onim slojevima u kojima gubi važenje mora legitimirati. Budući da se prozrijevanje jednog izvještaja zbiva kao otkrivanje ograničenosti njegova zbiljskog karaktera, to će se prikriivanje te ograničenosti sastojati u povratnoj totalizaciji ovog karaktera. Totalizacija je eminentno ideološki postupak čiji je zadatak da jednu ograničenost prikaže apsolutnom. To znači da adresat ne smije doživjeti temeljnu instancu izvještaja kao ulogu, već se s njom mora bezupitno identificirati. Ona treba da za njega čini neprevladivo organizacijsko središte teksta, točku iz koje će se rasvijetliti važnost ostalih njegovih segmenata. Stoga bismo mogli reći da, u trenutku kad on prepozna ograničenu važnost temeljne instance jednog oblika izvještaja, ta će se instanca u sljedećem obliku premjestiti iz šire u užu razinu organizacije teksta. Premjestivši se tako iz jedne logički u jednu gramatički ustrojenu sferu, ona se više ne konstituira (pukim) *postojanjem* nego (odgovarajućim) *djelovanjem*. Za razliku od postojanja, koje u svakom svom segmentu sadrži potpunu prisutnost, nepodijeljeno jedinstvo vremenskih dimenzija, djelovanje već nastanjuje svoje segmente neprisušću, čini ih ovisnima o jednoj prošlosti i budućnosti. Ono time privlači na sebe pažnju relativnijih, distancirano usvojenih slojeva svijesti oslobađajući sloj poznavanja za jednu ponovno potpunu, nedistanciranu identifikaciju. Samo takva identifikacija omogućuje temeljnoj instanci izvještaja stabilno i sigurno postojanje.

U procesu postupnog povezivanja strukture izvještaja u koherentniju strukturu pripovjednoga teksta može se dakle razabrati kao konstanta zahtjev da se poznavanje ili znanje – da očuva kao temeljan receptivni stav. Ako bi se ono povuklo u korist prepoznavanja ili znanja, izvještaj bi izgubio svoju istinitost. Njegova propozicija ne bi više jednostavno samo postojala, već bi kakogod djelovala ili štoogod predmnijevala. Da bi se, međutim, postigla poželjna, neproblematična struktura adresatove svijesti, on mora biti oslovljen u krajnje apstraktnom svojstvu. Za takvo svojstvo adresata uvest ću pojam *namjernika*, želeći time naglasiti slučajni karakter njegove prisutnosti u području dosega iskaza. Kao što neprijeporno pokazuje povijest izvještaja od mita preko kronike do memoara, namjernik je uvijek bio njegov idealni adresat.⁹ I tvorca mita kao i pisca dnevnika »obdržava« prema svojoj publici ravnodušni stav tipa: »Ako tko ima uši, on će čuti.« Pobuđivačka dimenzija izvještaja skriva se isto tako duboko kao i objavljiivačka.¹⁰ Budući da se on daje do znanja, nevažno je tko će pritom odigrati ulogu djelatnog i trpnog subjekta. Radi se o tom da se prikaže jedno stanje stvari.

Pa ipak: kako bi se moglo prikazati jedno stanje stvari ako nitko za njega, tako reći, ne bi imao uši? Izvještaj može dakle hiniti svoj nezainteresirani stav prema adresatu samo ako je prethodno osigurao

njegovu zainteresiranost. Tu se u igru uključuje pojam *statusa* propozicije izvještaja.

On je naime taj koji omogućuje izvještaju bezbrižno obraćanje nekom proizvoljnom, marginalnom adresatu u tipičnoj maniri svakog teorijskog iskaza: »znaj da«. Ako njihova propozicija ima određen status, znači da se izvještaji očekuju i traže. To postaje razumljivo čim se pomisli, naprimjer, na golemu važnost mitova u prvobitnoj zajednici. Samo mitovi osiguravaju postojanje stvarima i pojavama preko svojstava koja im pridaju rekonstrukcijom njihova porijekla, samo oni vraćaju stvarima i pojavama svježinu iskona čineći ih ljudima uvijek iznova poznatima. U prvobitnoj zajednici propozicija mita utemeljuje zbiljski karakter čovjekove egzistencije. Bez stalno obnavljanog kazivanja motiva čovjeku bi stvari i pojave što ga okružuju u svakodnevnom životu bile toliko nepoznate da on među njima ne bi saznavao ni vlastito postojanje. Lišen toga znanja bio bi, jednom prikladnom riječi, obeznanjen. Zato se može zaključiti da propozicija prvobitnog oblika izvještaja ima zbiljski status *par excellence*. Upravo stoga jer je zbiljski, ne mora se on kazivanjem obistinjavati. Mit dobiva svoju istinu iz vanjskog polja interesa u toj mjeri da je svojom strukturom ne mora dokazivati.

To se uvelike mijenja već naprimjer u dvorsko-feudalnim kronikama, jer njihove propozicije uživaju još samo funkcionalan status. Kazujući o životu kraljeva, te kronike više ne posređuju logičko, nego gramatičko znanje koje ljudima pomaže da se orijentiraju u svakodnevnoj stvarnosti, postave odgovarajuće društvene naglaske, prepoznaju što je u životu važno, a što nevažno, usklade svoje ponašanje s odgovarajućim situacijama itd. Premda neosporno važna, ta vrsta znanja nema tako temeljnu ulogu u životu i nije više za sve jednako relevantna. Ograničavanje važnosti znanja što ga prenose kronike u odnosu na ono što ga prenosi mit odražava se u činjenici da ni status kroničara nije više tako prenosiv kao što je bio onaj kazivača mita. Dok je za posljednji bilo svejedno tko će ga obnositi pa se mit slobodno selio i optjecao, sada se status vezuje za određene društvene insignije. Činjenica pak da ga društvo nagrađuje za njegov »posao«, najbolje pokazuje da kroničar radi nešto što je društveno priznato. Budući da društvo izdvaja njegovu djelatnost, podrazumijeva ono tim činom da je ne može obavljati svatko. Na taj je način obilježen trenutak kad se umijeće sastavljanja izvještaja odvaja od znanja što ga on prenosi. Te dvije vrste znanja nisu više jednako važne, jer o prvome ovisi kakva će važnost pripasti drugome. To pak ujedno znači da se statusne ingerencije prenose s propozicijskog sadržaja na *instancu njegova oblikovanja* koja sad postaje organizacijskim i verifikacijskim središtem teksta. I baš je taj »provaljeni« odnos važnosti između instance obistinjanja i propozicije izvještaja, koji prvoj osigurava status nadređene vrste znanja, ono što kroničar teži

potiskivanjem svoga samodovoljnoga znanja-da-se-nešto-odigralo-prikriti. On to čini tako što podređuje znanje-da-znatno-elastičnijem-znanju-za-događaje, povlači dakle instaliranjem odgovarajuće tekstne instance položaj namjernika u korist položaja *svjedoka* i tako razvija važnost propozicije.¹¹ Takvim postupkom nastoji je on prikazati važnijom za život svojih adresata no što ona u sada već raslojenoj strukturi svijeta života uistinu može biti i jest. Već sam naprijed navijestio neka obilježja toga postupka koji daje »dopust kritičkoj svijesti«.

Sada ću ih precizirati i dopuniti. »Kritička svijest« dovela je u pitanje samorazumljivost veza među odvojenim propozicijama izvještaja. Ona se više ne zadovoljuje time *da se događaj odigrao*, već postavlja i pitanje *kako se i zašto odigrao*. Nova su pitanja prouzročena time što je svijest spoznala među segmentima svijeta života složenije veze od onih što ih joj izvještaj podastire svojom rahlom strukturom. Osjećajući takav otpor već u prostoru vlastite svijesti, kroničar mu spontano pravi ustupke. Tako propozicija kronike više ne stječe svoja svojstva samo iz svedenih logičkih relacija prostorne usporednosti ili vremenske uzastopnosti, već podjednako iz razvedenijih gramatičkih relacija koje se uspostavljamu prostiranjem radnje na skupine propozicijskih jedinica, privremenom razdiobom aktantskih ili akterskih uloga, okupljanjem epizoda oko središnjega lika što ih »protkiva«. Pa ipak ni jedna od tih unutrašnjih »poveznih« instanci ne stječe tako apsolutno povjerenje adresata kronike kakvo je nekoć imala propozicija mita. Identifikacija s njima, ma kako bila snažna, uvijek je djelomična. Temeljna identifikacija, ona neosviještena i bezupitna, pripada nosiocu glasa kronike. Samo njegov iskaz prima se toliko istinitim koliko se nekoć istinitom osjećala propozicija mita. Ali to znači da umjesto propozicije kao u mitu, u kronici status zbiljnosti stječe instanca obistinjanja. Jedino ona jednostavno postoji dok se ostale instance već nekako ponašaju, funkcioniraju, djeluju. Iz toga proizlazi da, za razliku od mita, kronika već komunicira s podvojenom strukturom adresatove svijesti. Mit je poznavao samo jednu jedinstvenu vrstu adresata: namjernika. Kronika pridružuje tom adresatu svjedoka, instancu koja prisustvuje zbivanju kao njegov registrirani promatrač. To je položaj širega raspona opažanja, jer svjedok, ovisno o svojoj uključenosti, može prepoznavati događaje s manjim ili većim stupnjem tipičnosti. Otvarajući mu tako dijapazon različitih oblika znanja-za-događaj i njegove sudionike, pripovjedač osigurava za svoju prisutnost u tekstu adresatovo nedistancirano znanje-da.

S najužom važnosti svoje propozicije, međutim, mora računati tvorac suvremenih oblika izvještaja: dnevnika, autobiografije, memoara. Potencijalna publika dijeli s njihovom propozicijom, intimnim svijetom protagonista, samo još svoju subjektivnu egzistenciju. Kazujući o životu

jedne po bilo čemu istaknute osobe, ti oblici izvještaja izlaze ususret očekivanju što su ga stvorila dotadašnja očitovanja te osobe. Bez obzira da li se radi o umjetničkim, znanstvenim, političkim ili kakvim drugim djelima, ona su u publici zacrtala jednu zonu identifikacije koja se sada želi proširiti prema »odsutnom središtu« pa potražuju svjedodžbe o onoj dimenziji osobe koja je njezinim dotadašnjim manifestacijama ostala nepokrivena. Nijedan oblik iskazivanja, dakako, ne može omogućiti publici da zaposjedne ulogu tako intimnoga sugovornika kao što mogu ovi oblici izvještaja. Jer dnevnic, autobiografije i memoari vode zapravo razgovor sa sobom. Taj »drugi ja« za koji se u procesu pisanja dnevnika tako reći uopće ne mari, jer obitava na samim rubovima svijesti ispovjednog subjekta, upravo zbog toga otključava čitatelju »komoru prisluskiivanja« želja i nauma što ih se u prisutnosti drugih obično ne pristoji iznositi. Sve to navješćuje da suvremeni oblici izvještaja čine publici pristupačnom i treći položaj nastajanja svoje propozicije pored već postojećih položaja namjernika i svjedoka. To je položaj *subjekta*, instance koja je propozicijom iskaza oslovljena izravno i osobno.¹³ Subjekt je neposredni sudionik pojava, događaja i planova koji se razvijaju u zbilji, stvarnosti i svijetu jednoga dnevnika ili autobiografije. Otvarajući mu jedan takav intimni položaj s kojega se ukazuje smisaona jezgra propozicije, struktura dnevnika postiže transfer identifikacijskih potencijala najskeptičnije zone adresatove svijesti i, dok tako vezuje njezinu pažnju za »doživljajno ja«, oslobađa najnaivniju zonu svijesti za spontanu logičku identifikaciju s »pripovjednim ja«. Paralelno s tim se, dakako, širi raspon između propozicijskog sadržaja dnevnika i forme te je u nj utiskuje instanca njegova obistinjanja. Jer propoziciji sad pripada još manji stupanj zbiljnosti no što je to bio slučaj u kronici. Ona više ne nudi toliko primjer za svakodnevnu životnu praksu koliko potkrepu jednome nesvakodnevnom doživljajnom univerzumu. Ako je propozicija mita, prema tome, *obistinjavala* egzistenciju svoje publike, a propozicija je kronike *odjelotvorivala*, onda bismo za propoziciju dnevnika, autobiografije i memoara mogli reći da je *ovjerdostojava*.

No usporedo s tim prepuštanjem zbiljskoga sve relativnijim statusima propozicije na jednoj strani, legitimacijska instanca izvještaja prisvaja zbiljski status na drugoj strani. Drugim riječima: ako je izvještaju osiguravao interes njegova prvobitnog adresata status njegove propozicije, interes njegova završnog adresata osigurava mu status nosioca njegova glasa. Dnevnika, biografije i memoara nitko se više ne laća zato da bi utvrdio zbiljnost svijeta, kuće ili drveta – kao što se prvobitni čovjek laćao kazivanja ili slušanja mita – već zato da bi utvrdio zbiljnost jednoga načina doživljavanja svijeta što ga svojim imenom pokriva odgovarajući autor-kao-funkcija. Time suvremeni oblici izvještaja na-

vješćuju da sabirač svojstava zapravo otpočetak nije bila propozicija, već je ta propozicija bila »isturena« samo zato da bi priskrbljivala svojstva jednoj temeljnijoj instanci izvještaja: onoj koja ga je obistinjavala.¹⁴ Jer ono sa čime se identificiraju već slušatelji mita nije toliko njegova propozicija koliko način kojim ona stječe svoj karakter zbiljnosti: a taj je način društveno obilježen. I u mitu je već dakle društveni poredak taj koji impregnira njegovu strukturu istinom, samo što se taj društveni poredak još »organski solidarno« doživljuje kao prirodan. U dvorsko-feudalnome razdoblju nestaje takve solidarnosti u raslojenoj društvenoj strukturi pa se način kojim kronika stječe karakter zbiljnosti mora zbog svoje problematičnosti legitimirati. Legitimacijskom se pogonu, dakako, valja još više »zahuktati« tamo gdje se karakter zbiljnosti pribavlja samo jednom od »svjetova« na njihovu otvorenom i bespoštedno konkurentnom tržištu.

To su zaključci koji sprečavaju iskliznuće u jedan tipičan misaoni tok da su mitovi u »zlatnom dobu« čovječanstva bili istiniti sami po sebi, a svoju su istinitost morali početi legitimirati tek kad je razorena »prirodna ravnoteža« strukture prvobitne zajednice. Mitovi su, dakako, bili istiniti zato što se još nije prozrijevala struktura njihova legitimiranja. Nije bilo potrebe da između plana izraza i plana sadržaja posreduje strategija ograničavanja. Polazeći od takva stanja kao filogenetski prvobitnog, Lévi-Straussova analiza (1958/1978, 213ff.) s jedne strane nepogrešivo kristalizira u strukturi mita osnovne društvene relacija zajednice u kojoj on nastaje, ali s druge strane u tipičnoj maniri »galilejske« metodološke tradicije zabacuje povijesno nataloženu bezupitnost recepcije takve strukture. Da bi izborio simbolički znakovni oblik na kojemu Lévi-Strauss temelji svoje analitičke rezultate, jezični se iskaz mita morao najprije osloboditi objavljiivačke dimenzije. On je trebao prestati fungirati kao simptom koji indicira zasjeko u protoku kazivačeve svijesti, a za to su bila nužna dva krupna koraka: 1. intersubjektivno ujednačavanje shema njegova tumačenja, 2. izlučivanje iz naizmjenične u jednosmjernu, »nezainteresiranu« govornu akciju. Znakovni karakter mita, prema tomu, čuva i dokida dugotrajan proces obezličavanja iskaznog subjekta. Očevidna kanonizacija i institucionalizacija mita kao govorne forme upozorava da je on nudio komunikacijsko rješenje važno za održavanje aktualnog društvenog porekta. Takav istaknuti položaj u komunikacijskom »budžetu« prvobitne zajednice podrazumijevao je određene okolnosti kazivanja i nije mogao trpjeti individualne improvizacije.¹⁵

Tako nam razlaz između površinske i dubinske strukture do kojega dovodi kasnija povijest modaliteta izvještaja povratno otkriva da je podudarnost te dvije strukture u njegovu prvobitnom, mitskom obličju već nosila u sebi klicu budućeg razlaza. Tek se takvim nalazom može

valjano završiti prikaz temeljnoga pretenzijskog modaliteta pripovjednog teksta, jer se tek njime objelodanjuje ono što će u kasnijoj argumentaciji imati odlučnu ulogu: ne može se uprijeti prstom na oblik koji markira apsolutni početak pripovijedanja. Stavljajući tu spoznaju do daljnega u pričuvu, posvećujem se prikazu onoga modaliteta pripovjednog teksta koji oslovljuje drugi sloj adresatove svijesti: prepoznavanje ili znanje-za.

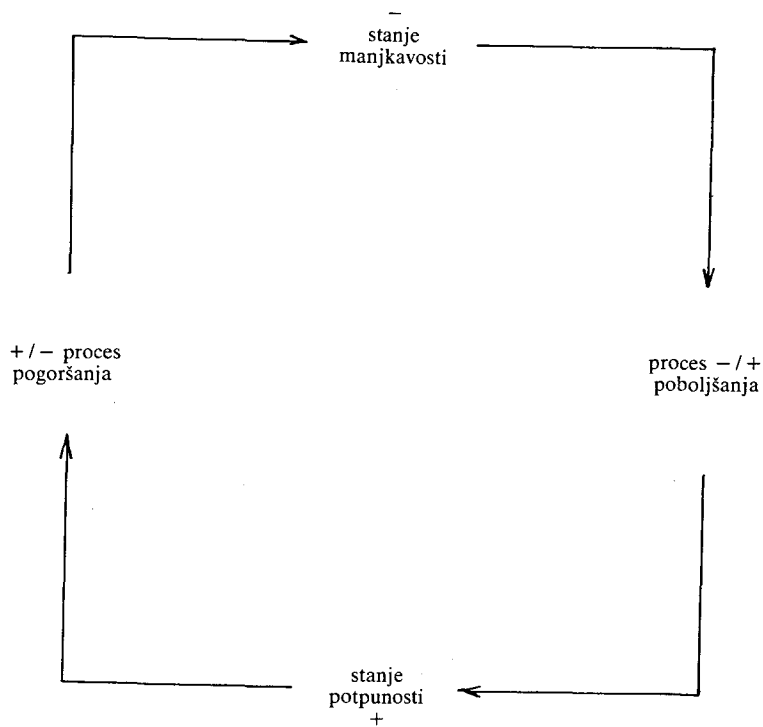
(b) Prema naprijed postavljenoj, i u analizi izvještaja razrađivanoj hipotezi, svaki bi pripovjedni tekst morao u sebi sadržavati dvostruku dijagnozu. On bi hijerarhijom svojih razina imao razotkriti s jedne strane strukturni položaj svojega proizvođača, a s druge položaj onoga kome se taj proizvođač obraća. »Strukturni položaji« podrazumijevaju specifičnu konfiguraciju slojeva njihove svijesti i njome izazvano preferiranje odgovarajućih razina svijeta života u procesu proizvodnje i prijema teksta. Preko takve dvostruke dijagnoze morala bi se, dalje, dobiti točnija predodžba o logičkoj, gramatičkoj i pragmatičkoj strukturi situacije koje je proizvela takvu hijerarhiju razina, a preko nje napokon dokučiti raspored objektivnih, društvenih i subjektivnih polja napetosti koji je u njoj našao svoj simptomatičan odraz. Time su *mutatis mutandis* sažete etape jednoga dijalektičkoga istraživačkog postupka kako ih je Walter Benjamin intuirao zgusnutom programatskom formulacijom svoje XVII. povijesno-filozofijske teze. Prema njoj radi se o tom »da se u djelu sačuva i dokine životno djelo, u životnom djelu razdoblje, a u razdoblju ukupni tok povijesti«. (1955, I, 506)

Pojava drugoga pretenzijskog modaliteta pripovjednog teksta – nazvat ću ga modalitetom *priče* – obilježena je čovjekovim odvajanjem od vlastitog društvenog bića koje se navješćuje u prvom, konturnom prepoznavanju njegove tipičnosti. Struktura pripovjednog teksta registrira taj moment uvođenjem posrednika među suprotstavljene logičke propozicije. Time prostorni (»sustavni«) *ili-ili* odnos među njima pravi prvi korak prema vremenskom (»procesualnom«) *isto-tako-kao* odnosu.¹⁶ Budući da ni propozicija više nije dana kao »takva i takva«, već se »takvom i takvom« procesualno proizvodi, i odnos između plana izraza i plana sadržaja dobiva eksplicitno vremenski karakter. To je najveći broj istraživača ponukalo da tek ovaj modalitet proglase pripovjednim u pravom smislu riječi. (Naprimjer Danto, 1968, 236; Prince, 1973, 16f; Stierle, 1973, 352) Ovdje se međutim brani teza da je proizvodno strukturiranje iskaza samo *nužan*, ali ne i *dovoljan* uvjet da on stekne pripovjedni karakter. Takva je teza rezultat iskustva moderne proze koja je od avangarde naovamo zaničkala načelo sintagmatskog u korist načela paradigmatičkog povezivanja s tipičnim obilježjima modaliteta izvještaja: otvorenosti niza, heterogenosti, izostavljivosti i premetljivosti

dijelova itd. Pritom moment jedinstva – *sine qua non* pripovjednog modusa – uopće nije bio istrijebljen, već samo premješten u primaočevu svijest koja ga je najprije morala projicirati da bi mogla razabrati heterogenost. (Bürger, 1974/1982, 107) Time je avangarda, ako i mimo svoje volje, objelodanila da cjelovitost teksta ne proizlazi tek iz imanentnih zakonitosti njegove organizacije, nego se već prethodno proizvodi samim načinom njegova shvaćanja. Dakle ne instance u tekstu po sebi već one izvan njega preko njih postavljaju tekst »u život« odgovarajućim uokvirivanjem. Jedna važna razlika pripovjednog teksta u odnosu na građu što je on nastoji posredovati – njegova znatno povišena interpretabilnost – proizlazi iz naglašenog očekivanja smislenosti što mu se prinosi u činu recepcije. (Enzensberger, 1981, 65f.)

Razumije se da je primaočeva potraga za smislom ipak olakšana tamo gdje mu tekst nudi »vodiča« koga on može prepoznati po kakvoj bližoj analogiji sa sobom. »Bližoj« bi ovdje trebalo precizirati kao *optativnoj*, što znači da pripovijedanje počinje ne toliko pokazivanjem kako se stvari *uistinu* zbivaju u životu koliko pokazivanjem kako bi se one zbivale kad bi život bio ustrojen po želji njegova proizvođača i primaoca.¹⁷ Bliže dakle snatrenju no životu, pripovijedanje u svom početku općom teleološkom organizacijom svojih momenata prije nudi kakav nadomjestak životu negoli njegov odraz. U tom smislu dočaravanja još-ne-postojećeg ima ono nezamjenjivu utopijsku funkciju. Budući da se još-ne-postojeće ipak samo dočarava, a ne i proizvodi, tako da je pripovijedanje lišeno vidljivih praktičnih posljedica, pokazuje se sa ono u mjeri te utopijske ostvaruje u istom mahu ideološku funkciju.

Združenost tih dimenzija upada napose u oči u embrionalnom obliku modaliteta *priče*: *bajci*. Bajka je elementarni predstavnik takvoga pripovjednog teksta koji se više ne recipira kao zbilja, već kao odgovor na nju. U prijemu bajke, za razliku od prijema mîta, naša se svijest podvaja na jednu pozvanu ili prizvanu i jednu »interpeliranu« dimenziju, što znači da smo, u terminima što smo ih uveli naprijed, dovedeni istodobno u položaj *svjedoka* i *namjernika*. Zbog toga u slušanju i čitanju bajke nastaje ona karakterističan osjećaj da, iako nismo njezini planirani adresati, ona ipak nekako ozbiljuje naše snove. To što je u bajci »naše« sabire se u viđenju junakova djelovanja koji je blizak načinu kako mi vidimo vlastito djelovanje, naprimjer u snatrenjima. I snatrenja, kao i bajka, lišavaju stvarnost dobroga dijela onoga neugodnog otpora što ga ona inače pruža svojom zacrtanom topografijom pokušajima ovladavanja. Pa ipak i snatrenja, kao i bajka, imaju višu svijest o topografiji stvarnosti i potpunije uzimaju do znanja otpor što ga ona pruža no što to recimo čine snovi ili mitovi. Povišena svijest o otporu rađa se u snatrenjima i bajkama iz nastojanja da se funkcionalno povežu ranije bezupitno odvojene propozicije ili stanja. To povezivanje

SHEMA 7.

iziskuje da se među dva člana logičke uvrsti posrednik gramatičke relacije: *predikat*. Zato se bajka, nasuprot mitu, temelji već u tročlanoj, gramatičkoj strukturi, kao što na razini djelatnika pokazuje Greimasova, a na razini propozicija Bremondova kružna shema:¹⁸ (usp. shemu 7). Bajka u pravilu pokriva samo desnu stranu ove kružne matrice – što znači od stanja manjkavosti preko procesa poboljšanja do stanja potpunosti – i ona se u obliku generičkog očekivanja manje-više automatski primjenjuje u njezinu sažimanju. Etape procesa poboljšanja variraju u količini i kvaliteti, ali je on kao pomiratelj dvaju suprotnih stanja u ovom modalitetu pripovjednog teksta neizostavljiv. Ukidajući premetljivost i izostavljivost propozicijskih jedinica karakterističnu za strukturu izvještaja, on njihovu vremensku uzastopnost fiksira dodatnom kvalitetom nužnosti. Tako nastaje krono-logička povezanost propozicijskih jedinica preko koje ovaj pretenzijski modalitet ostvaruje svoju cjelovitost. Time se načelo njegova objedinjavanja premješta s razine propozicijskog sadržaja na razinu zapleta. Kao što su pokazala spoznajno-psihološka istraživanja, zaplet ima ključnu ulogu u procesu razumijevanja pripovjednog teksta. (Bartlett 1965, 243ff.) Čini se da je to stoga što on priziva jednu tehniku kojom se naša svijest služi kad osmišljuje danosti svoga svakodnevnog okružja. Kao i u zapletu, tako se i tu značenja za nas uspostavljaju »prospektivnim spajanjem« u kojemu jedna prisutna danost upućuje samo preko istovrsne, predstojeće na drugovrsnu, odsutnu.¹⁹ Zbiva se to preko određenoga intencionalnog korelata koji postavlja okvir za svrstavanje faza protoka. Tako i fabularno kao i svakodnevno zbivanje formira na kraju u našoj svijesti jednu jezgru okruženu tematskim poljem i horizontom. U jezgri su sadržani momenti koji su bili tijesno vezani za zbivanje i njegove nosioce, u *tematskom polju* zatječu se rezultati zbivanja i njegovi trpni subjekti, a u *horizontu* instance koje su ga podržavale ili ometale i relevantni ambijentalni aspekti. U načelu vrijedi pravilo da se mikrostrukturni elementi zbivanja pohranjuju u tzv. kratko, a makrostrukturni u tzv. dugo pamćenje. (Isto)²⁰

Pa ipak između osmišljavanja svakodnevnih i bajkovnih događaja postoji jedna važna razlika. Scenarije koji daju smisao svakodnevnim događajima postavlja »tehnikom iskušavanja« njihov sudionik, dok isto takve scenarije za pripovjedne događaje postavlja »po narudžbi« pripovjedač. Ta razlika rezultira dvama suprotno usmjerenima procesima osmišljavanja: jednim retrospektivnim i jednim prospektivnim. Kad osmišljuje kakvo svakodnevno zbivanje, njegov sudionik može to učiniti tek pošto je ono završilo i »izručilo« svoj smisao. Tim se smislom onda povratno mogu pokriti bilo makrosekvence ili mikrosekvence zbivanja odgovarajućim stupnjem nužnosti. Kad naprotiv osmišljuje jedno bajkovno zbivanje, njegov sudionik već raspoložuje tipičnim načinom njegova

organiziranja. Taj mu način daje u ruke njegovo već više puta provjerenog generičko očekivanje. Budući da mu je zajamčeno nešto prepoznatljivo što mu se pak daje u svom sadržaju naslutiti samo u »porcijama«, primalac se bajke u procesu njezine recepcije okreće prema ishodu ne bi li u struji toga tek-samo-prepoznatljivoga dohvatio i traženu jezgru poznatoga. Stremeći tako ishodu, postavlja on hipoteze, iskušava različite »priključke« pohranjujući u sjećanje samo one momente radnje koji po njegovoj procjeni vode u danom trenutku prema rješenju. Iako ta procjena varira od jednoga do drugog presjeka receptivnog procesa, visoko profilirano generičko očekivanje s jedne te stabilna pripovjedna perspektiva s postojanom raspodjelom sklonosti s druge strane smanjuju takva odstupanja na razumnu mjeru. Time se hoće reći da tipičnost bajkovnih postupaka stavlja njezinu primaocu na raspolaganje manje-više pouzdanu matricu značenjskog objedinjavanja. Ona ga usmjerava na jednu jezgru prema kojoj sve ostalo blijedi, tako da se jezični sklopovi spontano preobražavaju u slike, a ove svojom gipkošću i protočnošću stavlja ju primaoca u okružje pripovijedanih stvari i pojava. Upravo zato što joj se »značenje rada u kolijevci osjetilnog« i što »imitira ono privilegirano iskustvo u kome smisao točno pokriva osjetilno«, bajka »uspijeva da bude smatrana autentičnom percepcijom«. (Merleau-Ponty, 1978, 38)

Pri svemu tome, dakako, ne valja smetnuti s uma iluzijski moment autentičnosti bajkovne percepcije. Način kojim bajka vidi zbivanje autentičan je samo utoliko ukoliko se podudara s određenim svakodnevnim tehnikama tipizacije događaja u kojima sudjelujemo. Najzorniju nalikost postiže od svakako u odnosu na strukturu snatrenja i one vrste sjećanja koje podvrgavaju proživjele događaje temeljitoj stilizaciji. Stoga je neposredan ulazak u svijet bajkovnih slika danas prije svega otvoren slušateljima koji svoju stvarnost još prirodno osmišljaju u tim parametrima. Njihova *svjesna* identifikacija tiče se središnje instance bajkovnog svijeta pa se može očekivati da će i njihov sažetak ostati na razini lika.²¹

Oni pak recipijenti koji doživljuju svoju stvarnost s nešto više »trezvenosti« spustit će se u svom postupku razumijevanja do nižih slojeva integracije bajkovnog zbivanja. Tipičan primjer za to je Proppovo morfološko istraživanje koje je u svojoj redukciji prodrlo do akterske razine kao, navodno, posljednje koja u sebi čuva specifičnost bajke kao vrste. (Propp 1982) Greimasova aktanska shema pokazala je kasnije da je moguća i apstraktnija razina sažimanja. Još niži stupanj integracije bajkovnog zbivanja dosegnut je u prikazanoj Bremondovoj shemi kružnog pravila gdje su izostavljene sve instance i sačuvana samo veza triju logičkih stanja. Posljednji stupanj redukcije, predviđen tako reći za najskeptičnijega slušatelja ili čitatelja bajke, koji u njoj ne nalazi ni

jednu drugu zadovoljavajuću razinu identifikacije, predstavlja čista logička relacija između njezina polaznog i završnog stanja kakva je prikazana također već predočenim Greimasovim semiotičkim četverokutom. Svaki od tih okvira razumijevanja podrazumijeva drugačiju razdiobu bajkovnih jedinica od mikrosekveneci do makrosekveneci zapleta i dalje onkraj njih. Ali svaki od njih – nasuprot dekonstrukcijskim postavkama – nije *odstupan svakome i u svakom trenutku*. Koji će od okvira biti primijenjen, o tome manje odlučuje sam primalac, a više filogenetska i ontogenetska proizvedenost njegova iskustva koja odgovara na »nagovor« bajke. Osim toga se i svaki aktualni proces recepcije, kao što je pokazano, kreće od apstraktnijih prema konkretnijim razinama sažimanja kako se slušatelj približava ishodu bajkovnog zbivanja. Jedino što se može reći pouzdano, neovisno o tom u kojoj se aktualnogenetskoj, ontogenetskoj ili filogenetskoj fazi nalazi proces recepcije, jest da se on uvijek odvija na jednom bezupitnom pragmatičkom tlu. Jedna je razina potpune identifikacije redovito na djelu.

Pripovjedaču bajke, naravno, ne može biti svjedeno koja će razina poslužiti kao receptivna podloga. Koliko je za bajku kao vrstu važno da se njezino slušanje ili čitanje odigra unutar intendiranih parametara, pokazuje polemika između Proppa i Lévi-Straussa kao i pokušaj Meletinskoga da pred Greimasovim analizama obrani vremenitost kao *sine qua non* bajke. (Lévi-Strauss 1970; Propp 1970; Meletinskij 1969.) Ali pripovjedač bajke ne može spriječiti čitanja koja idu ispod one razine objedinjavanja što ju je on postavio ustrojavanjem bajkovnog zbivanja kao posljednjju. »Postavio« ne treba ovdje shvatiti kao potpuno svjesnu radnju, jer se i proizvodnja kao i recepcija bajke odvija na nekom bezupitnom pragmatičkom tlu. I ona se gradi na jednom filogenetskom, ontogenetskom i konkretno-funkcionalnom iskustvu. To znači da je struktura bajke uvijek organizirana s obzirom na određenog primaoca naracije.²² Za razliku od *narratee*-a mita koji zauzima u polju proizvodnje položaj slučajnog namjernika, proizvodnji bajke pribiva on već kao registrirani svjedok. Ustrojavajući bajkovno zbivanje, pripovjedač računa sa stanovitim tipičnim crtama njegova očekivanja. Budući da, u odnosu na idealnog slušatelja mita, taj slušatelj već pripada neposrednijemu životnom okružju, pruža on sada određenim modusima osmišljavanja i razgovjetniji otpor. Tako bi mu, recimo, pretjerana pažnja i sklonost što je tehnika osmišljavanja snatrenja iskazuje prema nosiocu njegova zbivanja mogla izgledati neuvjerljivom. Ako, dakle, bajku zamislimo kao neki pokušaj verbalizacije vizije ili snatrenja, mogao bi proces njezine proizvodnje prilagođen hipotetičnom bajkovnom adresatu sadržavati sljedeće etape:²³

U prvoj bi valjalo napustiti posvemašnju usredotočenost vremenskih dimenzija na sanjara čiji se lik u snatrenom zbivanju provlači kroz njih

kao »neprekinuta nit želje«. Snatrenje služi sanjaru da ukloni prepreku koja mu pruža otpor u *sadašnjosti* tako što će okrenuti stvarni raspored uloga kako bi se on prilagodio jednom obrascu rješavanja teškoća iskušanom u prošlosti i rezultirao slikom ispunjenja želje koja leži u *budućnosti*. Budući da se snatrenje rađa iz nepotisnutoga nesvjesnog koje počiva ispod samoga praga svijesti i koje je, za razliku od ne-više-svjesnog, »psihičko rodno mjesto novoga«, izostaje otpor sanjareve svijesti karakterističan za verbalizaciju građe snova. (Bloch, 1983, 132f; 147ff.) Taj se otpor premješta iz svijesti u same pripovjedne sklopove koji svojom inertnošću – onime što je u njima još ne-nastalo i ne-uspjelo, što, dakle, pripada verificiranim iskustvenim strukturama – postavljaju prepreke neposredovanom pretakanju maštovne strukture. Stoga će pri selidbi strukture snatrenja u strukturu bajke morati doći do decentriranja sanjareva subjekta »delegacijom« pojedinih vremenskih dimenzija, dotada beziznimno »presječenih« u njemu kao u jedinstvenoj vremenskoj točki, na različite instance pripovjednog iskaza. Osjećaj aktualne prisutnosti zbivanja – sažet u poznatoj izreci »Mea res agitur, mea fabula narratur« – valjat će sada izazvati kod unutartekstne uloge primaoca. Obrazac pak rješavanja problema premjestit će se na ulogu pripovjedača tako da će ga, umjesto iz osobne sanjarske, sada valjati preuzeti iz pripovjedne, zajedničke prošlosti. Slika ispunjenja želje, napokon, prenijet će se na lik čije je djelovanje usmjereno prema budućnosti kao točki ukidanja stanja aktualne manjkavosti. Konačan je rezultat takva razmještanja da se instance pošiljaoca, predmeta i primaoca, što ih je snatreno zbivanje održavalo u jedinstvu, sada distribuiraju na odvojene komunikacijske razine tako da se više ne mogu poistovjetiti. Time je predmet bajke lišen odviše kontingentnih obilježja pošiljaočeva ili primaočeva deficita, jer se sadašnjost svijeta bajke više ne podudara ni sa sadašnjosti njezine produkcije ni sa sadašnjosti njezine recepcije.

U drugoj etapi radi se o tom da se prostor svijeta bajke, ispražnjen izvlačenjem instanci pošiljaoca i primaoca na njegove vanjske okvire, nastani takvim instancama koje neće neposredno objelodaniti interesnu strukturu snatrenja. To se postiže bilo račvanjem jedne prijašnje aktantske u dvije ili više sadašnjih akterskih uloga ili stezanjem dvije aktantske u jednu aktersku ulogu. Nastaju različito ispremetane kombinacije triju temeljnih oponentskih parova s aktantske razine: pošiljalac/primalac, subjekt/objekt, saveznik/oponent, koje sprečavaju da se bilo koja izvantekstna, komunikacijska, neposredno poklopi s bilo kojom unutartekstnom, komuniciranom instancom bajke. Takvim se premetanjima, račvanjima i stezanjima trodjelna makrosekvencijska struktura radnje, kakvu odražava Bremondova shema, razdjeljuje u višedjelnu mikrosekvenijsku strukturu kakvu odražava Proppova shema.²⁴ Ona se

sastoji od tzv. pripovjednih stavaka sastavljenih od jednog djelatnog subjekta i jedne radnje (iznimno još trpnoga subjekta). Ali ti pripovjedni stavci – analogni otprilike onome što su formalisti zvali »dinamičkim motivima«, podrazumijevajući da oni za razliku od statičkih izazivaju promjene fabularnih situacija²⁵ – još se ne podudaraju, ili to čine samo krajnje rijetko, s rečenicama kojima se u pripovijedanju služi kazivač bajke. Obično je jedan stavak sadržan u više rečenica ili cijelom paragrafu iako je, ponovno, moguć i obrnut odnos.

To upozorava da između razine pripovjednih stavaka i površinske razine bajke postoji još jedna etapa transformacije koja prožima mikrosekvenijsku strukturu zakonitostima jezične sintakse i pragmatike. U toj transformaciji uključuje se u bajku cijeli niz onih postupaka što ih je Labov u svojoj analizi svakodnevnice priče uvrstio u segment procjene. (1972/1984, 56ff.) Zato to urastanje u jezičnu građu valja vidjeti kao posljednji korak pripovjedačeva nastojanja da učini svoj iskaz komunikacijski relevantnim. Načelno su pritom zamislivi postupci u široku rasponu od implicitnosti do eksplicitnosti u slijedu od razastiranja jednoga stavka na velik broj rečenica, sažimanja nekoliko stavaka u jednu rečenicu ili potpunog izostavljanja stavka u površinskoj strukturi, preko premještanja fabularno relevantne rečenice u dijalog likova ili njezina prožimanja minimalnim segmentima opisa, pa zatim preuređivanja redosljeda stavaka sve do fokalizacije, unutrašnjeg monologa, uključivanja krupnijih opisnih ili diskurzivnih segmenata, metanarativnih komenatara, psihološke ili druge motivacije likova i sl. Bajka se u pravilu ne služi cijelim tim površinskim repertoarom ocjenjivačkih postupaka, ali su neka pomicanja između razine pripovjednih stavaka i jezične teksture i u njoj neizbježna. Drugačije se uostalom ne bi dala objasniti heuristička vrijednost Proppove morfološke analize.

Cijeli taj opis transformacija kroz koje prolazi proizvodni projekt jedne bajke valja primiti kao načelan. Konkretno, on može sadržavati kako više ili manje etapa, tako i od prigode do prigode naglašavati različite među njima. Bitno je da su transformacije uvijek povezane s profiliranjem određene perspektive:

Uređujući oblik jezične površine, pisac uživa širok izbor načina izražavanja. Izbori* koje načini, transformacije koje povlasti snažno zarazuju značenje *perspektivom* usmjeravajući našu pažnju na sadržaj i na strukturu predstavljenoga proznog svijeta na jedan ili drugi način. *(»Izbor« i »povlašćivanje« nisu nužno svjesni; pišćeve konstrukcije mogu odati njegove misaone obrasce mimo njegove namjere.) (Fowler 1977, 20f.)

U knjizi *Bajke i umijeće podrivanja* pribavio je Jack Zipes toj tezi toliko upečatljivu argumentaciju da i njezino djelomično predstavljanje može oprizoriti prilagodavanje aktualnoj publici toga modaliteta pripovjednog teksta.²⁶

Prije no što ju je francuska aristokracija sedamnaestog stoljeća institucionalizirala kao odgojno štivo za djecu i odrasle, bajka je u srednjem vijeku prošla kroz snažan proces patrijarhalizacije svoje izvorne strukture obilježene matrijarhalnom mitologijom. (1983, 7ff.) Boginja je postala vješticom, zlom vilom ili maćehom, aktivna kraljevna pretvorila se u djelatnog junaka, matrilinearna rodbinska veza prešla je u patrilinearnu, ispraznili su se simboli utemeljeni na matrijarhalnim obredima, a fabularnom okosnicom umjesto sazrijevanja i inicijative postalo je stjecanje moći i bogatstva. Srednjovjekovna se bajka tako temelji na bespoštednoj borbi među vlastelom ili seljacima i vlastelinima. Sve se zbiva pod geslom *might makes right*. Tko ima moć, može tjerati svoju volju, poravnavati nepravde, dobiti plemstvo, posjed i ženu, bogatstvo i društveni prestiž. Utopijska žudnja za moći što je srednjovjekovna bajka projicira utoliko silovitije ukoliko seljaci kao njezini glavni recipijenti i posredovatelji imaju manje šanse da je ostvare, ne ravna se nikakvim moralnim obzirima. Narodna bajka srednjega vijeka ne poznaje moral koji se rada tek u vremenu kad alternative ljudskoga života postaju nešto brojnijima. Sve je tu još čvrsto i zadano: plošno atribuirani likovi, fiksirani njihovi životni uvjeti, uglavljena pripovjedačka perspektiva, zacrtan slijed epizoda. U svijetu gdje klasna pripadnost i moć definiraju društvene odnose, nikakav fizički ili duhovni napor ne može pokrenuti okomitu propustljivost – samo slučaj ili čudo. Zato se obrati iz jednog tjelesnog ili društvenog stanja u drugo i ne zbivaju postupno, nego naglo. I zato oni s tako malo zadržke mijenjaju kolibe dvorcima, prnje blistavim opravama, a čudovišta ljepoticama.²⁷

No kako se srednji vijek bližio izmaku, primjena moći morala se već početi opravdavati. Pod tlakom javnoga mnijenja teror je svoje grube manifestacije nadomještao manipulacijom što je posebno važnu ulogu dalo – odgoju. (14ff.) Ljudi se više nisu legitimirali toliko rođenjem koliko standardima ponašanja, moralnim i etičkim obrascima, sposobnostima koje su usvojili. Valjalo je dakle na njima raditi, i put narodnoj bajci bio je tim otvoren. Na prijelazu iz sedamnaestog u osamnaesto stoljeće uvršćuje se ona uz basnu, poučnu priču, molitvu, slikovnicu i čitanku u eminentna odgojna sredstva koja trebaju u aristokratskoj djeci razviti osjećaj za vrijednosti, prije svega poštenje, marljivost, odgovornost i odricanje. Sve se te kvalitete zapravo dokidaju u jednoj najvažnijoj, samokontroli, što je djeca po naravi svoje dobi još ne mogu posjedovati, ali su zato bajke pogodne da je usade. Karakteristično je kako Perrault preobražava prirodan odnos narodne bajke prema uživa-

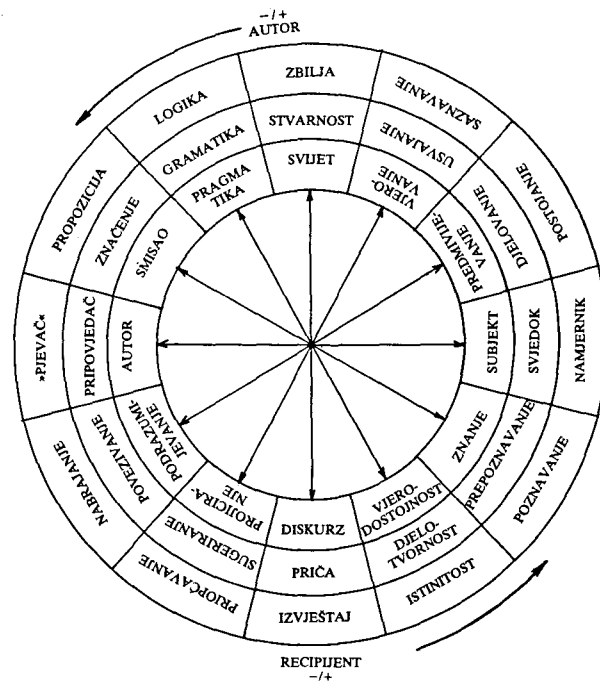
nju u jelu, piću i seksu u razdražljiv i sankcioniran. U *Crvenkapici* on brižljivo sanitarizira šokantne, djetinjaste i neprilične momente, pretvara bistru i odvažnu seljačicu u osjetljivu, bespomoćnu, naivnu i pomalo priglupu građansku djevojčicu i stavlja u prvi plan problem krivnje. Općenito on u svojim adaptacijama forsira sliku mile, ljubazne, poslušne, skromne, pitome, strpljive i pasivne žene posvećene očuvanju doma, lišene koketerije i berezervno odane, a pri svemu tome samo slučajne sputnice muškog života dok muškarci – ne lijepi, ali pametni, hrabri i okretni, ambiciozni i probojni – imaju snabdjeti ženske živote svrhom. Koliko god očigledno, ipak sve to još ne dopušta da se Perrault optuži za obmanu i »seksističku« manipulaciju njegove publike. On se stavio u službu kolonijalizacije djeteta s krajnje plemenitim namjerama: želio je civilizirati dijete, ali ga je time inhibirao; htio ga je socijalizirati, a time je izopačio njegov prirodan rast; kanio ga je zabaviti i ne sluteći koliko je upravo zabava genuin sektor ideologije. Naposljetku, teško je povjerovati da bi bajka doživjela tako nečuvenu popularnost kao što ju je uistinu doživjela da Perrault nije preuredio motivski sklop, modificirao funkcije i odnose likova, »pogradio« narativnu perspektivu i stil i, uopće, stvorio obrazac identifikacije prihvatljiv suvremenom čitatelju. I njemu je »refunkcionalizacija« bila »naručena« načinom kako je publika projicirala mogućnost rješenja aktualnih proturječja, ne samo kako je željela, već i kako je mogla vidjeti šansu autsajdera za vertikalni društveni proboj. Institucionaliziranje i civiliziranje bajke moglo se odigrati samo detrivijalizacijom i deruralizacijom njezina srednjovjekovnog obličja. Ali pritom je važno uočiti da temeljni ideologem bajke, način kako ona plauzibilira egzistencijalni manjak prikraćenih, ostaje i dalje na snazi. Nadomješta se samo ono što je promjena društvenog konteksta izložila smisaonom praznjenju. U srednjovjekovnoj verziji Crvenkapica na kraju vara vuka i bježi, ali sazrijevanje je već ostvareno time što se djevojčica suočila s divljom, nagonском stranom prirode i ovladala njome. U Perraulta je takva integracija, kakvu podrazumijeva već uvelike izbljedjeli kontekst mišljenja arhaičnog čovjeka, zamijenjena trijumfom pokornosti kao temeljnog preduvjeta građanske, naime bračne, integracije.

(c) Prije no što otvorim analizu trećega modaliteta pripovjednog teksta koji ću nazvati *diskurzom*, pribat ću ukratko argumente. Pokušavam u ovoj etapi potkrijepiti tezu da pripovjedni tekstovi trima načinima svoga strukturiranja oslovljavaju, pozivaju ili dozivaju tri različita receptivna položaja otvarajući time tri diferentna područja važenja svojoj propoziciji. U potpunjen svim fazama svog odvijanja, izgledao bi taj proces ovako (usp. shemu 8). Budući da se sposobnost razumijevanja pripovjednog teksta u filogenetskom, ontogenetskom i aktualnogenetskom procesu razvija tako da recipijent postaje sposoban primjenjivati načelo

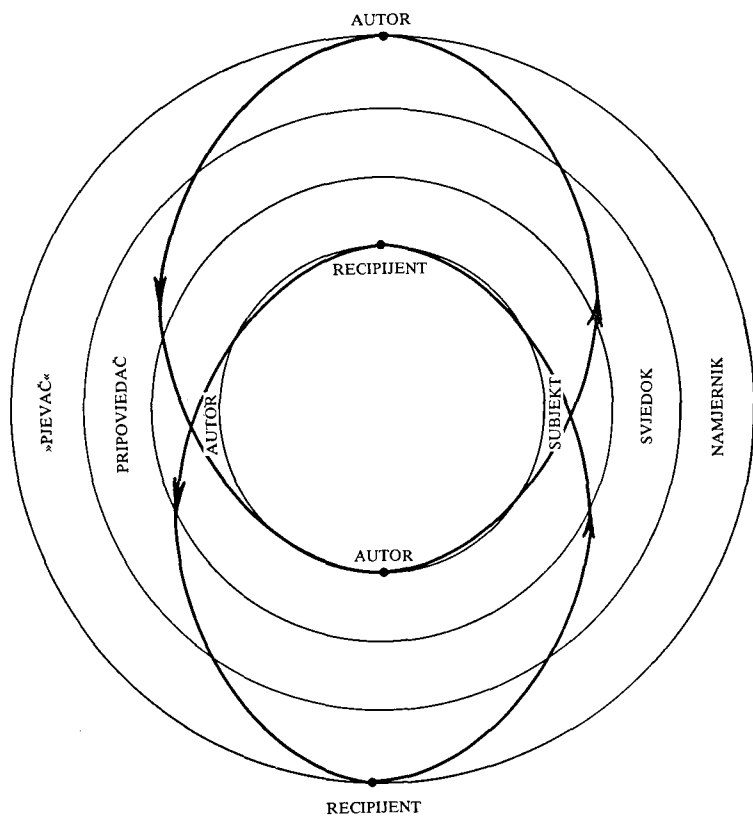

razine svijeta života	zbilja	oblasti označavanja	organizacijske jezgre	iskazni položaji	tehlike strukturalije	načini iskazivanja	modaliteti pripovjedačkog teksta
stvarnost	logika	gramatika	propozicija	»pjevač«	nabranjanje	davanje do znanja/priopćavanje	izvještaj
svijet	pragmatika	gramatika	značenje	pripovjedač	povezivanje	predlaganje / sugestija	priča
			smisao	autor	podrazumijevanje	projiciranje	diskurz

SHEMA 9.

SHEMA 10.

SHEMA 11.

tako reći, u poboljšanom stanju manjkavosti. Taj je dvostruki proces u-gibanja prikazan na drugoj shemi (11). Iz te se sheme preglednije nadaje zaključak da se proizvodnja i recepcija pripovjednih tekstova u procesu filogeneze, ontogeneze i aktualne geneze sastoji u premještanju iz poznavanja stanja svoje manjkavosti preko njegova prepoznavanja do koliko-toliko artikuliranog znanja o njemu. Filogenetsko pa i ontogenetsko iskustvo uči – nasuprot tradiciji tzv. hegelovskog marksizma – da znanje o stanju vlastite manjkavosti još nikoga nije neposredno oslobodilo njegove neumoljive zbiljnosti. Ne zabacujući mu ipak projekativnu snagu, valja precizirati da je ono *neposredno* praktično besposljedično. Budući da, dakle, usporedo s osvješćivanjem stanja svoje manjkavosti otkrivaju i neposrednu besposljedičnost stečene svijesti, prisiljeni su proizvođač i recipijent pripovjednog teksta posredovati tu svoju svijest iznova ne bi li je tako proširili i na druge. Zato se oni iz dosegnutoga položaja intimne okrenutosti prema subjektu (odn. autoru) zapućuju opet natrag u »nezainteresirani« položaj namjernika (odn. »pjevača«) iz kojega se mogu (kognitivno ili reproduktivno) obratiti svakome »tko ima uši« (ili glas).

Čini se da se te dvije dionice njihova kružnog puta mogu registrirati na svim trima genetskim razinama.²⁹ U procesu proizvodnje teksta prevladuje njegov proizvođač put od »pjevača« do autora nastojeći se probiti kroz omotač svoje građe do slojeva koji se otvaraju samo »iznutra«. Drugu dionicu njegova puta – onu od autora do »pjevača« – čini verbalizacija stečenog iskustva koja mu mora pribaviti komunikacijsku relevantnost. U procesu recepcije primalac se također najprije »srođuje« s tekstom, a zatim u reprodukciji doživljava priklanja njegovu subjektivnu kvalitetu zajedničkome »sudu ukusa«.

U toku ontogeneze, pak, proizvodnji pripovjednog teksta, baš kao i artikulaciji njegova doživljava, mora prethoditi proces akumulacije iskustva. Dok se proizvođač i recipijent ne zblize do određenog stupnja sa svojim predmetom, neće o njemu moći sačiniti ni valjane intersubjektivne iskaze.

Mislim da, konačno, povijest pripovijedanja i njegova razumijevanja isto tako pokazuje prospektivno/retrospektivno kretanje među oprečnim stanjima. Važnu potvrdu tome mišljenju, koja me zasad oslobađa obaveze iscrpnije argumentacije, dobavila je Stanzelova ciklička shema pripovjednih situacija. (1982, 240 ff)

Na kraju ove upotpunjavajuće retrospektive valja dodati da se na svim genetskim razinama i ovdje, kao i u Bremondovu kružnom pravilu, u jednom mahu može bilo »opšetati« samo polovica kruga ili se cijeli krug može »optrčati« nekoliko puta.

Nazvati jedan modalitet pripovjednoga teksta diskurzom u današnjoj je situaciji teorije pripovijedanja dovoljno smiona odluka da bi iziskivala

terminološko i pojmovno pojašnjenje. Opreka između priče i diskurza ušla je u naratologiju na samom početku njezina dvadesetogodišnjeg razvoja. Zbilo se to kada ju je Genette, postavljajući granice pripovjednog teksta, preuzeo iz Benvenisteove rasprave *Odnosi vremena u francuskim glagolima*. (Genette 1966/1967, Benveniste, 1966/1975) Kod Benveniste se ta opreka svodi na položaj subjekta u radnji koju izriče. Ako je subjekt u trenutku iskazivanja vremenski udaljen radnji o kojoj govori, Benveniste zove njegov iskaz historijskim pripovijedanjem. Ako je radnja njegova iskazivanja vremenski bliska radnji što je on iskazuje, ili se s njom podudara, Benveniste zove takav iskaz diskurzom. Kao što sam pokušao pokazati na početku, naratologija se otprilike do sredine sedamdesetih godina ophodila s pripovjednim tekstom tako da je posljednju vrstu izriekom ili prešutno isključivala iz razmatranja. Možda je odlučni signal za takav tretman dao baš Genette kad je u spomenutom eseju preimenovao Benvenisteovu opoziciju *histoire/discours* tako da umjesto činova tvori strukturne razine pripovjednog teksta. Odnos pak između *histoirea* i *discoursa* (odnosno *écita* u kasnijoj verziji) davao je naslutiti potpunu dostupnost prvoga u rukama drugoga. Kao što proizlazi iz Todorovljevih *Kategorija književnoga pripovjednog teksta* (1966) objavljenih u istom broju *Communications*, vraćao se novonastali par priča/diskurz odnosno pripovjedni tekst ne samo na dihotomiju označitelj/označeno, već i na adekvatnu raniju formalističku dihotomiju fabula/siže. Budući da je sad trebalo naći kategoriju koja će posredovati između rasporeda događaja i njihove usmene ili pisane transformacije, Genette je u *Diskurzu pripovjednog teksta* (1972/1980) predložio *narration*, pripovijedanje. Ako se sad pretpostavi, što je još u punom skladu s formalističkim shvaćanjem, da se *priča* u činu *pripovijedanja* prerađuje u *pripovjedni tekst*, morale bi se te tri instance poslagati na jednu sukcesivnu os tako da pripovijedanje slijedi priču, a pripovjedni tekst pripovijedanju. Ali u nedavno objavljenom problematskom obračunu s kritičarima svoje utjecajne knjige, Genette uvida da se, barem što se tiče vremena njihova prvobitnog nastanka, pripovijedanju i pripovjednom tekstu mora priznati simultanost. (1983, 11) Razlika je među njima više aspektualna, jer tekst pokriva sintaktički i semantički, a pripovijedanje pragmatički aspekt. Prvi se dakle kreće u parametrima iskazivanog vremena, a drugi i parametrima vremena iskazivanja. To bi vrijedilo za neumjetnički ili stvarni pripovjedni čin. U umjetničkom pripovijedanju ta se simultanost proteže i na priču koja se u njemu proizvodi »savršeno neodvojivo« od teksta. Očividno je da Genette tu vodi računa o tome da umjetničko pripovijedanje ne polazi od zgotovljenoga »rasporeda događaja« kao svoje pretpostavke – kao što čini, recimo historijsko – nego taj raspored nastaje tek u činu pripovijedanja. (Culler, 1981/1984) Tamo gdje se,

dakle, radi o neumjetničkom pripovjednom tekstu, *histoire* bi još prethodio činu njegova pripovijedanja, a gdje se radi o umjetničkom, slijedio bi iz njega.

Zanimljivo je da taj mali Genetteov izvod, htio on to ili ne, vraća cijelu problematiku na Benvenisteovu opoziciju. Najprije, prethodno *histoire* ne drži se više konstitutivnim uvjetom pripovjednoga teksta; zatim, kao posljedica toga, ontološki primat dobiva čin pripovijedanja iz kojega se u isti mah računaju tekst i priča; i naposljetku, opet kao posljedica toga, umjetnički karakter teksta, umjesto kao prije za sintaktički i semantički, vezuje se sada za njegov pragmatički aspekt. Genette naime tvrdi da je umjetničko pripovijedanje rezultat hinjenja stvarnoga čina pripovijedanja i čak predlaže *simulatio* kao bolji prijevod Aristotelova pojma *mimesis* od uvriježenoga *imitatio*. (Isto) Ta tvrdnja i taj prijedlog vode računa o činjenici da je moderno pripovijedanje oživjelo tradiciju onoga što Genette zove *hors-fiction* (nevidljivom ili skrivenom fikcijom) gdje autor izdaje svoju pripovijest, kao npr. u *Tristramu Shandyju* ili *Jacquesu fatalistu*, umjesto izmišljenom izravno prenesenom. Ogdajući raspravu o umjesnosti toga Genetteova prijedloga, želim tu samo registrirati da je on konstitutivni uvjet pripovijedanja na kraju vezao za onu istu instancu koju je na početku bio isključio: Benvenisteovu instancu diskurza.

Zbog toga mi se čini da pojam diskurza valja vratiti u teoriju pripovijedanja upravo u tome njegovu prvobitnom, i u teoriji diskurza do danas očuvanom smislu. Diskurz je takav oblik govora koji dobiva svoje značenjsko jedinstvo tek u odnosu na instancu koja ga iskazuje. To znači da se pri njegovu izricanju računa s predznanjem sugovornika o različitim pragmatičkim obilježjima te instance. U Bühlerovoj terminologiji bio bi to dakle iskaz simptomske strukture. Istodobno se, međutim, u slučaju pripovjednoga iskaza čuva u tom pojmu i značenje manifestacijske strukture teksta, što mu ga je u međuvremenu pripisala naratologija, i to stoga jer se simptomski momenti pripovjednoga teksta mogu pojaviti tek u njegovoj jezičnoj supstanci. To će reći: ako se izvještaj objedinjuje na razini propozicije, priča na razini pripovjednih stavaka, diskurz kao modalitet pripovjednog teksta objedinjuje se u površinskoj strukturi.³⁰ Pitanje koje mu se upućuje više ne glasi: što on govori? niti što on znači? nego: što se kroz njega *objavljuje*? Time se razumijevanje okreće umjesto prema onome što je u tekstu, prema onome što je izvan njega, a kroz njega se samo izražava. To pak što je izvan, naravno – dotadašnji je način razumijevanja pripovjednog teksta koji se problematizira.

Čitatelju koji je stjecao svoje iskustvo na modernoj prozi ta vrsta teksta neće biti strana. Tzv. simptomalno čitanje kakvo je najprije razvio francuski poststrukturalizam, a zatim njegovi američki sljedbenici, nije

ponukano ničim drugim, do upravo različitim intendiranim vrstama deformacije njegove smisaone cjelovitosti. Od avangarde naovamo takve su deformacije u pravilu težile naglasiti one momente teksta koji su se izostavljali u proizvodnji ili recepciji njegova prethodnog modaliteta i, obrnuto, izostaviti one koji su u njemu bili nosivi. Najlakše ćemo pobrojati te zadržane momente ako približežimo faze kojima ih je teorija pripovijedanja rehabilitirala u posljednjih nekoliko godina. Najprije valja spomenuti tzv. autoreferencijalne proreze teksta: prostorne i vremenske pokazne priloge, zamjenične i glagolske oblike što su u teoriju pripovijedanja ušli preko Bühlerovih, Benvenisteovih i Jakobsonovih istraživanja; zatim različite tehnike predstavljanja svijesti: pripovijedano gledanje, mišljenje, govorenje, nezamislive bez posredovanja jezičnih sklopova (Pouillon, Cohn); forme neupravnoga prenošenja govora (Vološinov/Bahtin, Banfield, McHale); mikrosegmente i makrosegmente opisa (Hamon, Sławinski); karakterizaciju i fragmentarijaciju likova (Docherty); pripovjedne situacije i pripovjedno gledište (Stanzel, Lanser); aspekte primaoca naracije (Prince, Pywowarczik); transtekstualnosti i s njima povezane probleme implicitnog autora i autora-kao-funkcije (Genette, Foucault). Posebnu važnost imalo je u sklopu revalorizacije jezične kvalitete teksta istraživanje *face-to-face* pripovjednih interakcija (Goffman, Gülich, Quasthoff, L. Polanyi, Labov/Waletzky), i to ne samo u uobičajenim dnevnim situacijama, već i u psihoanalitičkom dijalogu (Labov/Fanshel, Flader/Giesecke, Kermode). Kad pokušamo svesti sve te raznolike aspekte na njihovu generativnu osnovu, vidimo da se ona dokida u pojmu diskurza, tj. takvoga oblika govora koji računa s odgovarajućim pretpostavkama adresata. Pripovjedni se tekst modaliteta diskurza ponaša kao da njegov primalac, u trenutku kad komunikacija počinje, već raspolaže strukturom i pozicijom iskaza pa se zato razvija *retrospektivno* u odnosu na njih. U tome treba vidjeti temeljnu razliku u odnosu na modalitet priče koji je, kao što smo vidjeli, organiziran prospektivno. Tako kako se »odmataju« u procesu recepcije, segmenti teksta ovdje ne upućuju prema kraju nego prema početku. »Prema početku« znači: prema onome sklopu pretpostavki koji objašnjava njihovu danu strukturu. A taj sklop pretpostavki – po pretpostavci – počiva u primaocu. Ustrojavajući ovaj modalitet, dakle, proizvođač teksta »uzima pod gotovo« da sa svojim sugovornikom dijeli zajedničko polje komunikacijskih odnosa unutar kojega je dovoljno samo postaviti neke orijentire pa da »stvari postanu jasne«. Diskurz je okrenut prema svom adresatu kao prema *subjektu*. Takvim svojim stavom diskvalificira on svjedoke i namjernike kao one koji stoje izvan polja zajedničkih odnosa. Jer zajedništvo na kojem se temelje ti odnosi nije logičko zajedništvo svih ljudi – kao ono na koje se oslanja izvještaj – niti gramatičko zajedništvo pripadnika društvenog kolektiva

– kao ono na koje se oslanja priča – nego je to pragmatičko zajedništvo istomišljenika koje se okreće protiv prijašnjih zajedništva. Rodno je mjesto diskurza zato svijet kao smisaona enklava.

Iz takva zaključka prirodno proizlazi pomisao da se embrionalni oblik toga modaliteta pripovjednog teksta nije mogao pojaviti prije no što se stvarnost razgradila u svjetove. Ona se morala početi osjećati problematičnom u presjecištu različitih mogućnosti svoga tumačenja. Tipičan proizvod toga stanja svijesti je prva književna vrsta kojom se subjekt obraća subjektu u ime jedne »zavjere« protiv »onih vani«: *roman*. Teorija romana, dakako, odviše je razvijena i proturječna da bi dopuštala olake generalizacije. Za detaljna razglabanja problematike, opet, ovaj je okvir nepodesan. Stoga ću razmatranje romana ograničiti na aspekte koji su ovdje relevantni.

Kad se naprimjer usporedi s bajkom, roman raspolaže neusporedivo razvedenijom površinskom strukturom. Likovi ne postupaju u skladu sa zakonima radnje, već s onim vlastitih karaktera. Pripovjedač zamjenjuje ekonomiju izraza pričljivošću i zaboravnošću, ne poštuje postupnost i redosljed zbivanja. Poslije velikog broja fabularno nerelevantnih rečenica, odjednom se pojavljuje jedna koja sažima nekoliko pripovjednih stavaka. Sve to upozorava da napetost gubi prijašnju važnost. Segmenti ne služe samo tome da dokinu prethodne i pripreme predstojeće, nego korespondiraju unutar krupnijih fabularnih raspona. Zato bi se čak do neke mjere mogli i reducirati, umnožavati i premetati, a da se propoziciji teksta ne nanese bitna šteta. Takva posvemašnja rahlost romaneskne strukture, proizvedena – upravo nasuprot bajci – bogatstvom površinskih tehnika »procjene« navodi na vezu sa strukturom izvještaja. Odatle se pak nadaje pomisao da bi se modalitet diskurza mogao retirirati kao svojevrsna »negacija negacije«, odnosno dekompozicija modaliteta priče u korist modaliteta izvještaja. Takvu pomisao potkrepljuje činjenica da izvještaj također računa s određenim sklopom pretpostavki kod svojega adresata. Ali, dok izvještaj radi na tom da te pretpostavke kao svoje obistini, diskurz se trudi oko toga da ih kao tuđe ospori. Drugim riječima: izvještaj prevodi te pretpostavke iz stanja manjkavosti u stanje potpunosti, a diskurz ih, obratno, provlači kroz proces pogoršanja.

Sagledana iz tog kuta, rahlost romaneskne strukture potpunije otkriva svoje lice. Kao i u strukturi izvještaja, i tu je ona u službi jedne akumulacije svojstava. No budući da se diskurz objedinjuje u površinskoj, a ne u dubinskoj strukturi kao izvještaj, svojstva se tu ne prikupljaju oko propozicijskih instanci zbilje, već oko smisaonih instanci svijeta. Zato sve što se zbiva u romanu čini to, tako reći, samo da bi pribavilo svojstva nosiocima toga zbivanja. Za razliku od bajke kao predstavnika modaliteta priče, roman prema tome ima samo hinjenu radnju. Ovako formuliran, zaključak ipak još stvara nedoumice. I

radnja je u bajci, naime, isto tako hinjena. Dijete joj, vidjeli smo, poklanja samo »ugovorno« povjerenje. Postoji li između te dvije himbe neka razlika?

Ako je diskurz negacija priče, morao bi on biti i simulacije njezine simulacije. U skladu s tim, u romanu ne bi bila hinjena samo njegova komunicirana radnja kao u bajci, već i njegova komunikacijska radnja. Ne bi on samo *imao* hinjenu radnju, već bi hinjenom radnjom sam *bio*. Razlika među tim himbama očituje se ponajprije u tom što se u bajci pripovjedačev govor nikad ne dovodi u pitanje. On je apsolutna instanca odjelotvorivanja bajkovne stvarnosti sa čijim iskazom ponašanje i djelovanje likova nikad ne dolazi u koliziju. Kad slušatelj ne bi poklanjao tako bezrezervno povjerenje njegovim riječima, ne bi se one mogle združivati u gotova značenja, ta se značenja ne bi mogla pretvarati u slike i slušalac ne bi mogao pribivati njihovu smjenjivanju. (Martinez-Bonati, 1981, 31) Spontano ovjeravanje pripovjedačeva govora transcendentno je načelo razumijevanja modaliteta priče.

Pripisati istinu nekoj rečenici i dati povjerenje njezinu govorniku znači (maštovno) projicirati jedan aspekt svijeta. Ako se prihvaća sa zadržkom, mimetička rečenica ne može nositi tu funkciju; slika što je ona postavlja ostaje neizvjesna i nesupstancijalna, jer ne prima punu projekciju uma. (Isto, 34)

Bitno je da bajka ne poznaje takve vrste pripovjedačeva govora koje bi se mogle prihvaćati sa zadržkom. Budući da je njezin jezični sloj pretrpio relativno malo transformacija u odnosu na sloj pripovjednih stavaka, u njemu se zatječe samo ograničen broj fabularno nerelevantnih rečenica. Pripovjedač si ne dopušta sentence, uopćavanja i komentare koji bi se primili kao očitovanja njegovih uvjerenja i stoga podvrgli relativizaciji. Ako i postoje neki momenti ocjenjivanja, oni su bilo prešutni ili raspršeni kao mikrosegmenti rečenične strukture. Zato se sav pripovjedačev govor u pravilu svodi na onu vrst rečenica što ih je Aristotel zvao apofantičkim podrazumijevajući njihov postulativni karakter. One izjavljuju da je neko stanje stvari takvo i takvo i stoga mogu biti samo istinite ili lažne. Za razliku od zahtjeva, molbi, obećanja itd., pobuđivački je moment u njima potisnut i ne dolazi do izražaja. Zato pripovijedati bajku znači u biti »praviti niz izričitih ili prešutnih pojedinačnih sudova«. (Isto, 27)³¹

Posve je drukčije u romanu gdje apofantičke rečenice nisu ni izdaleka jedino sredstvo pripovjedačeva očitovanja. Kao što smo već ustvrdili,

pripovjedač tu ne smatra svoju ulogu puko funkcionalnom. On od samog početka romana kao vrste ulazi u eksplikacije i vodi dijalog sa svojim čitateljem. Stoga njegov jezik nije više tako transparentan, već između čitatelja i stvari o kojima govori podmeće obilježja instance koja govori. Budući da propozicijski sadržaj rečenice »Svi ljudi su smrtni« ne može doživjeti momentalno spontanu preobrazbu u slikovnu pojavnost kao propozicijski sadržaj rečenice »Sokrat je samo čovjek, a ne besmrtn bog« – pred čitateljem se, tako kako se roman odvija, umjesto radnje opredmećuje subjekt pripovjedača. To opredmećivanje, razumije se, nema onu gustoću koju ima objektivacija karaktera, jer pripovjedač i dalje ostaje dominantna instanca predočenoga svijeta. Njegovi iskazi imaju prednost i primaju se u najvećem broju slučajeva vjerodostojnijima od iskaza, misli ili postupaka likova koji s njima eventualno kolidiraju.³² Ali bitno je da u romanu može doći do toga razmimoilaženja dok je nešto takvo u bajci nezamislivo.

Sve to daje za pravo tvrdnji da je roman prva književna vrsta koja relativira svoju temeljnu govornu instancu ili, jednom zaoštrenijom formulacijom, da se sve što se u romanu govori odnosi više prema onome *tko* govori no prema onome *što* se govori. Roman kao čin iskazivanja pribavlja svojstva svojemu iskaznom subjektu.³³ To bi naime bila temeljna razina njegova objedinjavanja, kojoj se onda pridružuju razine preko kojih se svojstva pribavljaju jednom hijerarhijskom raspone njegovih instanci. Odnos među tim instancama bio je već prikazan na shemi 3. Ali ta shema podrazumijeva današnju situaciju romana. Instanca ovjerodostojavanja romanesknog svijeta – ono što sam u dosadašnjoj argumentaciji nazivao »bezupitnim tlom« komunikacije – kroz povijest se romana evidentno mijenjala. Ma koliko da se naprimjer pripovjedač realističkog romana razmetao svojim shvaćanjima, tek je njegova depersonalizacija u drugoj polovici devetnaestog stoljeća povratno reflektirala umjetni karakter njegova sveznalaštva prokazavši ga i samog kao stanovnika romanesknog svijeta. Činjenica da je teorija pripovijedanja otkrila pripovjedača kao instancu djela razmjerno kasno ipak ne znači da je njegova dotadašnja povijest protekla bezupitno. Od *Don Quijotea* i španjolskoga pikarskog romana preko romana francuskog klasicizma do njemačkih i engleskih romana osamnaestog stoljeća nosilac je glasa te vrste neprekidno nastojao osigurati vjerodostojnost svojoj osobi. Obilježja te osobe mijenjala su se kako su se mijenjala obilježja smisaone enklave koja ju je »potraživala«: etički i moralni parametri, kodeksi pameti, časti i poštenja. Bitno je da ni jedna ni druga obilježja nisu pripadala stvarnosti, već su se stavljala u oporbu poretku interesa koji ju je ustrojio na postojeći način, da bi tek iz te oporbe izborila svoju vjerodostojnost. Nasuprot pripovjedaču bajke koji odjelotvoruje egzistenciju svoga slušatelja utjelovljujući mu preko pojedinih

uloga i odnosa među njima reprezentativne tipove društvenog ponašanja, pripovjedač romana čini egzistenciju svoga adresata nedjelotvornom predočujući mu svako djelovanje u postojećoj stvarnosti kao nevjerodostojno. Predočavanje uspijeva najzornije preko likova čija se akcija izjalovljuje da bi se demonstrirao način kojim stvarnost isključuje svaki pokušaj vjerodostojne egzistencije.

Ničući iz utopijsko-ideološke mudrosti jednoga izopćena životnog smisla, roman po nuždi svoga genetskog smještaja prelazi onu drugu polovicu kružne sheme što ju je bajka morala ostaviti otvorenom. On se kreće iz stanja potpunosti u stanje manjkavosti. Kao i bajka svoj obrnuti put, tako i on svoj prevaljuje podjednako na razini likova, adresata i pripovjedača. Svi oni napuštaju stvarnost u ime jednoga imaginarnog svijeta baš kao u bajci: manje iz volje nego iz nužde. Ali ta nužda sad nije vanjskoga, nego unutrašnjeg karaktera. Ni junaka koji se zapućuje u nepoznati svijet ni adresata koji se uživljuje u njegovu sudbinu ni pripovjedača koji ju oblikuje ne tjera u romanu na akciju toliko objektivna manjkavost njihovih položaja u stvarnosti koliko subjektivni osjećaj te manjkavosti. Jer oni hoće od stvarnosti više no što ona daje dok bajkovni likovi hoće samo *toliko*. Nije cilj ni romanesknog junaka ni adresata ni pripovjedača, kao onih bajke, da se oslobode manjkavosti i integriraju u stvarnost, već obratno, da stvarnost oslobode manjka integracijom u svoj svijet. Naravno da je to sasvim druga vrsta pretenzije prema kojoj se stvarnost više ne može odnositi blagonaklono, već samo zazorno. U tom svijetlu povijest romana valja vidjeti kao povijest omaknuća. Pothvati se izjalovljuju – jer stvarnost se ne da promijeniti – ali izjalovljenja donose spoznaju zašto je to tako. Da se nije ništa poduzelo, ne bi se vidjelo što u stvarnosti pruža otpor.

U takvu izvodu, ipak, ostaje problematičan pojam stvarnosti. Iz dosadašnjeg izgladanja jasno je makar toliko da se on ovdje podudara s društvenom konstrukcijom zbilje. Samo, ta konstrukcija nije u svim razdobljima jednako kompaktna. Kako se razgrađuje jedinstvena struktura relevancije, tako granice institucionalnog poretka postaju elastičnije. Samo je u prvobitnoj zajednici ukupna zaliha znanja približno jednako aktualna za sve pojedinačne živote. S rastom podjele rada ona se raščlanjuje i hijerarhizira. Stoga se roman u različitim fazama svoje povijesti susreće s različito razvedenom strukturom stvarnosti. U svakoj od njih zadaje to pripovjedaču naravno nove probleme. Gdje se u danom trenutku može pronaći »bezupitno tlo« komunikacije? Kakva obilježja mora imati pripovjedač da se ne bi osudio na ezoteričnost, a ipak zadržao kritički stav prema stvarnosti? Postoji li još mogućnost da se sagradi svijet koji će u sebi sačuvati i dokinuti druge? Ali to su već pitanja čije razmatranje ovdje premašuje okvir moga interesa.³⁴

TRANSFORMACIJE ODNOSA OZNAČAVANJA U PROCESU ČITANJA

Pouzdan je da su procesi između subjekta i Drugoga cirkularni procesi – oni idu od subjekta koji je pozvan k Drugome do subjekta onoga što je sam taj Drugi vidio kako se pojavljuje na polju Drugoga, Drugoga koji se tu vraća. Proces je cirkularan, ali po naravi ne i recipročan. Kao cirkularan, on je asimetričan.

Jacques Lacan, Četiri temeljna pojma psihoanalize

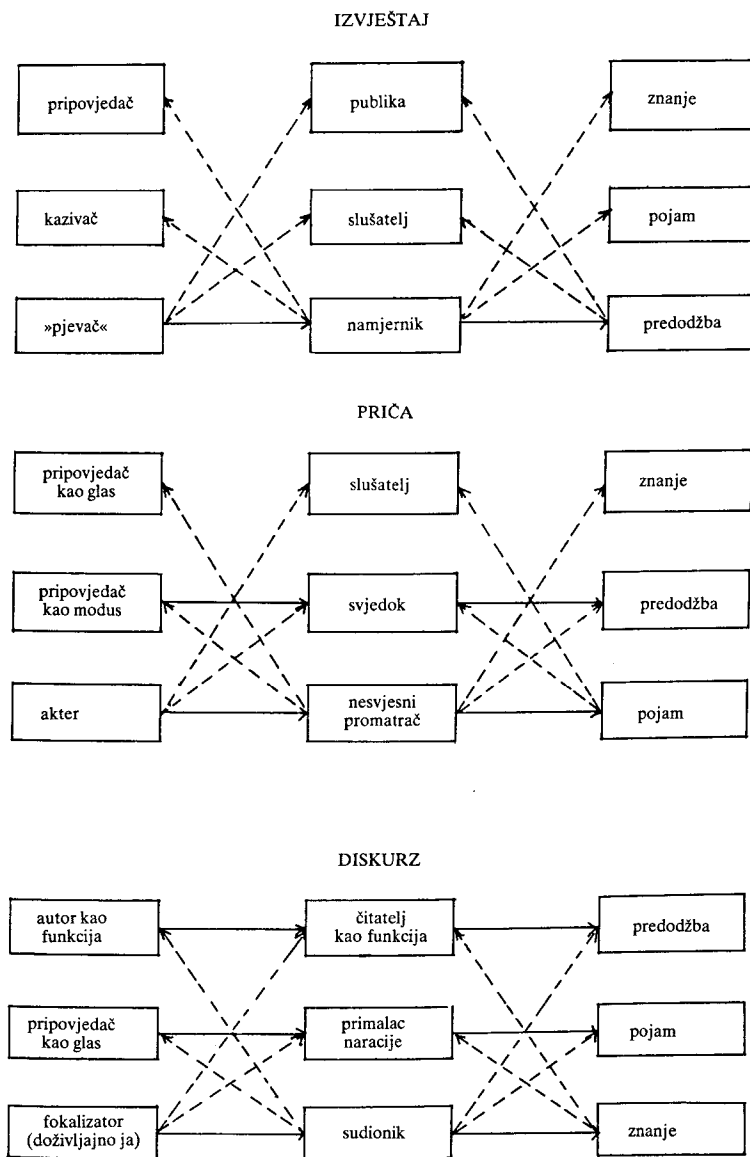
Izvještaj, priča i diskurz mogu se promatrati i kao vrste pripovjednih tekstova u kojim dominiraju različite funkcije. Izvještaj, koji zahtijeva istinitost, bio bi onda modalitet u kojemu prevladava prikazivačka funkcija; priča, koja priziva djelotvornost, bila bi modalitet s istaknutom funkcijom pobuđivanja; i diskurz, koji doziva vjerodostojnost, bio bi modalitet pod dominacijom objavljiivačke funkcije. Strategija ograničavanja svake pojedine funkcije sastojala bi se u tom da suzi djelokrug preostalih dviju funkcija. Budući da se u izvještaju prikazuje pozicija pripovjednog teksta koja je obilježena *logičkim pravilima zbilje*, zadatak bi bio da se u njezinoj konstrukciji neutraliziraju gramatički i pragmatički parametri. Priča, koja pobuđuje adresatovo zauzimanje u svom zbivanju obilježeno *gramatičkim konvencijama stvarnosti*, morala bi odstraniti logička pravila i pragmatičke maksime. Napokon diskurz, koji objavljuje subjektov položaj određen *pragmatičkim maksimama* svijeta, morao bi najprije podmiriti za svoju nesmetanu realizaciju logička pravila i gramatičke konvencije.¹ Tako bi se u izvještaju, koji referira zbilju, primalac pozivao na propozicijsko zajedništvo s odašiljaocem, u priči koja referira stvarnost na značenjsko, a u diskurzu koji referira svijet na smisaono zajedništvo.

Ta tri »poziva«, međutim, ne dopiru do primaoca na isti način, jer iziskuju različite stupnjeve njegova svjesnog angažmana. Zahtijevanje logičkog sudjelovanja obraća se najnižem sloju svijesti koji sadrži više slojeve samo tako što ih nesvjesno implicira. Dozivanje pragmatičkog sudjelovanja obraća se najvišem sloju svijesti koji sadrži niže slojeve tako što ih tematizira. To drugim riječima znači da će se recepcija izvještaja odigravati *isključivanjem* njegove gramatičke i pragmatičke dimenzije, dok će se recepcija diskurza naprotiv odigravati *uključivanjem* preostalih dviju dimenzija. Iz tog proizlaze dva različita procesa

razumijevanja koja rezultiraju dvama različitim vrstama sažetaka ili završnih sudova. Između njih priča zauzima srednji položaj.

Ishod procesa saznavanja izvještaja mogao bi se najprikladnije okarakterizirati kao *predodžba*. Ona nastaje tako što se oko propozicije okupljaju neka svojstva. Ali ta su svojstva još vrlo općenita i apstraktna, kao što održava izreka: »Imam neku predodžbu o tome.« Ishod razumijevanja priče – *pojam* – već je nešto konkretniji, jer se usvaja u aktivnom povezivanju svojstava. Zato je i trajniji, kao što se podrazumijeva kad se kaže: »Imam određen pojam o tome.«² Ishod je procesa tumačenja diskurza pak najspecifičniji: *znanje*. Ono se ne može usvojiti ni tako da se čovjek odrekne uloge za volju »autentičnog ja« kao u izvještaju, ni tako da se odrekne »autentičnog ja« za volju uloge kao u priči, već samo tako što će obje dimenzije opstojati u stalnom »disociranom jedinstvu« tako da jedna obistinjuje drugu, ali se s njom ni jednog trenutka ne izjednači.³ Zato je znanje istodobno osjetilno i umsko, spajajući i odvajajući u sebi taj složeni raspon kvaliteta. Otrpiliše na takvu vrstu posjeda misli se kad se kaže: »Imam znanje o tome«.

Različite kvalitete pojedinih strategija ograničavanja i različiti receptivni ishodi kojim bi one trebale uroditi prikazane su na shemi 12. Evidentno je da u svim modalitetima ne komuniciraju aktivno sve tri instance. One se aktiviraju tako što se od jednoga do drugog modaliteta postupno premještaju s vanjskih, tematizirajućih, na unutarnje, tematizirane, položaje i pritom mijenjaju svoju kvalitetu. U izvještaju gdje se iskazna instanca obraća publici kao posrednik povlaštene vrste znanja koja, u neku ruku, dolazi »odozgo«, druge, neposrednije komunikacijske relacije ostaju izvan iskaza. Zato rezultatom izvještaja ostaje gola predodžba. U priči se, naprotiv, temeljan komunikacijski odnos izvještaja pretvara u komunicirani odnos, čime se ujedno izvaniskazne instance izvještaja (kazivač i slušatelj) premještaju unutar iskaza. Uslijed takva »uvlačenja« dolazi do njihova zbližavanja i preobražavanja. Akter doduše još uvijek »ne zna« za promatrača koji se u nesvjesnoj ulozi nastanio u njegovu svijetu, kao što ni glumac na sceni »ne zna« za gledaoca, ali se ipak ponaša uvažavajući njegove želje. Kao kontrolne instance toga unutariskaznog odnosa, koje vode računa o tome da se u ispunjavanju želja sačuva stanovita trezvenost, pojavljuje se pripovjedač kao modus, tj. neka vrsta redatelja bajkovnog zbivanja lišenoga osobnog prava glasa, i svjedok, onaj dio »gledaoca predstave« koji se nije premjestio u ulogu nesvjesnog promatrača »na sceni«. Receptivni je ishod pojam, bogatiji od predožbe, jer je sazdan pod kolikim-tolikim nadzorom »prepoznavanja« kako se stvari uistinu odvijaju. U sferi potpuno bezupitnog tla komunikacije ostaje odnos između pripovjedača kao glasa i slušatelja, jedini koji bi mogao pribaviti znanje o tome što se u priči zapravo događa – samo kad bi se »upitao«. U diskurzu

HEMA 12.

upravo ta izvaniskazna, tematizirajuća, relacija modaliteta priče postaje temeljnom komunikacijskom razinom koju sada dijele autor-kao-funkcija i čitatelj-kao-funkcija. Njihovo je međusobno poznavanje na razini predodžbe, bezupitno, ali upravo stoga odlučno u konstituciji receptivnoga ishoda. Pripovjedač kao modus preuzeo je sada ulogu fokalizatora ili »doživljajnog ja« i time pretvorio negdašnjega pukog svjedoka svoje inscenacije u intimnijeg sugovornika. On sada pribiva kao sudionik njegovih opažanja, misli i osjećaja, što mu je prije bilo uskraćeno. Tješnijim je također postao odnos između pripovjedača kao glasa i primaoca naracije, instanci koje u diskurzu preuzimaju unutariskaznu, tematiziranu funkciju ranije izvaniskaznih, tematizirajućih instanci pripovjedača kao glasa i čitatelja. Dok prije jedan uopće nije znao za postojanje drugoga – ili ga barem nije uzimao u obzir – sada oni već mogu predočiti jedan drugoga.

Promotrena po svojim vertikalnim osima, shema pokazuje dva smjera preobrazbe svojih instanci: pošiljaoci sve više »dolaze k sebi«, dok se primaoci sve više »udaljuju od sebe«. Tako je »pjevaču« naprimjer, tekst izvještaja diktiralo vanjsko polje interesa i on u njemu nije imao gotovo nikakva osobnog udjela. Autor-kao-funkcija, naprotiv, utemeljuje vlastito polje interesa. S druge strane, ako je namjernikova struktura svijesti bila ta koja je (nehotice) diktirala oblik izvještaja, onda je konstrukt čitatelja-kao-funkcije već pouzdano određen strukturom diskurza. Osvješćivanje pošiljaoca s jedne i obesvješćivanje (manipulacija) primaoca s druge strane pridonose istodobnom otuđivanju i razotuđivanju njihova odnosa. Otuđenje je vidljivo u tome što se napušta prvobitni prirodno-neposredni dodir »pjevača« i njegove publike, a razotuđenje u tome što autor-kao-funkcija i čitatelj-kao funkcija zauzvrat stječu potpuniji uvid u doživljajnu strukturu svijesti svojih partnera.

Ako se sada okrenemo analizi receptivnih objedinjenja pojedinih modaliteta, valja nam najprije konstatirati da predodžba, pojam i znanje označavaju različite stupnjeve na ljestvici zblizenosti primaoca s onim o čemu se u tekstu zapravo radi. Ono što mu je najbliže primalac će dakako najteže reproducirati. Ako jedan pripovjedni tekst urodi znanjem, taj se ishod neće moći sažeti ni jednom, a niti pregršti rečenica – kao što se mogu ishoditi predodžbe i pojma – već će pokazivati tendenciju da u povanjštenju ponovi cijeli proces u kojemu je bilo stečeno. Da bi se moglo adekvatno prenijeti, znanje mora biti još jednom »osmišljeno proživljeno«. Taj unutarnji zahtjev mimo kojega se ne može, navješćuje da je ono bilo izboreno u jednom politetičkom procesu složenije kvalitete od onih koji su rezultirali predodžbom ili pojmom, jer su bili pokrenuti svi slojevi primaćeve svijesti. Teškoće obnavljanja receptivnog dojma diskurza upravo i nastaju odatle što se

njegovi viši slojevi ne mogu prizvati bez nižih, kao ni obrnuto, jer se svaki nudi objedinjavanju samo kao autonomni aspekt jedva sagledljive cjeline.

Prije no što takvu procesu recepcije posvetimo zasebnu analizu, valja naglasiti da on nije nužno vezan za modalitet diskurza. Recepcija pripovjednog teksta povezuje strukturu teksta koji *intendira* čitanje sa strukturom primaćeve svijesti koja *obavlja* čitanje, a nema nijednoga načelnog razloga zbog kojega obavljeno čitanje ne bi moglo podbaciti ili prebaciti »plan« što mu je bio postavljen tekstom. Ističem tu *načelno* zato što je proces razumijevanja samo načelno beskonačan, dok se u konkretnim okolnostima redovito prekida u trenutku kada primaćeve svijest postigne (relativno) »stanje potpunosti«. I razumijevanje je pripovjednog teksta, beš kao i njegova proizvodnja, u funkciji bilo nadoknađivanja ili stvaranja jednog smisaonog manjka čija određenost varira ovisno o fazi filogeneze, ontogeneze i aktualne geneze. Točka »zadovoljavanja« primaćeve svijesti pomiče se njezinim usponom po ovim genetskim ljestvicama, i to tako što proces recepcije postaje složeniji u odnosu na *sve*, a ne samo na jedan modalitet pripovjednog teksta. Zato predmet analize što slijedi valja shvatiti samo kao takav proces razumijevanja pripovjednog teksta koji rezultira znanjem, bilo da je ono prouzročeno razvijenom strukturom teksta ili uznapredovalom receptivnom sviješću.

Na mnogim je mjestima dosadašnje argumentacije bilo nagoviješteno da primalac dobiva u procesu recepcije različite momente pripovjednog teksta u različitim stupnjevima izvjesnosti. Nisu mu jednako prezentni ni bliski ni svi likovi, a kamoli tek pripovjedač ili implicitni autor. Kako će se tekst za njega raslojiti, ovisi najprije o tome kako se on pred njim pojavljuje. Način je pojavljivanja pripovjednog teksta u najvećem broju slučajeva samorazumljiv i upravo zbog toga konstitutivan sloj njegove recepcije. Nijedan se sloj teksta ne prima s manje svijesti i s više utjecaja na njegovo razumijevanje od ovoga njegova omotača. Zato valja znatno proširiti Ingardenov sloj »zvučanja riječi i lingvističkih jedinica većih od riječi« pa u njega uvrstiti sav onaj složeni mehanizam posredovanja koji usmjeruje očekivanje pripovjednog teksta u trenutku njegove recepcije. Taj se mahanizam mijenjao iz razdoblja u razdoblje, ali u ovom trenutku mogli bismo u njega uvrstiti određeno shvaćanje pripovjedne književnosti kao i njezinih modaliteta i oblika, društveni i osobni (kod recipijenta) status autora, novinske i časopisne kritike, reklamu, rekla-kazala kojima je popraćena knjiga, ugled njezina izdavača i recenzenata, opremu i debljinu knjige, naslov, žanrovsku klauzulu, tekst na prijeklopima ovitka, predgovor, naslove poglavlja u tekstu i sadržaju,⁴ tiskarski slog, grafičku razdiobu teksta itd.⁵ Imajući na umu da ti momenti suodređuju ne samo formalno, nego i sadržajno očekiva-

nje primaoca – motive, teme, probleme koji će se pojaviti u tekstu – mogli bismo ih objediniti pojmom receptivne *grade*, ako ga shvatimo onako kako je u novije vrijeme činila marksistička kritika.⁶ Građa bi tu mogla biti prikladan pojam zato što asocira neku danost koja se u običnoj recepciji prihvaća neproblematičnom iako baš zbog toga iziskuje temeljitu (teorijsku) problematizaciju. Ona je dosad najvećim dijelom izostala, i to ne samo kod Ingardena, već i kod recentnijih teoretičara koji su pokušavali bilo unaprijediti ili revidirati njegovu koncepciju.

Među prve spada Horst Ruthrof s knjigom *Čitateljeva konstrukcija pripovjednog teksta* (1981) koja zaslužuje nešto iscrpnije predstavljanje. Ruthrof postavlja u njoj tezu da se pripovjedni tekst podvaja u dva »niza označenih«: »proces predstavljanja« i »predstavljeni svijet«. On u tome vidi bitnu razliku prema recepciji svakodnevnih govornih iskaza u kojoj se proces predstavljanja, tj. način kojim se oblikuje propozicija iskaza, ne prima odvojeno nego stopljeno s predstavljenim svijetom ili propozicijom. U svakodnevici je to moguće zato što situacije daju potrebne kontekstualne informacije na koje se iskaz nadovezuje. U pripovjednom tekstu, naprotiv, a posebno u umjetničkom, čitatelj je prisiljen sazdati takav kontekst samostalno da bi mogao razabrati propozicijska značenja. On neće moći pravilno razumjeti pripovjedačev iskaz ako iz njega ne rekonstruira prostor i vrijeme pripovijedanja, svojstva pripovjedačeve osobe, vrstu njegove govorne radnje, događaj u kojemu ona sudjeluje, pripovjedačev stav prema njemu i predstavljenom svijetu, atmosferu u kojoj se zbiva pripovijedanje i pripovjedačev opći ideološki stav. Tek paralelno s tim procesom moći će se odvijati konstitucija propozicije. (27ff; 59ff)

Ruthrofova teza o podvajanju procesa recepcije pripovjednog teksta postaje već dvojbena kada on dalje proglašuje kriterijem toga podvajanja tip pripovjedačeve rečenice. Analizirajući različite početke pripovjednih tekstova, on naime izvlači neposredne zaključke o tome kako će oni u čitatelju izgraditi odnos dvaju viđenja. To je sporno, jer mi ne čitamo početke pripovjednih tekstova kao da im ništa nije prethodilo. Način kako će za nas početi jedan pripovjedni tekst određen je svim onim momentima očekivanja koji su pobrojani i ulazi s njima u aktivan odnos. Svako razdoblje u povijesti pripovijedanja, svaki oblik pripovjednog teksta, svaki njegov autor i naposljetku svaki čitatelj preferira određene tipove pripovjednog posredovanja, određen vremenski i prostorni smještaj, osobu i ideološki stav pripovjedača, stil i vrstu njegova govora – i u kontaktu te »preferencije« s »referencijom« projicira koliko-toliko određen početak. Ako se početak teksta podudara s tom projekcijom, ulasku u predstavljeni svijet neće stajati na putu nikakva prepreka; ako se ne podudara, čitateljeva pažnja usmjerit će se prema procesu predstavljanja.

Slična primjedba može se uputiti jednom radikalnijem Ingardenovu kritičaru, čileanskom fenomenologu Felixu Martinezu-Bonatiiju. U knjizi *Fiktivni govor i strukture književnosti* (1981) on argumentira u prilog tvrdnji da se recepcija književnog djela odvija upravo obrnutim slijedom od onoga koji je postulirao Ingarden, jer se u procesu čitanja prvi i drugi Ingardenov sloj (materijalni i značenjski) automatski pretapaju u slike konkretnoga imaginarnog svijeta. Tako čitatelj biva odmah upućen prema najdubljem sloju predstavljene predmetnosti, dok prednje slojeve shematiziranih aspekata predočuje eventualno tek naknadno. Ta primjedba dobro osvjetljuje bezupitnost *grade* pripovjednog teksta iako ona, kao što ćemo vidjeti, nije prozirna iz onoga razloga iz kojeg Martinez-Bonati drži da jest.

Prije toga želim još konstatirati da se Bonati slaže s Ruthrofom u pogledu potrebe da se treći i četvrti Ingardenov sloj dodatno rasloje. Ruthrofov je prijedlog u skladu s njegovom osnovnom tezom i svodi se na to da se treći sloj u recepciji razdvaja na proces shematizacije i shemu predstavljenoga svijeta. Ovisno o tome preko kojega viđenja čitatelj ulazi u tekst, pred njim će se prvo razastrti bilo jedan ili drugi od tih pod-slojeva. (65f.)

Bonatijeva sugestija još je bogatija, jer, polazeći od revidirane Bühlerove sheme jezične komunikacije, raslojava jedinstveni proces predstavljanja još na aspekt adresata i aspekt pripovjedača. Ingardenov značenjski i shematski sloj, kao i njegov sloj predmetnosti, zahtijevaju po njemu ne dvostruko, već trostruko raslojavanje. To zbog toga što je svaki pripovjedni tekst usmjeren trostruko: 1. on referira jedan imaginativni svijet preko tzv. mimetičkih rečenica pripovjedača i likova, 2. on izražajnom dimenzijom pripovjedačevih mimetičkih rečenica (strukturom, ritmom, tonom, leksikom), njegovim iskazima o sebi samome kao i njegovim nemimetičkim rečenicama (ocjenama, komentarima i sl.) referira na osobu pripovjedača, 3. on naposljetku sadrži jednu manje ili više imanentnu projekciju adresata kako ga zamišlja ili opisuje ili svojim obraćanjem konstruira pripovjedač. Te se tri strukturne razine svakoga pripovjednog teksta ne opažaju u njegovim prednjim, značenjskim planovima zato što se u recepciji – s iznimkama apstraktnih, nemimetičkih pripovjedačevih rečenica – »živim sjedinjavanjem predmnijevanoga značenja i njegova ispunjenja« (127) odmah »potuđuju« u slike. Pritom su slike predstavljenoga svijeta osobito neposredne i zorne, dok su imaginativne projekcije koje se kristaliziraju oko fiktivnog adresata i pripovjedača znatno apstraktnije i nejasnije. (128) Posljednje dvije vrste projekcije mogu se precizirati na račun prve samo ako dođe do smetnji neposrednome prelijevanju predmnijevanih značenja u ispunjenja. Takve smetnje nastaju kad se ugrozi »transcendentalni princip shvaćanja pripovjednog teksta«: spontano obistinjavanje pripovjeda-

čeva mimetičkog govora. (34) Time Martinez-Bonati otvara u svojoj knjizi poglavlje o nepouzdanom pripovjedaču.

Našemu će daljnjem razlaganju ovog problema koristiti ako ovdje načas zastanemo da bismo istakli načelnu razliku između Ruthrofove i Bonatieve koncepcije standardne recepcije pripovjednog teksta. Ruthrof smatra da je, za razliku od uobičajenoga razumijevanja svakodnevnog govornog iskaza, recepcija pripovjednog teksta podvojena. Zato je pripovjedačev položaj njemu načelno problematičan iako se reprodukcijom obilježja procesa predstavljanja može učiniti neproblematičnim. Martinez-Bonati, obratno, drži pripovjedni tekst negacijom svakodnevne priče,

jer su pričanja o pretpostavljenim činjenicama koja slušamo ili čitamo svakog dana potpuno ograničena u pouzdanosti i mi iz njih projiciramo nestabilnu predmetnost. U stvarnom životu govornici načelno griješe i nisu nikad posve točni i istiniti. U stvarnosti je govor koji prisvaja neograničenu istinitost do detalja krajnje netipičan. U književnosti je (naprotiv) temeljni govornik onaj koji nikad ne griješi u pogledu pojedinačnih stanja stvari. (118)

Bonatiu je, prema tome, pripovjedač načelno neproblematičan, ali se u procesu recepcije može problematizirati. Zbiva se to kad pripovjedačevi iskazi počnu odstupati od zakona koji je uveden kao važeći u projekciji pripovijedanog svijeta.

Tu se sad, usprkos spomenutoj razlici, pojavljuje isti problem kao i kod Ruthrofa. Gdje je i kad je uveden taj »zakon projekcije pripovijedanoga svijeta«? Ruthrof tvrdi da ga je u procesu čitanja teksta prisiljen uspostaviti sam čitatelj svojom projekcijom uz pomoć zalihe priručnog znanja, Bonati podrazumijeva da je on uveden pripovjedačevim mimetičkim rečenicama s kojim onda stupa u konflikt sadržaj drugih pripovjedačevih rečenica. Tu se obje koncepcije susreću s istim teškoćama. Ako je prozirnost jezičnog i značenjskog sloja pripovjednog teksta rezultat »živog sjedinjavanja predmnijevanoga značenja i njegova ispunjenja«, tada se strukture ispunjenja moraju smatrati sastavnim dijelom receptivne konstitucije pripovjednog teksta. Ako se pak one smatraju takvim dijelom, spontanost projekcije imaginarnog svijeta ne može ovisiti isključivo o pripovjedačevim mimetičkim rečenicama. Ona mora biti plod podudarnosti između projektivnih struktura čitateljeva očekivanja i modalnih struktura pripovjedačeva iskaza. *Ti* sustavi osmišljavanja najprije stupaju u konflikt, a tek zatim eventualno oni koji proizlaze iz

proturječnih pripovjedačevih rečenica. jer svijet u djelu može biti posve dosljedno stiliziran na jedan način pa da se ipak doživi kao nepouzdan. U takvu slučaju nepouzdanost može proizići jedino iz usporedbi s očekivanim svijetom.

Druga se teškoća – a ona se tiče podjednako i Ruthrofove koncepcije – nadaje odatle što adresat ne gradi svoje imaginarne projekcije polazeći toliko od rečenica koliko od pripovjednih stavaka. Samo iznimno imaju pripovjedačeve rečenice apofantički karakter u onom smislu u kojemu ga Bonati izvodi iz Aristotela, tj. da u obliku pojedinačnih sudova postavljaju jedno stanje stvari kao takvo i takvo. Samo vrlo iznimno podudaraju se one u umjetničkoj prozi s pripovjednim stavcima. Mnogo je veći broj takvih rečenica koje stoje u nekakvu »iskrivljenom« odnosu prema poretku, broju trajanja učestalosti pripovjednih stavaka. Stoga jezik umjetničke proze niti jest niti može biti tako transparentan kakvim ga predstavlja Bonati kad predlaže obrtanje Ingardenove sheme slojeva. Ona bi se zaista obrnula samo u takvoj recepciji gdje bi se struktura pripovjednog iskaza podudarila sa strukturom očekivanja, a budući da umjetnička proza to izbjegava po samoj svojoj formaciji, njezina se recepcija ipak posreduje preko »označiteljskih« slojeva.

Treću i ključnu teškoću vidim u tome što se čak ni čiste mimetičke rečenice ne transponiraju u predstavljeni svijet, već se u jedinstvenom receptivnom kontekstu povezuju s motivacijom pripovjedačeva govornog djelovanja. Mislim da temeljnu razliku između recepcije pripovjednih tekstova i svakodnevnih iskaza treba vidjeti u vrsti očekivanja koja im se prinosi. Ruthrofu i Bonatiu izmiče to zato što ne problematiziraju pripovjedni tekst kao receptivnu građu. Govorni iskaz, svakodnevna priča i pripovjedni tekst vrijede za nas na različit način. Zato što različito vrijede, imaju i različite zakone projekcije svoga svijeta.

Ovdje je nemoguće ulaziti u sav raspon važenja što ih može steći jedan govorni iskaz ulazeći u različite situacije. Svaki se govorni iskaz uvijek prima u tri svoje funkcije, ali su dvije pritom neosviještene, dok je jedna u prvom planu. Pretpostavit ćemo, jednostavnosti radi, da je riječ o govornom iskazu koji najavljuje svakodnevnu priču i koji se pojavljuje »nepozvan«. ⁷ On postavlja propoziciju koja privlači slušateljevu pažnju svojom neobičnošću i time osigurava potrebno vrijeme za vlastito razvijanje. Stoga bi se za taj iskaz moglo reći da ima onu vrstu relevancije koju je Schütz nazvao tematskom (1971, 58ff.) Takva vrsta relevancije nastaje kad se pomakom naglaska iz jedne, važeće oblasti stvarnosti u drugu, toga časa nevažeću, prekine naš slijed idealizacija »i tako dalje«, jedna se momentalno potčinjena oblast stvarnosti istakne kao tema, a druge se podrede u funkciju njezina horizonta. Formira se polje koje kontrapunktiranjem dotada jedinstvene strukture naše svijesti stvara potrebu za njezinim uravnoteživanjem.

Taj zadatak preuzima priča koja će odmjerenjem i pomirivanjem alternativa plauzibilirati ono što je iskočilo iz zone neproblematične prisnosti. Zato se ona već prima unutar druge vrste relevancije koja postavlja drugačiji zakon projekcije njezina svijeta. To sad više nije zakon »tako dalje«, ono »uvijek ponovo« bezupitnoga poznavanja što asimilira sva nova iskustva u matricu tipičnih očekivanja. To je sad jedna retrospekcija koja treba objasniti isključivo iz struje rutinskoga dnevnog doživljavanja svega onoga što pripada našoj zbilji. Adresat dakle očekuje interpretativno pomirenje među zavađenim sustavima relevancija, njega zanima *način* kojim se oni opet mogu sastaviti. Zato svakodnevna priča mora pronaći socijalno-gramatičku razinu koja će vratiti ravnotežu poremećenim logičkim odnosima. Ta se razina može pomicati, ali ne smije prekoračiti sferu prepoznavanja koja se rukovodi konvencijama društvenog držanja i ophođenja. Ako se to dogodi, priča gubi svoju relevantnost. Ne samo ponašanje njezinih likova već i ponašanje njezina pripovjedača mora se kretati u rasponu onoga što vrijedi kao manje ili više tipično za okolnosti unutar kojih agiraju. Tematska jezgra može se vratiti u svoj okoliš samo prebacivanjem iz jedne u drugu vrstu tipičnosti.

Najviša vrsta relevancije, međutim, koja se ne može usporediti s prethodnima, pripada pripovjednom tekstu. On jedini unaprijed osigurava pripovjedaču smisao njegova djelovanja. To nije neobično kad se pomisli na opisanu »mašineriju legitimiranja« koja ga prati i čini bezupitno tlo njegove komunikacije. No baš zato što je tako, on se više ne objedinjuje ni s obzirom na svoju propoziciju – kao govorni iskaz – niti s obzirom na svoje značenje – kao svakodnevna priča – nego s obzirom na svoj smisao. To će reći: segmenti se pripovjednog teksta u recepciji ne spajaju s obzirom na svoje »što« ili »kako«, već s obzirom na intenciju koja se provlači kroz njih. Mi se pitamo: radi čega se oni pojavljuju baš tu i baš tako gdje se i kako se pojavljuju? Tomu mora postojati određen razlog. Da bismo dokučili taj razlog, pokušavamo se uživjeti u položaj pripovjedača. Samo iz njegove perspektive otkrit će shematizirani aspekti i predstavljenje predmetnosti pred nama svoj smisao. Bez nje će one ostati nesuvisle i tuđe, jer, za razliku od recepcije govornog iskaza i svakodnevne priče, primaocu ovdje nedostaje *cilj* njihova iznošenja. On zna da takav cilj postoji (to mu jamči mašinerija legitimiranja), ali ne zna *koji* je cilj postrijedi.

Cilj radnje što je utemeljuje pripovjedni tekst nemoguće je rekonstruirati bez raspoznavanja (1) konteksta unutar kojega se ona vrši, (2) osobe koja je vrši, i (3) osobe kojoj se ona upućuje. Tome raspoznavanju na različit način pridonosi *sve* što je u tekstu rečeno, kao i ono što je u njemu prešućeno. Kažem »na različit način« zato što je neosporno da pojedini segmenti tekture razgovjetnije upućuju na pripovjedača,

pojedini na adresata, a pojedini na kontekst u kojemu su izgovoreni. Pa ipak je nemoguće – nasuprot Ruthrofu i Bonatiu – konačno uprijeti prstom i reći kako će se koja jezična jedinica realizirati u recepciji; to presudno ovisi o strukturi prinesenog očekivanja. Ako se npr. jedan pripovjedač očituje kao nepouzdan, njegove mimetičke rečenice neće se izravno potuđivati u slike predstavljenoga svijeta. Isto tako, jedan autorski komentar ne prima se u noveli jednako kao u romanu. U jednu riječ: na prvobitni smjer kristalizacije utječu svi naprijed pobrojani momenti očekivanja zaključno s grafičkom razdiobom knjige. Bitno je međutim da se u krajnjoj instanci *cjelokupni tekst* skupa s transtekstualnostima *prihvaća kao struktura ocjenjivanja* i objedinjuje svoje značenje s obzirom na *ukupnu motivaciju organizacije svojih segmenata*. Postavlja li pripovjedač propoziciju, obraća li se on adresatu ili govori o sebi, uvijek se naposljetku nastoji dokučiti zašto on to čini tako kako čini. Zato možemo zaključiti da ono što se »akumulira« u pripovjednom tekstu nije prvenstveno ni pripovijedani svijet, ni »interpretativne apstrakcije višeg reda« ni »metafizičke kvalitete«, već su to obilježja iskazne instance u situaciji koja proizvodi njegov iskaz. Ta instanca pribavlja sebi trovrstu kvalitetu preko tri naprijed opisane funkcije ili dimenzije pripovjednog teksta. Prema vrlo upotrebljivoj shemi Susan Lanser (1981, 150ff), ta se trovrsta kvaliteta može opisati kao *status*, *kontakt* i *stajalište* pripovjedača. *Stajalište* proizlazi iz ideološkog, psihološkog, prostorno / vremenskog i frazeološkog odnosa pripovjedača prema stvarima, pojavama i osobama predstavljenog svijeta.⁸ Kao što sugerira pojam »stajališta«, ti odnosi obznanjaju način kako pripovjedač »stoji« u predstavljenom svijetu. *Kontakt* proizlazi iz pripovjedačeva odnosa prema primaocu naracije, stava prema njemu i projekcije njegovih osobina. *Status* je rezultat načina kojim se različita pripovjedačeva obilježja objavljuju u tekstu i kroz njega. Tri kristalizacijske jezgre pripovjedačevih osobina nisu ravnopravne, jer status odlučuje o tome kakav će biti pripovjedačev odnos prema svijetu i primaocu naracije. Budući da on u recepciji služi kao »padina« koja vodi prema izvanteks-tnim instancama implicitnog autora i autora-kao-funkcije i time prema generativnoj jezgri čitavoga tekstnog pothvata, dvije preostale skupine obilježja prikupljaju se oko njega. Sa slojem koji prethodi tekstu i slojem koji mu slijedi cjelokupna struktura komunikacije pripovjednog teksta mogla bi se na ovoj etapi argumentacije prikazati *mutatis mutandis* ovako:

O. Način pojavljivanja pripovjednog teksta (»receptivna grada«)

1. Stajalište	} pripovjedača
2. Kontakt	
3. Status	

O Način postavljanja pripovjedača u tekst.

Pritom valja imati na umu da se tu ne radi toliko o slojevima koliko o fazama ili etapama receptivnog procesa koje se naslojavaju, pokrivaju i potiskuju jedna drugu. Ostavljajući načas po strani »nulte« faze koje u stanovitom smislu prethode otvaranju i slijede zatvaranju korica knjige, razmotrimo malo pomnije »tekstne« faze receptivnog procesa. Shema podrazumijeva postupnu konstituciju pripovjedačevih obilježja preko različitih stupnjeva njihove izvjesnosti. Pripovjedač se najposrednije ocrtava preko svog stajališta u predstavljenom svijetu. To znači da se *predstavljeni svijet zaista doživljuje prvi* – kao što tvrdi Bonati, a na neki način i Ruthrof – ali ne kao apsolutan, već kao relativan o onome tko ga predstavlja. Zato se on, umjesto da bi se odvojio od »procesa predstavljanja«, malo – pomalo stavlja kao objašnjenje u njegovu funkciju. Budući da onaj tko predstavlja nije prezentan, način kojim on predstavlja svoj svijet služi nam da ga preko usporedbe s našim svijetom prizovemo u postojanje. Predstavljeni svijet znači za nas pravi korak prema razumijevanju njegova doživljaja, ljudi, stvari i pojava. Sve kad bismo i htjeli, nemamo drugi način da razumijemo ono što se zbiva u tom svijetu nego da podijelimo pripovjedačevo stajalište.⁹ Naše nas je očekivanje pripravilo da je to stajalište obilježeno nesumnjivim smislom – ali taj se smisao ne nadaje neposredno i odmah. Pojavljuju se neki likovi, zapodijevaju se neki događaji, pripovjedač se postavlja prema njima otvoreno ili skriveno, doslovno ili figurativno, iz blizine ili udaljenosti, kao sudionik ili promatrač, nadmoćan ili potčinjen; on podržava jedne, usprotivljuje se drugim likovima, jedne prati u tokovima svijesti, druge karakterizira izvana, jednim omogućuje da reflektiraju sebe i druge govorom, drugima to uskraćuje, nečije emocije preferira, nečije cenzurira itd. Tako se aksiološki univerzum pretvara svojom konfiguracijom u svjedočanstvo strukture pripovjedačeve svijesti. Ne toliko pripovjedač sam koliko događaji svojim poretkom, trajanjem i učestalosti, likovi svojim ponašanjem, djelovanjem i govorom, odnosi među likovima i događajima, likovima međusobno te likovima i pripovjedačem – govore o pripovjedaču. Zato je to s jedne strane najposrednija, a s druge najbogatija vrsta znanja koja se može dobiti o pripovjedaču. Preko nje postaje nam on tematski relevantnim, izdvaja se iz bezupitnog tla našega receptivnog očekivanja i traži tumačenje. Stekli smo neku predodžbu o njemu, ali sada nam je valja pretvoriti u pojam.

To se zbiva na drugoj, izvjesnijoj razini pripovjedačeve prisutnosti u tekstu preko koje se prva razina uopće postavlja u život, tj. preko načina pripovjedačeva govornog ponašanja.¹⁰ Uzimajući u obzir da se to ponašanje ovdje pridržava jednog postojanog »scenarija interakcije« s primaocem priče, nazvat ćemo ga komunikacijskom izvedbom. Po definiciji Siegfrieda Schmidta, komunikacijska izvedba regulira društve-

nim konvencijama kako obilježja međusobnoga odnosa komunikanata, tako i obilježja referencije njegovih govornih radnji i činova. (1973, 43ff.) Pripovjedač raspolaže brojnim mogućnostima da prekorači takav scenarij odnosa s primaocem naracije, ovdje dakako etabliran specifičnim očekivanjem, i tako segne onkraj njegova ustaljenoga »svijeta govora«. Tako on može učiniti svoje govorno ponašanje bilo neposrednijim ili posrednijim, samosvjesnijim ili kolebljivijim, pouzdanijim ili spornijim, udivljenijim ili prezrivijim, formalnijim ili prisnijim, može povisiti ili sniziti zahtjevnost u odnosu na znanje svoga sugovornika, tretirati ga dokonom ili angažiranim itd. Ovisno o tome da li se pokazao tipičnim pa se pokorio generičkim konvencijama komunikacijske izvedbe ili ekscesoidnim pa ih je narušavao, njegovo će se ponašanje bilo objasniti već na ovoj razini ili će iziskivati otkrivanje svoje motivacije. Tek pomoću motivacije različitih »čudnih« postupaka primalac naime može rasvijetliti što je pripovjedača nagnalo na takve »izgrede«.

To se odigrava na trećoj razini prisutnosti iskazne instance u tekstu preko koje se ovjerava čak i cjelokupno njezino govorno ponašanje – na razini njezina statusa. Kakvu će ulogu netko igrati u komunikacijskoj izvedbi, to prije svega ovisi o statusu što ga u njoj obnosi. Ne omogućuju svi statusi sve vrste ponašanja, dakako. Zato sad treba izvidjeti način kako se pripovjedač autorizira, da li u skladu s projiciranim očekivanjem ili protiv njega, u trećemu ili prvom licu, kroz fokalizatora ili bez njega, s ograničenim ili neograničenim znanjem, pretendirajući na istinu ili na igru. Kakav je, zatim, njegov društveni identitet, kojega je spola, rase, klase, dobi, ugleda, moći itd. I napokon, ostavlja li on dojam normalna, poštena, dosljedna, sposobna čovjeka ili je to samo jedna protuha, huligan, shizofrenik, zgubidan i niškorišiti! Ukratko: na ovoj se razini utvrđuje kako se pripovjedač objavljuje kroz smjerana i nesmjerana očitovanja, u središtu i na rubovima svoje svijesti.

Valja naglasiti da se ni jedan od tih aspekata ni u jednom trenutku ne recipira odvojeno, premda u svakom segmentu teksta s različitim rasporedom dominacije. No preslojavanje receptivne svijesti kreće se ipak opisanim slijedom. Primalac na kraju mora doseći ono što mu nedostaje na početku: smisao poduzete pripovjedne radnje. U *tome* se pripovjedni tekst razlikuje od svakodnevnice priče ili govornog iskaza. Budući da je u njima smisao djelovanja jasan, ne treba ga otkrivati. Govorni iskaz uklapa se u očekivanje kao sustav: ili-ili. Zato se način ostvarivanja njegove propozicije podređuje njezinu sadržaju. Svakodnevnica priča uklapa se u očekivanje kao proces: isto-tako-kao. Zato se sadržaj njezine propozicije podređuje načinu predstavljanja. Pripovjedni tekst čuva u sebi obje te smisaone perspektive u obliku onoga što su strukturalisti nazivali *zapletom otkrića* (*plot of revelation*) i *zapletom*

odluke (plot of resolution). (Chatman, 1978, 48; Lodge, 1980)

Zaplet otkrića pokriva odnos dvaju suprotnih stanja subjekta, početnog i završnog, u obliku hijastičke figure »semiotičkog četverokuta«. Prvobitni odnos subjekta s objektom doživljuje na kraju obrat. Teorija pripovijedanja često je taj obrat, zajedno s procesom koji dovodi do njega, isticala kao konstitutivno obilježje priče. Pritom se, međutim, »subjektom« u pravilu shvaćao središnji lik priče. Analiza procesa recepcije koju sam proveo pokazuje da se obrat isto tako tiče pripovjedača, jer se i njegovo početno stanje »obrće« tijekom čitanja. U početku je njegovo djelovanje još neproblematično zahvaljujući projekciji što je pokreću različite najave teksta (glasine, reklama, kritike, recenzije), amblem izdavača i edicije, oprema knjige, autorsko ime, naslov, žanrovska klauzula, ulomak recenzije na prijeklopu ovitka, naslov poglavlja i njegov sinopsis itd. Pomoću tih naznaka i oznaka zacrtava se ne samo sadržaj predstojeće »poruke« i način njezina iznošenja, već se nudi i svojevrsno jamstvo »isplativosti« receptivne investicije. Razgraničujući i određujući situaciju sljedećeg sporazumijevanja, postavljajući u nju grube prostorne, vremenske i aksiološke parametre, služe te naznake i oznake ujedno kao »žigovi« vrste namirenja što je čitatelj ovdje može »potraživati«. U svom su broju, kakvoći i poretku one pritom karakteristično arbitrarne, jer se u prijemu mogu izostavljati, dopunjavati, nadomještati pa čak i premetati, a da se u označeno što ga prizivaju kao označitelji ne unesu bitne promjene. Načelo »jedan zastupa sve« osobito vrijedi za naznake (tragove autora-kao-funkcije) iako i oznake (tragovi implicitnog autora) funkcioniraju na način simbola referirajući na takvo globalno – predodžbeno svojstvo označenog. Kao u koordinatnim sustavima, jednadžbama, grafikonima, shemama i skicama, to svojstvo ima toliko načelan karakter da ga označitelj nepromijenjeno aktivira u svim situacijama svoga funkcioniranja neovisno o kontekstu, otprilike kao što glagol »dići« aktivira svojstvo ↑ u situacijama dizanja češlja, ruke, kose i temperature. Svaka od spomenutih oznaka i naznaka u manjoj ili većoj mjeri »aprezentira« svoje označeno na takav, globalno-predodžbeni način.

To nam dopušta da ove simbole tretiramo kao svojevrsne »žetone« pripovjedne razmjene koji definiraju njezinu »jedinicu«, tj. načelo značenjskog objedinjavanja. »Žeton« je simbol koji je izgubio prvobitnu vizualnu, auditivnu, olfaktivnu ili taktilnu zornost i s njom sposobnost pridobivanja afektivne i osjetilne investicije. Zauzvrat je pak intersubjektivno uglavio smjer i način svoje referencije tako da se odmah pretvara u odgovarajuće »prometno« značenje ne tražeći od prinesene receptivne sheme prestrojavanje. Takvo bezrezervno potiranje žeton-skih označitelja u optativnoj strukturi čitateljeva označenog zasniva se na osjećaju potpunog zajedništva s partnerom u njihovoj razmjeni. »Žeto-

ni« zapravo definiraju platformu i profil toga zajedništva, čime čitatelju pribavljaju komunikacijski *imago* »idealnog ja«. Ovdje je taj *imago* dakako čitatelj-kao-funkcija koji će poslužiti kao podloga predstojećih poistovjećivanja. Budući da izvodi konkretnog čitatelja iz stanja rastrojenosti pažnje, u kojemu je funkcionirao kao neusklađeni medij svojih dojmova, u položaj subjekta njezine energije, njegovu je važnost teško precijeniti. Zaposjevši hijastičko-reproduktivni odnos s autorom-kao-funkcijom, čitatelj »hvata sebe u prostoru«, dobiva obličje preko kojega sintetizira svoje perceptivne funkcije.

Tek iz perspektive toga »idealnog ja« konstituira se jedan tekst kako književni, što bi po Enzensbergeru (1981, 64ff.) ujedno značilo i kao »primjer za životnu praksu«. Samo književnost naime nudi čitatelju oblik iskustvene zbilje koja je – za razliku od njegove vlastite – provjerljivo i potpuno smislena. Nužnost, značenjskost i opća uzajamna upućenost dijelova podaruju književnosti strukturnu kakvoću koja je odlučno distingvira od raspršene i neusklađene životne stvarnosti. Formula »sve je moralo glasiti tako i nikako drugačije« isključuje slučajnost, nevažnost i nebitnost kao temeljne sastavne dijelove svakodnevnog života.

Ali Enzensberger ne ulazi u analizu načina kojim se gradi to predrazumijevanje književnog teksta kao sredstvo okupljanja »raskomadnog tijela« čitateljeve psihičke energije. Takva je analiza neophodna da bi se »žetoni« mogli sagledati u svojoj pravoj ulozi, naime kao pokretači institucionalne »mašinerije legitimiranja« književnosti. Jer označeno što se u obliku potrebe prinosi njihovim označiteljima steklo je svoju aktualnu strukturu u dugotrajnom procesu odgojnog, obrazovnog i medijskog posredovanja književnosti tijekom kojega je ona izborila svoj institucionalni status. ¹¹Status književnog djela u određenom povijesnom trenutku okvirni je i odlučni uvjet njegove recepcije, i to utoliko više ukoliko mu se spontanije pripisuje, a upravo je spontano pripisivanje ono što polučuju »žetoni« naznaka. Sagledani na taj način, potvrđuju se oni kao svojevrsne insignije proizišle iz sekularizacije i institucionalizacije književnosti u modernom društvu i u tom smislu kao sedimenti jednog dugotrajnog povijesnog procesa.

Ako je pak uloga čitatelja-kao-funkcije u koju »uklizuje« čitatelj na početku procesa recepcije do te mjere ideološki posredovana kao što su pokazali dosadašnji izvodi, bjelodano je kakvom on otuđenju podliježe kad svoje iskustvo književnosti »unovči« na pragu pripovjednog teksta označiteljskim »žetonima« naznaka.¹² Što je investicija iskustva u »žetone« veća i bezupitnija, to se anonimnijom i djelotvornijom očituje instanca autora-kao-funkcije.

Anonimizaciju valja tu shvatiti kao zabacivanje specifičnih okolnosti nastanka teksta i opredmećivanje potonjeg kao zasebnog i samodovolj-

nog entiteta. Ne treba sezati daleko u povijest znanosti o književnosti da bi se otkrilo kako to opredmećivanje nije povlastica »vulgarnoga« čitačkog doživljaja. Dekontekstualizacija aktualnog shvaćanja književnosti i njegova spontana projekcija na naslijeđeno djelo prouzročila je mnoge nesporazume. Pritom se ipak valja ograditi od uvjerenja da je moguća konačna specifikacija okolnosti geneze teksta, jer se uvjeti te geneze ni izdaleka ne iscrpljuju u institucionalnom statusu književnosti u danom trenutku. On definira samo način na koji će konkretni autor zaposjesti ulogu autora-kao-funkcije. Hoće li on to učiniti kao »vidovnjak ili agitator, genij ili kritičar vremena, moralist ili zabavljač, onaj tko mora očitovati svoje duševne doživljaje ili onaj tko realno odražava društvenu stvarnost« (Waldmann, 1976, 59f.), kao reprezentant zajednice ili njezin autsajder, to ovisi o aktualnom mehanizmu odgojnog, obrazovnog i medijskog posredovanja književnosti, o tehnici njezina raspačavanja i uživanja. Određivanju i ograničavanju toga prvobitno dostavljenog položaja pridružuju se zatim modalni (rodovski, žanrovski, podžanrovski, stilski) te submodalni (pripovjedačko gledište) aspekti. Tako se »narudžba« grade stvaralačkom *Triebkraftu* – da to kažemo s Guillenom (1983, 111f.) – malo-pomalo preobražava iz slobodne »pretpostavke vrijednosti« u konkretan »poziv na oblikovanje«. ¹³

Uklizavanje konkretnog autora u uloge autora-kao-funkcije i implicitnog autora s jedne strane, te konkretnog čitatelja u uloge čitatelja-kao-funkcije i implicitnog čitatelja s druge strane, gube svoju »zrcalnu« uzajamnu upućenost i svoj spontani, neproblematični karakter onog trenutka kad dospiju do praga uloge pripovjedača s jedne i primaoca naracije s druge strane. Tragovi što ih pripovjedač ostavlja svojom djelatnosti ne realiziraju više svoje značenje tako neposredno. Za razliku od autora-kao-funkcije i implicitnog autora koji to čine punktualno, pripovjedač se već očituje procesualno, kroz iskaz koji više ne dopušta izostavljanja, dopunjavanja, nadomještanja i premetanja među svojim segmentima. Oni među sobom uspostavljaju sintagmatske odnose što znači da svaki dobiva određeno mjesto s kojega pridonosi konstituciji značenjske cjeline. Tako dolazi do karakterističnog *emplotment*, ulančanosti među dijelovima iskaza koja dokida načelo »svaki dio ponaosob zastupa cjelinu« u korist načela »isto tako ovaj kao i onaj dio supostavljaju cjelinu«. Prethodni dijelovi najavljuju naredne, a naredni se pozivaju na prethodne tako da se svaki prisutni dio nastanjuje dvostrukom nepotpunosti, jednom retencijskom u odnosu na svoju prošlost i jednom protencijskom u odnosu na svoju budućnost. Takva narav pripovjedačeva iskaza postavlja prepreke nastojanju globalne predodžbe stvorene »unovčivanjem« »žetona« da se verificira odmah i u cijelosti. Ta predodžba, u svakom slučaju, nastupa sada kao spontani »perceptivni označitelj« koji projicira odgovarajuću konstela-

ciju prostornih, vremenskih i aksioloških parametara na označeno pripovjedačeva iskaza. Umjesto da se neposredno obistini i tako potpunom investicijom rastereti, sad se ta projekcija malo-pomalo uvlači u polje odnosa među segmentima pripovjedačeva iskaza gdje se podvrgava provjeri. Prolazeći kroz proces provjere, projicirana se globalna predodžba i sama modificira u stalnom presijecanju retencija i protencija. Koliko će intenzivne modifikacije ona pretrpjeti, ovisi o pokretljivosti pripovjedačeva položaja u odnosu na instance predstavljene svijeta teksta. Bitno je, međutim, da se označeno pripovjedačeva iskaza pojavljuje prema označitelju globalne predodžbe – da to kažemo s Peirceom – kao »interpretant«. Interpretant razara konačan, denotativan karakter veze između označitelja i označenoga u simbolu te inauguracijom stalne reinterpretacije označitelja ustanovljuje evokativnu vrstu znaka koju ću nazvati *signalom*. ¹⁴Karakteristika je te vrste znaka da izričito upućuje na kontekst unutar kojega valja ostvariti njegovo značenje. I sama je ta uputa, međutim, procesualna tako da se usporedo s iskazom razvija i kontekst njegove prikladne značenjske realizacije. Signal je prema tome »vremenita« vrsta znaka – zbog čega bi ga bilo točnije nazvati pred-znakom koji ostvaruje svoje značenje istodobno na dva plana, jednom propozicijskom i jednom modalnom, ali tako da modalni plan na kraju dokine u sebi propozicijski. Dokidanje se odvija na taj način što modalni plan utiskuje na kraju propozicijskome žig njegove razredne pripadnosti. U odnosu između globalne predodžbe kao označitelja i pripovjedačeva iskaza kao njegova interpretanta taj žig »udara« tip pripovjedačke perspektive zajedno sa referencijskim univerzumom koji mu pripada. Takvom se tipizacijom jedan način pripovijedanja zahvaća u onome što dijeli s drugim načinima i svrstava s njima u odgovarajući razred. Budući da sličnost među pojedinim načinima pripovijedanja na koju svojom kategorizacijom referira označitelj proizlazi iz njihova komunikacijskog funkcioniranja, možemo konačan značenjski učinak veze između označitelja i označenog u pred-znaku obilježiti kao verbalnu predodžbu ili *pojam*. Za razliku od globalne (osjetilne) predodžbe koja ostavlja u receptivnom subjektu samo uspomenu nečega »poznatog«, pojam u njemu ostavlja doživljaj nečega »prepoznatljivog«. Stoga on gradi znatno elastičniju kognitivnu matricu za selekciju i organizaciju novih perceptivnih podražaja. Stupnjevi prepoznatljivosti doživljaja što ga za sobom ostavlja signal mogu naravno varirati. To će se najlakše objasniti ako modalni ili označiteljski plan u signalu shvatimo kao zaplet otkrića, a propozicijski plan ili plan označenoga kao zaplet odluke. Pitanje koje pokreće zaplet otkrića glasi »što je tu zapravo posrijedi?«. Odgovor na jedno pitanje, očividno, ovisi o odgovoru na drugo. Ipak, projekcija onoga »što je tu zapravo posrijedi« u obliku kakva prepoznatljivoga interakcijskog sce-

narija s odgovarajućim referencijskim univerzumom prethodi razvoju događaja i objašnjava ga. Objašnjavanje se odvija sužavanjem broja alternativa što prema kraju može dovesti do njihova potpunog ukidanja. Tada daljnji razvoj događaja gubi receptivni smisao. No isto je tako moguće da projicirani scenariji ne budu do samoga kraja verificirani razvojem događaja ili se pak pokažu nedostatnima za njegovo objašnjenje. Tada pripovjedačevo govorno ponašanje ostaje nedovoljno prepoznatljivo, što znači da će čitatelj i po okončanju njegova iskaza morati iskušavati kontekste eventualnoga osmišljavanja. U slučaju takva »klizanja označenog« otvara se proces semioze koji prelazi okvire pred-znaka signala. Za signal je karakteristično ograničeno polje evokacija što ga propisuje društveno uglavljeni scenariji razmjene.¹⁵ U dnevnom govornom ponašanju to su govorni činovi, govorne radnje i komunikacijske izvedbe, a u ponašanju pripovjedača tipovi pripovjedačkih perspektiva s rasponom uloga koji im pripada. Bitno je samo se pripovijedani događaj može tipizirati.

Ako tipizacija ne uspijeva, signal nadomješta svoju pred-znakovnu narav proto-znakovnom naravi *simptoma*. To znači da se pod njega kao označitelj podmeće novo označeno koje je dosad stajalo izvan vidokruga. Zbiva se to na sličan način kao što se sintagmatski ulančan pripovjedačev iskaz podmetnuo pod označitelj simbola da bi ga uvlačenjem projicirane globalne predodžbe u polje svojih odnosa pretvorio u signal. Dok je u simbolu cjelinu značenja nosio u sebi *ili* označitelj *ili* označeno, u signalu se ona ostvarivala *isto tako* označenim kao i označiteljem, dakle tek njihovom interakcijom. Sad se, međutim, pokazuje da *ni* označitelj *ni* označeno ne polučuju zadovoljavajuće značenje, već je za to potreban treći termin koji se podvlači pod njih kao *odsutno označeno*. »Odsutno« zato jer za razliku od pripovjedačeva iskaza nije nigdje u tekstu neposredno materijalizirano. Radije no neposredno, iskazuje se to označeno kao neki posredni »višak« koji proizlazi iz neuspjela pokušaja signalskog označitelja (zapleta otkrića) da kategorizira signalsko označeno (zaplet odluke) unutar nekoga prepoznatljivog scenarija razmjene. Stoga kao rodno mjesto simptoma valja označiti »šavove« pripovjedačeva iskaza koji se otimaju prinesenoj signalskoj tehnici označavanja otvarajući u njoj različite procjepe i šupljine. Pritom valja imati na umu da se ovo »raspadanje« označiteljske strukture pod tlakom nerazriješenoga označenog odigrava isključivo *povratno*, retrospektivnim odmatanjem značenjske realizacije signala.¹⁶ Nenamirenost označenog u odnosu prema signalskom označitelju reaktualizira pitanje mogućnosti iscrpljivanja priče u ideji, »mitosa« u »logosu«. Ideja (»što je tu zapravo posrijedi?«) sažima priču (»što se dogodilo dalje?«) – da se poslužimo jednom finom Sokratovom usporedbom iz Platonova *Kratila* – otprilike tako kao što zelena boja čini s

plavom i žutom. To će reći da se segmenti priče dokidaju u ideji samo u onim svojim dimenzijama koje su relevantne za jedan njihov međusobni odnos. Budući da je taj odnos, što osustavljuje segmente priče (tj. zapleta odluke ili signalskoga označenog) u sintagmatski lanac, zadan tipizacijom komunikacijskih tehnika pripovjedačke književnosti, možemo s Barthesom (1970/1976,14) reći da se u paradigmatom odnošenju signalskog označitelja prema signalskome označenom objavljuje ideološki mehanizam mitologizacije. Čitatelj se uvlači u prikladno profiliranu ulogu primaoca naracije s koje onda spontano ravna koordinacijom segmenata zapleta odluke. Ta je njegova uloga sada bitno različita od prijašnjih uloga čitatelja-kao-funkcije i implicitnog čitatelja, jer podrazumijeva »putovanje gledišta«. Kao što je, naime, analizama događaja čitanja pokazao Iser:

Svaki trenutak čitanja dijalektika je protekcije i retencije u kojoj se jedan još prazan budućnosni horizont koji obećava ispunjenje posreduje jednim zasićenim prošlosnim horizontom koji stalno blijedi tako da se kroz čitateljevo putujuće gledište stalno otvaraju oba unutrašnja tekstna horizonta da bi se se mogla međusobno stopiti. (1976, 182f.)

Tekst, doduše, može bilo buditi svoje svladane faze stavljajući ih u neprekidno nove horizonte ili ih može zasićivanjem stvorenog očekivanja spravljati u zaborav. No čak i kad tzv. artikuliranim trenucima čitanja koji mijenjaju perspektivu zadržava prošlost u sadašnjem trenutku čitanja, on to mora činiti s obzirom na određeni smjer razvoja prema kojemu sve ostalo blijedi. Sintetskom djelatnoću preobražavanja tekstnih segmenata u odgovarajući svjesni korelat počinje se vremenska protežnost lektire oprostivati. Time se gradi iluzija stupnjevanje prostorne dubine, a ona posreduje dojam kao da se pri čitanju krećemo u jednom svijetu. (189)

Stoga Gombrich ima pravo kad kaže: »Kad god se nametne cjelovito čitanje... nastupa iluzija.« Sâmo povezivanje nije još ipak događaj iluzije; ali se zato povezivanje ostvaruje u slijedu združivanja oblika koji posreduju iluzijski moment utoliko što cjelovitost što je proizvode nije karakteristika teksta, nego već reprezentacija jedne smisaone konfiguracije. (...) Oblikovanje teče protiv otvorenosti teksta i stupanj njegove zatvorenosti odgovara udjelu iluzije. (202f.)

Iser, međutim, jasno razabire ambivalentan karakter iluzije: s jedne strane, ona je »obmanjujući odraz zbilje«, s druge pak »zbilja je samo utoliko zbilja ukoliko se može reprezentirati kroz značenje« (203). Zato se nijedno čitanje ne može obaviti bez shematizacije i redukcije. Smisao pripovjednog teksta moguće je izvesti samo pristajanjem uz jednu mogućnost, žrtvujući pri tom druge što ih je fabularna razina ostavila u polju napetosti da bi tvorile (Sartreovu) »neprozirnu predmetnost«. Stoga je svaki smisaoni oblik uvijek zasjenjen mogućnostima što ih je odluka probudila, ali ih nije izabrala.

Ako oblici podliježu preinačavanju od strane mogućnosti koje su isključili, tada njihova zatvorenost uvijek iznova teži da se otvori. Iz toga proizlaze povratni učinci na čitateljsku ulogu. (207)

Upravo su ti »povratni učinci« kao iritacija veza što su ih proizvele označiteljske strategije teksta ono što budi »višak označenog« i pretvara pripovjedni tekst iz signala u simptom.

Ako kao rezultat označiteljskih strategija teksta prepoznamo uglavljiva-nje društvenog profila primaoca naracije koji se naslojavanjem i povezivanjem doživljava s »putovanjima« napokon diferencira u iskustvenu jezgru, tematsko polje i horizont i tako implicitnom čitatelju omogućuje precizniju i trajniju identifikaciju – možemo reći da povratnu iritaciju tako formirane cjeline izaziva prodor nenamirenih momenata iz polja i horizonta u jezgru.

Poslužimo se jednim primjerom. Čitatelj koji ima stanovito iskustvo s Krležinim pripovjedačem (i književnom subjektom općenito) projicirat će na početku lektire romana *Na rubu pameti* globalnu predodžbu kao sintezu otprilike ovakvih nagadanja: »Aha, opet samotnik protiv svih, beskompromisni branitelj zaknutih i zlostavljenih, »moralističko zano-vijetalno« što me hoće uvući u urotu protiv svijeta pa mi se obraća kao savezniku u moru ljudske gluposti, nudi me svojim »suggestive germs« prepuštajući mi njihovo nađograđivanje; opet jedan pogled iz 25. stoljeća retrospektivno, ironični komentari, vehementni sudovi s jedne i rezignacija s druge strane itd.« Ta se sintetička predodžba, aktivirana na pragu pripovjedačeva iskaza, zatim u toku njegova razvoja podvrgava postupnoj modifikaciji. Krležin pripovjedač po prvi (i jedini) put nastupa u prvom licu što znači da više ne istura »misaoni subjekt« od čijeg se sruza s okolinom može po potrebi distancirati. »Buntovnik« dakle gubi podršku instance ovjeravanja predstavljenog svijeta i svodi svoj prosvjed na mjeru subjektivnosti. Time se mijenja i položaj

primaoca koji se iz dotadašnjega svjedoka (opakosti svijeta) pretvara u namjernika, malone slučajnog čitača jednog dnevnika slavodobitnog propadanja. »Ti« je ovoga dnevnika otprilike onakvo »ti« kakvome se piše pismo: jedan intimni, stari znanac za kojega se pretpostavlja da dijeli piščev umor i rezignaciju te očekuje da razumije besprizivnu gestu moralnog odbijanja. Nije važno što će biti dalje, važno je sačuvati uspravan hod... istina je ionako još jedino što je preostalo. Takav profil primaočeva identiteta ipak ne postoji od početka (jer pripovjedač daje neke informacije koje bi u tom slučaju bile suviše), već se nastoji proizvesti »utjelovljivanjem uloge«. Ono podrazumijeva niz složenih postupaka koji nisu svi neposredno usmjereni na kontakt sa sugovornikom: poslijevremenost naracije koja uvodi distancu pripovjednog prema doživljajnom ja osiguravajući perspektivu jedne ipak već »otrijeznjene glave«, preferiranje prepričavanja kao tehnike iznošenja informacija o bliskim likovima, tipizacija jednih i individualizacija drugih likova odgovarajućim načinom izražavanja, pretpovijestima i komentarima, fokalizacija kroz svijest doživljajnog ja bez problematizacije njegovih opažaja i sudova, itd. Lektira se odvija sve većim približavanjem svojega vremena vremenu pisanja da bi se s posljednjim slovom romana, gdje se posve potire razmak između pripovjednog i doživljajnog ja, ta dva vremena konačno podudarila. Time se čitatelj dovodi na rodno mjesto strukturacije romana. Zaposjednuta se uloga povlaštena intimusa počinje kolebati spoznajom da pročitani izvještaj možda više govori o stanju iz kojega je sročeno no o onomu što se dogodilo s onim tko ga je sročio. Jer s njegovom se uzrujanosti i rastrojenosti njegove svijesti implicitni autor, recimo, bezrezervno ne poistovjećuju. Pogled se okreće prema naslovima poglavlja što sa sućuti i sklonosti sažimaju etape potonuća, a potom i na naslov romana koji distancirano naznačuje što je tu zapravo posrijedi: izvještaj o jednome »s ruba pameti«. Na rubu pameti ne ponaša se čovjek doduše baš suvislo, no nesuvislosti su tu samo da bi uputile na ono što ih je proizvelo. Tako se struktura romana okreće u novom smjeru, prema dotadašnjem kretanju Krležina književnog subjekta s jedne te aktualnoj situaciji pripovjedačkog interesa s druge strane. Okret prema »odsutnom uzroku« romaneskne strukture preispisuje njezine dotad iskazane odnose. Autorski je subjekt sa svojim opsesivnim sindromom »istine ili pobune« morao ući u odnos s pretpostavljivom čitateljskom reakcijom na njega. Zaposjedanje je uloge pripovjedača bilo, dakle, povezano s nuždom da se pritom preduhitri primaočeva (sankcionarna) ravnodušnost. Stoga izabrana pripovjedačka perspektiva svjedoči svojom projekcijom identiteta primaoca naracije o težnji da postigne relevantnost svog projekta. To znači da se cijeli tekst romana pojavljuje kao (iznuđena) metafora onoga što označuje. Metaforu tu valja shvatiti kao takvu vezu apstrakcije označe-

nog u označitelju koja procesualno otvara perspektivu prema uvjetima svog nastanka. Radi se o beskonačnoj perspektivi, jer je svaka ustanovljiva konstelacija generativnih uvjeta uvijek-već naknadna. Metaforički karakter veze između označitelja i označenog u posljednjoj fazi recepcije pripovjednog teksta utječe i na promjenu karaktera unutarnjih veza što konstituiraju svakoga od njih ponaosob. Vidjeli smo da su u signalu te veze imale sintagmatski karakter. Dijelovi su ravnopravno sudjelovali u procesualnom uspostavljanju cjeline i na taj način stjecali svoju relativnu autonomnost. Ipak je ta ravnopravnost bila samo prividna, jer je bila pokrivena projektom koji je neke dijelove povlašćivao na račun drugih. Povlašćeni su naime bili dijelovi koji su kao jedinice zapleta odluke – tzv. motivi ili pripovjedni stavci – ulazili u veze, a potčinjeni dijelovi koji su kao katalizatori procesa sažimanja uspostavljali te veze. Uspostavljači veza, oni momenti pripovjedačeva iskaza što su služili kao procesualna uporišta projiciranoj globalnoj predodžbi u njezinu transformacijskom prohodu kroz zaplet otkrića, podrazumijevaju širok raspon postupaka »strukture ocjenjivanja«. Među tim postupcima najmanje su uočljive intervencije u broj, redosljed, trajanje i učestalost stavaka, različiti tipovi posredovanja percepcije, mišljenja i govora likova; nešto su uočljiviji mikrosegmenti i makrosegmenti opisa, uvlačenje tuđega mišljenja, viđenja i govora u pripovjedačevo mišljenje, viđenje i govor, socijalna, psihološka i govorna karakterizacija likova; a najuočljiviji su metanarativni komentari, sentencije, esejistički ekskurzi, izravna oslovljavanja primaoca i sl. Gdjekad struktura ocjenjivanja može narasti do te mjere da joj zaplet odluke služi kao puka isprika. Tada okretanje prema pripovjedaču kao njezinu središtu nastupa spontano. Ali simptomatičnost pripovjedačeva ponašanja, bez obzira na njegovu narav, izlazi na vidjelo tek onog trenutka kad se u njegovu ocjenjivanju otkrije nešto drugo od onoga za što se samo izdaje. Otkriti nešto drugo ne znači dijagnosticirati njegovo ponašanje kao naprimjer manično-depresivno, već prepoznati u njemu karakter replike. Pripovjedač replicira svojim ponašanjem našem očekivanju kako bi se imao ponašati. Očekivanje je »žetonima« bilo strukturirano u optativno načelo značenjskog objedinjavanja. Pripovjedač pak sada odbija biti takvim kakvoga mi želimo (svojom društveno ustrojennom željom), otima se kao naručeni predmet identifikacije.¹⁷ Time on narušava sintagmatsko ulančavanje kako zapleta otkrića, jer se projicirani sintetski okviri uvijek iznova izjalovljuju, tako i zapleta odluke, jer se on bez sintetskih okvira ni sam ne može povezati. Uzajamna fragmentarizacija tih dvaju procesa proizvodi među njihovim fazama metonimijske odnose. Metonimiju tu valja shvatiti kao odgođeni odnos kontingencije među aprezentiranim članovima, što znači da se načelo njihova nadovezivanja ne uspostavlja neposredno.

Promotren tako naposljetku u cjelini, razvijeni proces recepcije pripovjednog teksta prolazi kroz tri faze označavanja svojega predmeta. U prvoj fazi potrebe predmet se iskazuje kao simbol s odnosima premještanja u svojim horizontalnim i odnosima zgušnjavanja u svojoj vertikalnoj osi. U drugoj fazi želje očituje se on kao signal sa sintagmatskim odnosima u objema vodoravnim i paradigmatiskim odnosima u okomitoj osi. U trećoj fazi žudnje manifestira se pripovjedni tekst napokon kao simptom s metonimijskim odnosima u horizontalnoj i metaforičkim odnosom u vertikalnoj osi. Rezultat je prve faze predodžba (poznavanje) preko koje se propozicija teksta zahvaća u »poznatoj« globalno-osjetilnoj kvaliteti. Rezultat je druge faze pojam (prepoznavanje) preko kojega se propozicija teksta zahvaća u »prepoznatljivoj« društveno-funkcionalnoj kvaliteti. Rezultat je treće faze znanje preko kojega se propozicija teksta zahvaća u »motivacijskoj« simptomatsko-generativnoj kvaliteti. Premještanje iz faze u fazu vodi raspadu znakovne egzistencije teksta razotkrivanjem nezadovoljavajućeg karaktera primijenjenih tehnika označavanja.

SPORAZUMIJEVANJE, RAZUMIJEVANJE I INTERPRETACIJA

Na sadašnjoj točki razvoja osnovne ideje ove studije susreće se nekoliko tokova njezine argumentacije načinom koji neodgovorno iziskuje pojašnjenje. Psihoanaliza bi se, mislim, mogla sa sociologijom znanja združiti barem u polaznoj pretpostavci da je čovjek zbog svoje biološke nedovršenosti u trenutku rođenja biće trebanja. Zato je njegov odnos s okolinom iznuden. Ono što se u tom odnosu mijenja, samo je vrsta iznudenosti koja svaki put definira jedan drugačiji »s obzirom na«. Trebanje se najprije očituje u obliku što ga je Freud nazvao »anaklitičkim izborom predmeta«. Time je on podrazumijevao da je instanca trebanja u izboru predmeta namirenja u početku još medij bioloških nagona tako da joj se predmeti pojavljuju isključivo »s obzirom na« potrebe što ih iskazuju ti nagoni. Ali namirujući ih, oni te potrebe i profiliraju. Zato je već tu na djelu dvostruki odnos označavanja, koji uvjetuje da se svaki član – i potreba i predmet – pojavljuje označen pri ulasku u interakciju. Valjat će dakle usvojiti da je čovjekova biološka manjkavost otpočetak društveno profilirana, jer nastaje u odnosu nepodijeljena zajedništva s drugim. Taj je zrcalni odnos Schütz opisao ovako:

Ja doživljujem sebe iznutra kao okrenuta prema vani. Drugoga naravno doživljujem ne iznutra, već izvana, ali ne kao puku vanjštinu, već kao unutrašnjost okrenutu prema vani, u trenutku čak obraćenu meni. U prirodnom stavu meni je samo po sebi razumljivo da mi njegova unutrašnjost nije dostupna. (...) U normalnom slučaju podudaraju se i potvrđuju u daljnjim iskustvima toliko brojna relevantna obilježja s takvom samorazumljivosti da se načelo (recipročnosti perspektiva i motiva) primjenjuje

bez daljnega. Ta primjena povlači pak sa sobom jednu automatsku »posljedicu«. U trenutku kad »znam« da Drugi pokazuje svoju unutrašnjost – sada meni – u svojoj vanjštini, ja »znam« i da on »zna« da se moja unutrašnjost utjelovljuje u vanjštini okrenutoj njemu. (1984, 156)

Ako se sada podsjetimo da je Husserl definirao reprezentativni odnos koji vodi uspostavljanju značenja kao asocijativni spoj jednoga prisutnog i jednoga odsutnog člana sazdan intencionalnim presezanjem u jedinstvu vremenskog zora (1950, 142, 150; 1954, 214), iz Schützova opisa razgovijetno proizlazi da prisutni član (vanjština) i odsutni član (unutrašnjost) nisu ni u sebi integralni, nego podvojeni entiteti. To znači da se reprezentativna uputa gradi između dvaju hijastički suprotstavljenih odnosa vanjštine i unutrašnjosti, prisutnosti i odsutnosti. Svakoju je instanci odnosa prisutna samo vlastita unutrašnjost i samo tuđa vanjština. Takav je hijastički odnos prenošenja iskustva sebe na drugoga, rekao bih, nepogrešivo reproduciran u figuri Greimasova semiotičkog četverokuta. U *Strukturalnoj semantici*, gdje se ona još nije bila posve iskristalizirala, Greimas je uostalom nedvosmisleno suprotstavio svoj »dijalektički algoritam« hegelovskoj dijalektici integralnih termina. (1966, 252f) Taj je moment začudo, ne samo u dosadašnjem razumijevanju Greimasova učenja već i u evoluciji koncepta znaka, ostao nezapažen. Smatram da je to bilo neopravdano, jer je on u razumijevanje procesa označavanja učvrstio fundamentalnu spoznaju da se taj proces istodobno odigrava unutar članova i među njima. U semiotičkom četverokutu, dakako, proces još ne dolazi do izražaja, jer između suprotstavljenih polova (vanjštine i unutrašnjosti) kako na vodoravnim, tako i na okomitoj osi, vlada odnos potpunoga »okrenutog« podudaranja. Jedan član neposredno »odslikava« drugi.

Pomalo neočekivanu, ali u kontekstu ovog izlaganja važnu, potkrepu dobiva Greimasov semiotički četverokut iz ranih Lacanovih opisa »morfološkog mimetizma« stadija (bolje bi bilo: faze) zrcala. Oslanjajući se na podatke iz animalne etologije koji pokazuju da životinje sazrijevaju i biološki se strukturiraju pomoću percepcije sličnoga bića, Lacan otkriva istovjetan odnos prema slici »idealnoga ja« u ranoj fazi razvitka ljudske jedinice, između šest i osamnaest mjeseci. Hijastičke reprodukcije ponašanja u dječjim, ratničkim i ljubavnim igrama široko potvrđuju njime ustvrđenu vitalnu funkciju »kooptativnih mamaca« u objedinjavanju senzomotornih izbora i osjetilnih funkcija. (1983, 179) Preostaje samo pitanje da li prijelaz iz faze »raskomadnog tijela«, s karakterističnom neusklađenosti raznih zadovoljenja, u imaginarnu fazu zrcala što »zamrzava vanjštinu i okreće njezinu simetriju suprotno od

vrtiloga kretniji čijim se izazivačem osjeća subjekt« (7) valja tumačiti kao jasnu prekretnicu ili kao niz postupnih i neprimjetnih prijelaza. Eto još jedne točke gdje izvodi sociologije znanja mogu pribaviti važnu korekciju.

Psihoanalitička faza »raskomadnog tijela« ili (po Freudu) autoerotizma korespondira svojim cikličkim ritmovima ugone i neugode kako Husserlovu pojmu »primordijalne vremenitosti«, tako i Schützovu pojmu subjektivnog vremena trajanja. Karakteristika je tog stanja odnosa *Innenwelta* s *Umweltom* ravnomjerno smjenjivanje ravnoteže s poremetnjama, pri čemu je način uspostavljanja ravnoteže irelevantan. Premještaju se kako »otvori zadovoljenja« (usta, oči, uši), tako i predmeti koji ih pune (dojka, majčin pogled, glas) u potpunoj identifikaciji svojih obilježja. Budući da ih jedna te ista osjetilna kakvoća pokriva ravnomjerno bilo kao »flying streches« ili kao »resting places«, ne uviđaju se razlike među njima i stoga ne gradi nikakvo jedinstveno iskustvo. Sad se postavlja pitanje: na koji način se formira prva »opažajna jezgra« (Husserl) ili ulog (Freud) koji će ubuduće služiti kao točka osmišljavanja vezivanja različitih predmeta zadovoljenja? Sociologija znanja govori tu o intersubjektivnom ujednačavanju divergentnih shema tumačenja. Jasno je da subjekt potrebe prima »opredmećenja drugoga« ispočetka kao nešto posve različito od onoga za što ih subjekt namirenja izdaje. Ta razlika dolazi odatle što »opredmećenja drugoga« uspostavljaju svoje značenje tako kao što to čine *naznake*, pri čemu se potraživačeve relevancijske strukture uvelike razilaze s relevancijskim strukturama namiritelja. To će reći da potraživač spaja naprimjer vanjštinu dojke s jednom bitno različitom unutrašnjosti od one s kojom je spaja namiritelj. Za potraživača dojka naprosto znači ugodu, zadovoljstvo, sreću; ona je dakle nosilac (označitelj) jedne globalne osjetilne kvalitete. Za namiritelja, naprotiv, u njoj su naslojena vrlo složena osjetilna, društvena i individualna značenja.

Karakteristika je svake naznake da dvije subjektivne konstitucije značenja povezuje na nepodudaran način. Veza što je ona uspostavlja između prisutnog i odsutnog člana vremenski je ili prostorno posredovana: odsutni član nalazi se prije, poslije, ispred, iza, preko, ispod, u prisutnom i sl. Tipičan primjer su geste, grimase, dodiri, krici i šapati u komunikaciji. Za onoga tko ih recipira oni imaju relativno neodređenu dijagnostičku vrijednost »događaja« u emitentovoj unutrašnjosti. Koliko je sporan njihov dokazni status, pokazuje pravna kategorija indicija. Kao upute na nešto što ne podliježe provjeri, nisu one pouzdano sredstvo sporazumijevanja. Emitentu su pak, upravo suprotno no recipijentu, ispunjene bogatim sadržajem. Za njega one referiraju na jedan prisan i izdiferenciran univerzum. Ponekad to, štoviše, mogu činiti potpunije od simbola i signala (dakle verbalno posredovanih

poruka), naprimjer u komunikaciji s intimnim osobama, djecom, ljubimcima i sl. gdje se precizna artikulacija iskaza osjeća neumjesnom. Odatle česti konflikti između protoznakovne (za primaoca) i supraznakovne egzistencije naznaka (za pošiljaoca): pošiljalac se njima služi da bi prevladao društveno fiksirane konstelacije značenja, a primalac ih doživljuje kao još neizgrađenu sposobnost artikulacije njegovih komunikacijskih očitovanja.¹

Očividno je da pri takvoj disordinaciji komunikacijskog djelovanja moraju nastati smetnje u namirenju potreba. Kad se glasovne ili gestovne »črkarije u zraku« (Vygotskij 1979, 112), koliko god sadržajne bile djetetu što ih ispisuje, pokazu komunikacijski nedjelotvornima, nadomještaju se one u nekoj kritičnoj situaciji vizualnom ili akustičkom »gestom pokazivanja«. Time je markiran prijelaz iz naznake u oznaku. Po preciznoj Schützovoj definiciji, oznaka je namjerno postavljena naznaka. (1984, 186) Njezin se reprezentativni odnos prima kao rezultat svjesne radnje, za razliku od naznaka. Tipičan primjer su putokazi ili čvorovi na rupčiću, recimo, isto tako kao i natuknice i bilješke. One služe kao posrednici između prijašnjeg i sadašnjeg, odnosno sadašnjeg i budućeg iskustva. Prošlost i sadašnjost, naime, povezuju za onoga tko ih postavlja; sadašnjost i budućnost za onoga tko ih tumači. Odatle ponovno nastaje nepodudarnost među iskustvenim strukturama komunikacija. Ako se poslužimo primjerom iz prijašnjeg poglavlja: naslovom i žanrovskom klauzulom pripovjednog teksta, vidjet ćemo da oni za proizvođača nastaju kao rezultat već stečenoga iskustva onoga što njegov tekst sadrži, dok su za čitatelja tek najave toga sadržaja. No kao i svaka oznaka, tako i oni upravo zbog toga nose na sebi žig stečenog iskustva kao jamstvo svoje smislenosti. Drugo je pitanje da li početno investirano smisao kao iskustvo »referencijskog univerzuma« određenog naslova ili žanrovske klauzule vodi onoga tko razumijeva u smjeru one unutrašnjosti što ju je proizvođač teksta zaista bio predmnijevao svojom oznakom.

Da bi naznake i oznake mogle funkcionirati kao simboli te stvarati u recipijentu zrcalni odraz reprezentativnog odnosa u emitentu, potrebno je da postoji zajedničko znanje kao podloga njihova sporazumijevanja. To znanje mora biti oslobođeno svoje situacijske uvjetovanosti i intersubjektivno uglavljeno. Simboli nastaju područstvomljavanjem veze među članovima naznaka i oznaka, tako da se nosioci njihova značenja (označitelji) više ne tumače u odnosu na događaje u svijesti njihova proizvođača, već u odnosu na određene probleme što ih rješavaju. Oznake se, ukoliko, počinju shvaćati kao »smislotvorni čini« , što znači da polučuju odgovarajuće komunikacijski ujedinjene učinke. Tipičan primjer takvih oznaka su performativi u užem smislu: proglašenja, veta, otkazi, objave i sl. U komunikaciji između djeteta i roditelja

to su različiti glasovni li gestovni deiktici fiksirani kao sredstva sporazumijevanja. Zahvaljujući potpunoj stopljenosti označitelja s označenim, oni sad djeluju neposredno. To znači da između simbola i radnje što je on izaziva ne postoji nikakav vremenski razmak: simbol *jest* radnja. Takav je odnos među reprezentiranim članovima karakterističan za uzajamno zrcaljenje partnera u nepodijeljenu zajedništvu njihovih iskustava.

Ja sam tu vrstu simbola nazvao naprijed »žetonima« aludirajući na često uočavanu vezu između verbalne i novčane razmjene.² Tim se izrazom uostalom poslužio Lacan interpretirajući Mallarméovu metaforu o svakodnevnoj riječi kao izlisanom novčiću što prelazi iz ruke u ruku. (1983, 32) Valéry je, kao što je poznato, suprotstavio takvoj svakodnevnoj riječi pjesničku riječ kao numizmatički ili arheološki raritet. »Žetoni« bi u tom sklopu mogli podrazumijevati upotrebno posebno uniformirane novčiće koji omogućuju samo manje-više jednoznačnu razmjenu. Tako bi se mogle razlikovati tri vrste simbola: *simbol-kao-žeton*, *simbol-kao-novac* i *simbol-kao-vrijednost*, koje bi ono što prikazuju shematizirale na trima različitim stupnjevima općenitosti. »Žetoni« bi provodili shematizaciju vrste kemijskih i matematičkih simbola, »novac« bi to činio načinom skica, shema, grafova, jednadžbi i koordinatnih sustava, a »vrijednost« slično slikarskim, kiparskim, fotografskim ili kino-reprodukcijama. Tim trima fazama razvoja prikazivačke funkcije mogao bi se objediniti široki spektar tumačenja simboličke vrste označavanja kakav zatječemo među proučavateljima u rasponu od naprimjer Peircea, Sausurea i Husserla preko Bühlera i Schütza do Lacana i Barthesa. U svima njima trima: *apstrakciji*, *paradigmatizaciji* i *metaforizaciji*, valja prikazivanje prepoznati kao ideološki obilježen proces, a upravo to je točka u kojoj sociologija znanja dopunjuje Lacanovu doktrinu. Već je zrcalni odraz što ga subjektu u procesu sporazumijevanja podmeće »žeton« proizveden dugotrajnim intersubjektivnim ujednačavanjem relevancijskih struktura. On je nastao sužavanjem polja evokacija prvobitne simptomalne vrste označavanja. Osim Schütza/Luckmanna, na to je razgovijetno upozorio Barthes kad je na prvim stranicama S/Z proglasio denotaciju samo »posljednjom konotacijom«. (1970/1976, 14) Njezina je pretenzija na istinu i jedinstveno značenje sazdana pod tlakom ideoloških mehanizama homogenizacije.

Time se upozorava da neposredan značenjski učinak simbola-kao-žetona duguje svoj nastanak prije visokom stupnju očekivanosti svoje pojave u danoj situaciji nego tzv. *adaequationi intellectus et rei*. Simbol-kao-žeton samo ovjerava shemu svijesti primijenjenu u njegovu razumijevanju. Budući da ima funkciju »pečata« jednog poprišta sporazumijevanja otprilike tako kao što je ima okvir slike, ne skreće on na sebe nikakvu

pažnju. Upravo zahvaljujući takvoj »prometnoj pohabanosti«, međutim, pretvara se u zakonodavni čin razumijevanja, i to ne samo drugoga već i samoga sebe. Tek kad se iz njega samoga naime izažme svaki smisao, može jedan simbol djelotvorno utvrljavati čovjeku smisao njegova postojanja. Kao što su upozorili Berger i Luckmann (1970, 163ff) manje-više prazno klopavanje »konverzijskog stroja« ne stječe svoju važnost iz sadržaja razmijenjenih riječi, već iz društvenih sklopova što ih one ustoličuju svojom razmjnom. Njegovim posredovanjem subjektivna se stvarnost jedinke pretresa, razvrstava, dobiva obrise i volumene, stavlja u odnos prema obitelji, primarnoj grupi, poslovnoj zajednici, sugrađanima, narodu i sl. i tako društveno plauzibilira. Konverzijski je stroj, uostalom preuzeo tu funkciju od nekadašnjih mehanizama simboličke razmjene čiji su predmeti (»veze načinjene da budu prazne, štitovi preteški da bi bili nošeni, snopovi žita koji će uvenuti«) – po točnoj Lacanovoj opasci (1983, 54) – »po svom određenju bez smisla, ako ne suvišni u svom preobilju«.

Budući da ne ograničuje svoju primjenu na specifične komunikacijske situacije, ritualizacijska je neutralizacija označitelja namijenjenih sklapanju prešutne pogodbe među komunikantima pogodna da upozori na ustrajnost simbola-kao-žetona u tehnikama jezične razmjene. Ovdje dobiva svoju važnost Austinovo širenje pojma perforativa s ograničenog broja izričaja u ograničenom broju situacija na pojam »performativnog okvira«, tj. ilokucijske snage izričaja u svim situacijama. (1962, passim) Zaista je razmjerno malen broj situacija u kojima se sporazumijevamo neposredno i bez ostatka – i to su onda one u kojim jezik preuzima funkciju rudimentarnijih oblika komunikacije – ali je zato sloj bezupitnog sporazumijevanja prisutan u svim situacijama jezične komunikacije. On razgraničuje ono što je Hörmann nazvao »predvorjem koda« (1976, 324), postavlja pozornicu za »inscenaciju govora« i time definira veličinu komunikacijskog uloga. »Žetonski« postupak označavanja ostaje prema tome djelotvoran i kad ga zamijeni njegov »novčani nasljednik« podsjećajući time na dijalektički poučak da se prevladane faze razvoja aktiviraju u razmjeru svoje potisnutosti. To znači da na početku *svakog* komunikacijskog događaja mi »odslikavamo« njegovu cjelinu tako da nam taj »odsluk«, kako god bio globalan i apstraktan, u predstojećem svojem razvoju služi kao načelo značenjskog objedinjavanja. Zato je Lacan proturječio vlastitoj postavci pred-društvenog karaktera »idealnog ja« kad je zapisao da nijedna rasprava

nije mogućna bez izričnog ili pretpostavljenog sporazuma o tome što se zovu njene osnove, a što je skoro uvek ravno predujmlje-

nom sporazumom o ulogu rasprave. To što se zove logika ili pravo nikad nije ništa više do zbornik pravila, s mukom prilagođenih trenutku istorije koji je dostojno datirao i situirao izvorni pečat, agora ili forum, crkva, čak partija. (1983, 142)

»Žetoni« se potiskuju na rubove iskaza onog trenutka kada on počne prikazivati svoju propoziciju tehnikom simbola-kao-novca. U simbolu-kao-novcu pokriva označitelj svoje označeno u onim njegovim dimenzijama koje imaju aktualnu »tržišnu vrijednost«. S obzirom na odgovarajuću situaciju na tržištu, tako reći, ta i ta roba vrijedi u danom trenutku toliko i toliko. Prisjetimo li se primjera simbola-kao-novca: skice, sheme, grafa, jednadžbe i koordinatnog sustava, vidjet ćemo da, s jedne strane, oni kao označitelji zavode odnose među elemente označenoga (što znači da ih, umjesto statično kao »žeton«, promatraju u optjecaju), a s druge strane, da oni te odnose zavode samo tako što se *i sami nalaze u određenom polju odnosa*. To unosi bitnu promjenu u značenjsku realizaciju novonastale simboličke veze, jer se ona više ne uspostavlja punktualno, nego procesualno. Time se narušava zrcalna recipročnost perspektiva i motiva i otvara mogućnost nesporazuma među komunikantima. Put od unutrašnjosti do vanjštine reprezentativnog odnosa prestaje biti za obje strane »jedan te isti«.

Tu promjenu iznova nepogrešivo odražava Greimasova šestočlana aktantska shema koja hijastičke dijagonale prvobitnog odnosa nadomješta vertikalom odnosa među posrednicima. »Novčanom« se simboličkom relacijom prema tome povezuju *dva posredovanja*. Jedno posredovanje, ono na razini označitelja, vodi tome da se odredi upotrebna vrijednost jedne razmjenske vrijednosti. Kao što sam već izveo naprijed u analizi signala, odvija se to iskušavanjem raznih okvira tipizacije, dokidanjem mitosa relevantnim logosom. Drugo posredovanje, ono na razini označenog, vodi tome da se odredi razmjenska vrijednost upotrebne vrijednosti. To se odvija »ukorjenjivanjem istine u narativnu supstancu« (Lukács). Dva različito usmjerena procesa posredovanja – jedan poboljšanja (uobličavanja iskustvene jezgre) i jedan pogoršanja (akumulacije izostavljenih mogućnosti) – rezultiraju receptivnim sažetkom koji predstavlja propoziciju teksta na način simbola-kao-novca. Pohranjivanjem ne samo elemenata, već i njihovih funkcija, drugim riječima, sažetak čuva u sebi procesualnu kvalitetu svog uspostavljanja.

Jedva da se izriče nešto novo ako se kaže da u usporedbi s receptivnim sažetkom-simbolom receptivni sažetak-signal ima znatno veću projektnu snagu. Nešto je teže odgovoriti na pitanje zašto se on može razvijati u različitim smjerovima, dok je to ishodu-simbolu uskraćeno. Mislim da bi dosadašnji izvodi mogli pridonijeti pojašnjenju tog pitanja.

Prvo, signal je bogatiji u svojoj prikazivačkoj dimenziji zato što zahvaća svoj predmet, umjesto u jednostavnoj osjetilnoj kvaliteti, u promjenljivom načinu njegova ponašanja u raznim situacijama. To je rezultat zamjenjivanja »žetonske« »novčanom« relacijom prikazivanja. Drugo, signal je bogatiji u svojoj objavljičkoj relaciji zato što postavlja subjekt svoga iskazivanja, umjesto kao puki zrcalni odraz receptivnog subjekta, kao posrednika među suprotstavljenim polovima njegova očekivanja. To je rezultat zamjenjivanja *naznake oznakom*. Treće, signal je bogatiji u svojoj pobuđivačkoj dimenziji, jer postavlja adresata, umjesto kao hijastički odraz adresantovih iskustvenih struktura, kao svjedoka »zbivanju svoje istine«. To je rezultat zamjenjivanja »miga« »pobudom«. Opisano razrastanje svih dimenzija označavanja – prikazivačke iz »žetona« u »novac«, objavljičke iz naznake u oznaku i pobuđivačke iz »miga« u »pobudu« – valja pripisati dvama različitim vrstama recepcije, što bih ih želio razgraničiti pojmovima *sporazumijevanja i razumijevanja*.

Sporazumijevanje predstavlja takav komunikacijski odnos u kojemu partneri dijele definiranu situaciju. Budući da stupanj te definiranosti može uvelike varirati, bit će najbolje ako je odredimo kao definiranost s obzirom na predmet sporazumijevanja. Svaka je komunikacijska situacija jednim svojim dijelom otvorena i podliježe interpretaciji; pitanje je samo je li ta dimenzija njezine otvorenosti relevantna za aktualni cilj komunikacije. Kao što je pokazao Schütz, svakom je našem konkretnom iskustvu imanentno iskustvo transcendentnosti i neprozirnosti svijeta. (1971, 195f; 1984, 140f.) Ali u »prirodnom stavu« to permanentno suiskustvo transcencije ne ulazi u jezgru i tematsko polje, jer se naša znatiželja zadovoljuje i naše istraživanje završava kad postignemo znanje dovoljno za naš aktualni cilj. Sporazumijevanje podrazumijeva upravo takav »prirodni stav« koji suiskustvo transcencije zadržava na samim rubovima svijesti. U središtu naprotiv prebiva osjećaj punog prostornog, vremenskog i društvenog zajedništva s Ti koji se doživljuje kao zrcalni odraz Ja. Jedan partner doživljuje drugoga pretpredikatивно, dakle kao sebe samoga, ne uvažavajući posebnost njegove svijesti:

Okolina Ja i okolina Ti, naša okolina, jedinstvena je i zajednička. Svijet Mi nije neki moj ili tvoj privatni svijet, on je naš svijet, jedan nama zajednički intersubjektivni svijet koji nam je tu zadan. (Schütz, 1974, 237)

Zadanost u svakom slučaju mora dostajati da pokrije deiktičke dimenzije partnera komunikacijskog očitovanja, prostornu, vremensku i društvenu razdiobu njegova referencijskog univerzuma. Izdiferenciranost te razdiobe može biti vrlo različita. U prostornom smislu može ona biti bilo lokalna, društvena ili svjetska (npr. »Stanujem tu lijevo«, »Stanujem u Zagrebu« ili »Živim u Evropi«); u vremenskom smislu može se ticati fizičkog, povijesnog ili subjektivnog vremena, dok se u društvenom smislu može također služiti različitim razmjerima. Koliko će bogata biti ta razdioba, ovisi o tome je li komunikacijski partner životni suputnik, prijatelj, suvremenik, predak, nasljednik itd. S prijateljem dijelim dugu životnu dionicu, iskustva, očekivanja, novine, knjige, emisije, zaključke; od suvremenika me može dijeliti jezik, škola, saslušane i pročitane priče, socijalna i psihička iskustva, napokon i proživljeni ratovi i sl. Budući da je prisutnost tih partnera u situaciji komunikacije veoma različita, različita je i mogućnost sporazumijevanja s njima. *Migovi i naznake*, tipovi signalskog i simptomskog označavanja što iziskuju vrlo visoku usklađenost iskustvenih struktura komunikanata, imat će zato nejednaku djelotvornost u raznim zonama polja zajedništva. Oni će moći dostajati tamo gdje je komunikacijska situacija vremenski, prostorno i društveno visoko artikulirana tako da označitelji kao što su npr. »ja«, »Pero«, »tamo«, »sada« i sl. neposredno pronalaze svoje označeno. U takvim situacijama komunikacijsko očitovanje tipa simbola-kao-žetona pretvorit će se u istovjetno strukturiran receptivni sažetak. U situacijama, međutim, gdje sugovornik nastava drugu ili treću zonu polja zajedništva te figurira umjesto kao »subjekt« kao »svjedok« ili kao »namjernik«, žetonski strukturirano komunikacijsko očitovanje značenjski će iskliznuti i rezultirati u receptivnom sažetku bilo signalom ili simptomom. To znači da će subjekt očitovanja koji želi zadržati komunikaciju na razini sporazumijevanja tako da ona na kraju rezultira receptivnim sažetkom-simbolom morati strukturirati svoje očitovanje tako da ono »usput« zatvori otvorene aspekte situacije. Time smo dospjeli do važnog zaključka da o sporazumijevanju u strogom smislu riječi možemo govoriti tek tamo gdje komunikacija završi simbolom. Ona će pak završiti simbolom samo onda ako se u procesu komunikacije precizno definira način razumijevanja predmeta tako da oko njega na kraju ne ostanu nikakve nedoumice. To je shvatljivo, jer žeton pokriva ono što označuje samo u njegovu najglobalnijem obilježju tako da se druga obilježja moraju podrazumijevati. Budući da se sporazumijevanje odvija uvijek oko nekoga predmeta, teškoće s kojima se ono može suočiti tiču se prije svega naravi toga predmeta. Sve ovisi o tome *oko čega* se valja sporazumjeti. Tu dolazi do izražaja Hegelov pojam »logike sadržaja« koji je novija marksistička kritika plodno doticala u različitim kontekstima. (Jameson 1974, 330f.

1984, 177f). Za subjekta komunikacijskog očitovanja koji želi postići sporazumnost svojega adresata postavlja se pitanje: »Koji su aspekti mogega predmeta u situaciji što je dijelim sa svojim adresatom otvoreni te zahtijevaju objašnjenje?« Hermeneutika je, kao što je poznato, povijesnu preobrazbu stanja pojedinih filozofskih i znanstvenih predmeta obilježila pojmom »zbiivanja« njihove »istine«. Subjekt komunikacijskog očitovanja koji želi postići sporazumnost svojega adresata mora najprije procijeniti »trenutak istine« svog predmeta.

Bit će to neizbježno jedna procjena »s obzirom na...« kolegu s fakultetskog hodnika, mentora, znanstvenog i filozofskog uzora u sadašnjosti ili prošlosti, kraću ili dulju povijest problema itd. Budući da mjesto toga »idealnog adresata« zaposjedaju uvijek samo oni konkretni, više je nego velika mogućnost da se njihov receptivni sažetak u situacijama sporazumijevanja oko tako otvorenih predmeta prožme projektivnošću neprimjerenom simbolu-kao-žetonu.

Nešto drugačije stoji sa šansama za značenjsko iskliznuće u tipu komunikacije koji sam nazvao *razumijevanjem*. Sporazumijevanju je do toga da neutralizira »suiskustvo transcendencije« u ishodu komunikacijskog događaja. Zahvaljujući definiranosti vremenskih, prostornih i društvenih parametara situacije smanjuje se u njemu utjecaj konteksta na receptivni sažetak do minimuma. Ako su ti parametri razgovijetno definirani *prije* komunikacijskog očitovanja, predmet će toga očitovanja ustrojenošću logike svoga sadržaja osloviti njegova nosioca u položaju »subjekta« i dopustiti mu da već svoj iskaz strukturira kao »žeton«. U »žetonu« sve dimenzije mogu ostati rudimentarne i globalne upravo stoga jer padaju na sporazumno razgraničeno pragmatičko tlo koje trebaju samo »potpisati«. Ako pojedine parametre situacije treba *tek* definirati, predmet će očitovanja »pozvati« njegova predstojećeg nosioca bilo kao »svjedoka« ili kao »namjernika« i zahtijevati od njega složeniju, bilo signalsku li simptomsku strukturu iskaza. Cilj će takve strukturalne biti da se u receptivnom ishodu po mogućnosti umrtvi utjecaj konteksta. *Razumijevanje*, naprotiv, mora ostaviti određene aspekte konteksta otvorenim i uključiti ih u značenjsku realizaciju iskaza. Ono ne polazi iz tako precizno definirane situacije i ne završava u njoj. Akter očitovanja i njegov sugovornik, umjesto u svojstvu »subjekta«, oslovljeni su, jedan predmetom očitovanja a drugi očitovanjem, u svojstvu »svjedoka«. To znači da ih se komunikacija ne tiče neposredno kao fizičkih bića, nego posredno kao društvenih bića. Svjedoci, kao što kazuje sam pojam, uključuju se u igru tek kad se izjalovi komunikacija među subjektima. Ako stvari dakle nisu očigledne pa simbolička vrsta označavanja ne dostaje da bi se postigao sporazum – projicirani okvir objedinjavanja ne shvaća se naprimjer na jednak način – mora se kod sugovornika pokušati postići makar razumijevanje.

»Žeton« se može pokazati nedostatnim zato što komunikacija naprimjer između susjeda, rođaka, školskih ili poslovnih kolega, sugrađana, zemljaka, suvremenika itd. nije isto što i komunikacija između životnih suputnika, intimnih prijatelja, ljubavnika i sl. Subjekt komunikacijskog očitovanja osjeća da situacija ne može dokinuti sve razlike u odgoju, školovanju, vrstama društvenja, pogledanim emisijama i predstavama, filmovima, posjećenim izložbama i prijemima, odslušanim pločama i koncertima, pročitanim novinama, časopisima i knjigama, i zato se trudi da nepodudarne sklopove pretpostavki uskladi barem do razumijevanja. Kako će se iskaz strukturirati, to ponovno ovisi o predmetu što ga sugovorniku valja razumjeti. Ne dijele svi predmeti ljude jednako duboko, naravno. Početna nepodudarnost sklopova pretpostavki o jednom predmetu može među dvama »svjedocima« imati različite dosege. Ako ona ne premašuje zonu znanja ili znanja-o, tada će za postizanje odgovarajućeg receptivnog ishoda biti dovoljno da se iskaz strukturira kao signal. Signal je, kao što smo vidjeli, razgovjetniji u svom odnosu prema predmetu, prema sugovorniku i prema subjektu svog očitovanja nego simbol. On mora biti takvim da bi nadomjestio manjkave pretpostavke komunikacijske situacije u kojoj se plasira i time sugovornike doveo na zajedničku platformu jedne stvarnosti. Pošto se ona podvrgne poželjnoj aksiološkoj makrorazdiobi definiranjem odnosa naprimjer crnog i bijelog, toplog i hladnog, lijepog i ružnog, dobrog i zlog, poštenog i nepoštenog, moralnog i nemoralnog, i to tako što će se dodjeljivanjem prikladne uloge stvoriti u sugovorniku potrebno polje prepoznavanja tih kategorija – mikrodiferencijaciji se ostavlja slobodan put. Tako »isprogramiran«, sugovornik će već znati pronaći »sebe«. Ako početno razilaženje sklopova pretpostavki zadre sve do zone prepoznavanja ili znanja-za, postizanju razumijevanja neće više dostajati signalska strukturalna iskaza pa će se on morati prestrukturirati. Signal naime računa s tim da njegov primalac raspolaže npr. određenim pojmovima iz repertoara »mitologije svakidašnjice« kao što su recimo: »friško se obrijati«, »staviti kravatu«, »pružiti ruku«, »popiti kavicu«, »skinuti šešir« »otegnuti papke«, »privrlijeti«, »odvaliti« i sl. Skicirajući ih, shematizirajući, stavlajući u odnos prema drugima, signali određuju aktualnu »tržišnu vrijednost« tih tipova ponašanja, a to bi bilo nemoguće ako ih primalac ne bi prepoznao i prikladno nadograđio. Istodobno, signal implicitno ili eksplicitno projicira određenu pretpostavku o statusu, odgoju, naobrazbi, razboritosti itd. primaoca time što mu ostavlja slobodu da popuni značenjske šupljine iskaza. Napokon, u signal se podjedno utiskuje trag sličnih dimenzija njegova »konstruktora«, čemu se recimo mogu pridružiti njegova pristojnost, ljubeznost, duhovitost, »otkačenost« i sl. Ukratko, komunkanti i stvarnost što je dijele »stanuju« u strukturi signalskoga iskaza znatno

artikuliranije no u strukturi simbolskoga, ali još uvijek nedovoljno razgovijetno da bi otklonili moguće nesporazume.

Upravo u tome može se vidjeti razlog za pojavu simptomskog tipa označavanja, naime tamo gdje se komunkanti zateku u međusobnom odnosu »namjernika«. Sklopovi pretpostavki što ih namjernici unose u komunikacijsku situaciju odstupaju jedan od drugoga kako u sferi znanja, tako i u sferi prepoznavanja. Prepoznavanje podrazumijeva zajedničke modalitete razmjene: vrste govornih činova i govornih radnji, tipove komunikacijskih izvedbi, interakcijske rituale sa svjetovima koji im pripadaju. Sada to prešutno znanje izostaje, bilo zato što sugovornici pripadaju različitim civilizacijskim krugovima, mentalitetima i kulturnim tradicijama, naraštajima, stoljećima ili štoviše razdobljima. S takvim se partnerima više ne možemo ni sporazumjeti ni razumjeti, njih moramo interpretirati. Malo je toga ostalo zajedničko i zato velik broj elemenata ishodišne situacije zahtijeva tumačenje. Naši doživljaji više ne traju jednako dugo, ne odvijaju se istim redoslijedom, nisu nam jednako prisni i ne ostavljaju jednako dubok trag.

Razišle su se svakodnevne rutine: trčanje, hodanje, nošenje, klečanje, pa zatim pušenje, brijanje, pisanje ili vožnja naprimjer nisu za jednog i za drugog sugovornika jednako *griffbereit*. Ali ne samo biografski odraz situacije, ne samo »gotovosti«, »upotrebno i receptivno znanje«, promijenilo se i iskustvo tijela kao koordinacijskog središta prostorne i vremenske organizacije. Ne podudara se osjećaj konačnosti, osjećaj čekanja, redoslijeda važnosti poslova i povijesnosti vremena što teče. Drugačijom je postala vremenska, prostorna i društvena razdioba iskustva. (Schütz/Luckmann, 1979, 134ff.)

Iznova veličina spomenutih razlika varira o predmetu koji podliježe interpretaciji. Ima, naravno, takvih predmeta koji se tiču svih ljudi bez obzira na njihovo prešutno znanje, kao što ima i takvih koji vrijede lokalno. Ukoliko taj truzizam ne bi trebalo odmah ispraviti: predmeti se mogu i učiniti takvima da vrijede univerzalno ili lokalno. Univerzalnima će se učiniti ako se otvore oni njihovi aspekti što su ih tehnike sporazumijevanja i razumijevanja prethodno zatvorile kao »prirodne«. Tumačenje redovito počinje osjećajem »neprirodnosti«. Njegov subjekt zatječe se pred svojim predmetom kao namjernik, »bačen« u njega neplanirano i slučajno, ali »s one strane«. To se dosad obično karakteriziralo »iskustvom transcendencije«³. Što je dakle prije bilo samo rubnim »suiskustvom«, postaje *iskustvom* čime se situacija u potpunosti otvara. Njezini problematični elementi više ne podliježu rutinskom određenju u skladu s nekim pragmatičkim ciljem, već neprestano upućuju »onkraj sebe«.

Mislim da je to iskustvo prikladno opisao Ronald Laing u svojim analizama strukture shizofrenog ja. (1977, 33ff.) »Ontološki nesigurnoj«

osobi, lišenoj zadovoljavajuće životne osnove, pričinjaju se najobičnije epizode iz svakodnevnog života normalnog čovjeka smrtonosnim prijetnjama. Budući da je ugrožen sam temelj neučvršćenog ja, te se osobe sve doima mnogo snažnije i sudbonosnije, naglašena je svijest o sebi, hiperkritičnost prema vlastitim postupcima koji se beznažno otuđuju. Zbog toga što uočava drastičnu nepodudarnost svojega s tuđim doživljajima svijeta, pri čemu je njezin doživljaj taj koji ne uživa podršku, ontološki nesigurna osoba iznalazi jedinu strategiju koja joj omogućuje podnošenje inače nepodnošljive situacije. Ona raspriksava svoje ja u »sustav lažnih ja«, zatvoren intraindividualan mikrokozmos odnosa s izmaštanim osobama, složen i razvijen upravo onoliko koliko je svijet njezin zbiljskih odnosa sveden i sužen.

Time je u neku ruku ujedno opisan proces generiranja interpretacije kao postupka kojim će »namjernik« na kraju označiti problematične dimenzije svog iskustva. »Beznažno otuđivanje vlastitih postupaka« pogađa njegove izjalovljene pokušaje da rutinski ovlada svojim iskustvom transcendencije globalnom tehnikom njegova simbolskog označavanja. »Raspriksavanje iskustvene jezgre u sustav lažnih ja« tiče se iskušavanja različitih uloga iz kojih bi se mogao tipski zaposjesti raspored iskustvenih odnosa. Tima se, najprije posve apstraktnim, ulogama suprotstavljaju oponenti tvoreći s njima elementarnu aktantsku shemu. Budući da se »istina« iskustva još ne iscrpljuje, aktantske se uloge dalje granaju u akterske te u likove, usitnjavajući raster interakcijskih scenarija prema priručnijim zonama društvenih odnosa jedinke. Ali svi se ti postupci označavanja iskustva transcendencije i dalje osjećaju tuđima s obzirom na njihovu provjerenu upotrebu. Radi se naravno o tom da jedno iskustvo ne dobiva svoju »istinu« toliko iz samoga sebe, koliko iz otpora da se »obmota« obrascima koje mu uporno prinosimo. A posljednji je od tih obrazaca jezična struktura njegove reprodukcije. Čitav opisani proces tumačenja iskustva transcendencije mogao bi se razumjeti kao svojevrsan »odgođeni odgovor« na to iskustvo. Odgođen, naravno, zbog toga što se iskustvo protivi da utrne svoje pitanje na provjerene odgovore. Provjereni odgovori dobivaju se od »subjekta« i »svjedoka«, oslovljenog ili prizvanog sugovornika u polju komunikacijskog zajedništva. Iskustvo pak žudi za odgovorom »namjernika«, nekoga tko se tu zatekao neplanirano i slučajno. Kao nekome tko »ne pripada« zbilji i stvarnosti, jer ne dijeli njihove referencijske univerzume, njemu će transcendencija lakše otkriti svoje lice. Tumač se prema tome mora nastojati dovesti u taj položaj da bi mogao udovoljiti isporučenoj žudnji.

Taj moment gotovo hamletovskog krznanja tumača da izide ususret onome što ga tako očevidno »nagovara« razrađivao je Lacan u svojim radovima kao obvezu terapeuta na šutnju u psihoanalitičkom dijalogu.

Analičar mora šutjeti da se svojim preranim odgovorom ne bi ispriječio slobodnom protoku pacijentove žudnje. Odgovor bi fiksacijom odnosa među sugovornicima dopustio pacijentu da se (prerano) prepozna kao subjekt i takvim ga partikularnim zadovoljenjem njegova totalnog zahtjeva natjerao na nove fantazmatske nadomjeske. Jer pacijentov je zahtjev zapravo lišen određenog objekta,⁴ što naprimjer ne shvaća ona majka koja svoje dijete neprekidno nutka jelom. Dijete koje odbija udovoljiti tome majčinu zahtjevu s utoliko više mržnje ukoliko je više ljubavi uneseno u njega, traži majčinu žudnju *izvan* toga zahtjeva kao onu žudnju koja njemu nedostaje. (Lacan, 1983, 235) Svako zaustavljanje uvijek-još-neuspjelog protoka samooznačavanja podrazumijeva zamrzavanje njegova subjekta u znak. Umjesto, dakle, da je se bilo kakvom sugestijom presretne, valja promišljenom frustracijom zahtjeva otvoriti žudnji put prema nizu regresivnih poistovjećenja s prethodnim zadovoljenjima zahtjevâ, čime će se subjektu povratno otkriti njihov iznuđeno-transferni karakter. Jer žudnja nije ni čežnja za zadovoljenjem ni zahtjev ljubavi, precizira Lacan, već razlika koja nastaje odbijanjem prve od drugoga, fenomen proizišao iz namiriteljske partikularizacije žudeće totalnosti. (262) Zato se ona najjasnije objavljuje u traumatskim događajima, onim sinkronijskim presjecima povijesti subjekta gdje ju je označavajuće ispunjenje natjeralo na uvraćanje. (292) Subjekt, glasi to u jednoj zaoštrenoj formulaciji, uzvikuje kroz simptom istinu o tome što je žudnja bila u njegovoj povijesti. (177)

Očevidno je da Lacan shvaća žudnju kao *Kern unseres Wesens* koja u svim subjektivim očitovanjima uvijek samo ex-sistira prerušena označavanjem. Odatle proistječe njegova poetska definicija neuroze kao pitanja što ga bitak postavlja subjektu odande gdje je on bio prije no što je subjekt došao na svijet. (179)⁵ To se pitanje najrječitije objavljuje upravo na onim neprimjetnim »šavovima« komunikacijskog očitovanja koji omogućuju subjektu da se u njemu identificira kao subjekt. Lacan s pravom obilježuje ta asemička ili sinkategorematska (Aristotel) mjesta razmjenjena kao »trezore označitelja« stoga jer:

Ovaj označitelj biće... označitelj zbog kojeg svi ostali označitelji predstavljaju subjekt: to će reći da u nedostatku tog označitelja, svi ostali ne bi predstavljali ništa. (298)

Baterija označitelja djeluje dakle isključivo preko tih »mjesta ovisnosti« iako se ona, netom postignu svoj učinak, gase kao njezin saštavni dio. Kao minus-veličine, primaju one svoje značenje isključivo iz konteksta u kojemu se pojavljuju.

Svime se time napokon upozorava da je jedino mjesto gdje se subjekt može zateći u njegovu očitovanju – jedno *između*. »Između tu treba razumjeti tako da je subjekt samo *uvjet* značenjske konstitucije svoga očitovanja. Da je takvo shvaćanje ispravno, pokazuje Lacanova tvrdnja prema kojoj je od svih ureza u diskurzu u kojima obitava subjekt najsnažniji onaj što dijeli označitelj od označenog: subjekt se u njemu sastavlja u proizvodnji značenja. (278)⁶ Kao i svi urezi, tako bi i ovaj morao primiti svoje značenje isključivo iz konteksta u kojemu se pojavljuje. A to ne znači ništa drugo do da se primijenjena tehnika proizvodnje značenja može objasniti isključivo iz konteksta u koji ulazi. Ona ima karakter replike.

Tu leži razlog zbog kojega valja odgađati odgovor na komunikacijsko očitovanje subjekta: da se ne suzi njegov kontekst. Što taj kontekst bude uži, subjekt će skromnije doći do izražaja. Sada se možemo vratiti našem »iskustvu transcencije«. Njegov je nosilac jedan subjekt (tako reći »pacijent«) kojemu promišljeni »analitičar« mora omogućiti dolaženje-k-sebi. Razumije se da su »pacijent« i »analitičar« sada dijelovi jedne iste, autorske osobnosti, koji ulaze u odnos analogan otprilike onomu što ga je Stanzel u kvaziautobiografskoj prozi obilježio kao odnos između pripovjednog i doživljajnog ja. (Stanzel, 1964, 34f.) »Pripovjedno ja« zaduženo je za materijalizaciju iskustva transcencije »doživljajnog ja«. Takvo se pak iskustvo može materijalizirati isključivo interpretacijom, povlačenjem kroz sve složenije postupke njegova označavanja.

Teorija pripovijedanja fiksirala je etape toga procesa kao etape generiranja pripovjednog teksta. Na raznim mjestima ove studije, a napose u objašnjenju sheme 3, nagovješćivao sam da genuzu pripovjednog teksta treba shvatiti kao takvu refiguraciju odnosa označavanja u njegovu predmetu (iskustvu transcencije) koja ima svoj pandan u refiguraciji događaja čitanja. Sada bih te nagovještaje želio povezati u razgovijetan nacrt autorova odgovora »logici sadržaja« iskustvene jezgre koju razvija. Počet ću radi pojašnjenja teorijskog konteksta u koji uklapam svoj nacrt jednom kratkom polemičkom konfrontacijom.

Prva novija, a pažnje vrijedna razdioba generičkog procesa pripovjednog teksta počela je kad je Genette između *histoire* i *récit* uvrstio posredni član, *narration*. Time se dalo naslutiti da se diskurzivnoj obradi ne podvrgava goli, nego uvijek-već nekako »fokalizirani« slijed događaja, što je unijelo važnu reviziju u formalističku i rano-strukturalističku relaciju fabula-siže. Nešto plodniju verziju toga Genetteova nacrta, čije su teškoće bile opisane naprijed, ponudio je zatim Karlheinz Stierle u zapaženoj diskusiji na kolokviju *Povijest-događaj i priča*. (1973/1975) On je predložio da se između »zbivanja« (Geschehen) i »pripovjednog teksta« (*Text der Geschichte*) uvrsti posrednik »priča« (*Geschichte*), pri

	IZRAZ	SADRŽAJ
SUPSTANCA	mediji posredovanje priče	ljudi, stvari, pojave posre- dovani kodovi- ma autorova druš- tva
OBLIK	mehanizmi pripovjedne transmisije	sastojci priče (doga- đaji, egzi- stenti, veze)

HEMA 13.

čemu je pripovjedni tekst još dodatno razdijelio u zone diskurza I i diskurza II. Proizvođač bi teksta, prema tome, najprije reducirao zbivanje na jednu žanrovski profiliranu priču; zatim bi tu priču utkao u diskurzivne, sintaktičke mehanizme kojih općenitost nadilazi prirodno-jezične okvire (diskurz I); i napokon bi je providio verbalnom teksturom prirodnog jezika u kojemu stvara (diskurz II). Nacrt valjano oprizoruje postupno »podruštvoavljenje« pripovjedne strukture urastanjem u sve gušće pletivo komunikacijskih odnosa. Pa ipak on neopazice nasljeđuje od strukturalista »transcendentalno označeno« »zbivanja«, pa se zbog toga i dalje zasniva na neprimjerenoj predodžbi pripovjedne građe. Stanovit napredak u tom smjeru ostvarila je Chatmanova studijja *Struktura pripovjednih transmisija*, uvrštena kasnije u njegovu knjigu *Priča i diskurz*. (1978) Chatman polazi od Hjelmslevova četverokuta i promatra razvoj pripovjednog teksta kao kretanje od supstance sadržaja preko oblika sadržaja i oblika izraza do supstance izraza. Njegov kvadrat izgleda ovako: (usp. shemu 13)

Grada je sada očevidno već strukturirana, iako i dalje posve neovisno o situaciji geneze teksta. Mislim da se, međutim, radi baš o tom se ona otpočetka shvati u funkciji situacije svoje komunikacijske artikulacije.⁷ Zato predlažem da se pačetvorine Hjelmslevova četverokuta zaposjednu novim vrijednostima koje će razgovjetnije dati na znanje taj »s obzirom na komunikacijskog partnera« svake faze genetskog procesa. Radi se o četirima kategorijama preuzetima iz neopravdano dugo zaboravljenoga i tek nedavno aktualiziranoga Bühlerova kvadrata jezičnih očitovanja. To »sintetičko čudo lingvistike« (Baer, 1984, 161) izgledalo je ovako: (usp. shemu 14) Okomiti stupci I i II odvajaju iskaze s obzirom na njihovu povezanost ili nepovezanost s iskaznim subjektom; stubac I pokriva *subjektbezogene*, a stubac II *subjektentbundene* iskaze. U vodoravnim stupcima 1 i 2 provedena je podjela po stupnju formalizacije. Očevidno je da dijagonale kvadrata također pokrivaju dvije ključne relacije: govorna radnja (Sprechhandlung) odnosi se prema jezičnom ustrojstvu (Sprachgebilde) kao *parole* prema *langue*, a govorni čin (Sprechakt) prema jezičnom djelu (Sprachwerk) kao *energeia* prema *ergonu*. Ako sad kao uvjete inauguracije ovoga generativnog kvadrata zamislimo s lijeve strane iskustvo transcendencije »doživljajnog ja«, a s desne iskustvo pripovjednog teksta »receptivnog ja«, možemo posao »pripovjednog ja« (promišljenoga analitičkog subjekta autorske osobnosti) predstaviti kao procesualno nastojanje da uspostavi takvu komunikaciju među lijevom i desnom stranom kojom će obje te strane biti zadovoljne. Teza bi dakle glasila: premještanje iz faze u fazu znači ujedno premještanje s jedne na drugu razinu, iz jednog u drugi tip komunikacije, i to dakako stoga jer se prethodni tipovi pokazuju nezadovoljavajućima. Nezadovoljstvo u pravilu očituje »pripovjedno

	I	II
1	GOVORNA RADNJA	JEZIČNO DJELO
2	GOVORNI ČIN	JEZIČNO USTROJSTVO

SHEMA 14.

ja« koje se ne može pomiriti s globalnim označavanjem konkretnog iskustva. Ali nezadovoljno može isto tako biti i »receptivno ja« zbog toga što se iznevjeruje njegovo artikulirano iskustvo pripovjednog teksta. Stoga bi se moglo reći da proces generiranja pripovjednog teksta stoji u funkciji konkretizacije obaju tih iskustava, i to tako što se u njih postupno usađuje iskustvo komunikacijskog partnera. Najprije je to posljednje iskustvo prisutno samo kao suiskustvo: partner se osvješćuje kao puko *fizičko biće*, oslovljeni subjekt ili stanovnik zbilje. U drugoj fazi prepoznaje se on kao *društveno biće*, pozvani svjedok ili žitelj stvarnosti. Tek u trećoj fazi zna se o njemu kao o *osobnosti*, dozvanom namjerniku ili obitavaocu svijeta.⁸ Prvu fazu u kojoj partneri komuniciraju polazeći iz potrebe nazvao sam *sporazumijevanjem*; drugu fazu u kojoj oni to čine preko želje nazvao sam *razumijevanjem*; u trećoj fazi gdje partnere razdvaja/spaja žudnja oni se međusobno *interpretiraju*.

Primijenjena kao nacrt geneze pripovjednog teksta, Bühlerova četveročlana shema valjano opriporuje taj rast strukture najprije predodžbe, a zatim iskaza koji omogućuje komunikacijskim partnerima da se u njima sve preciznije situiraju. *Govornu radnju*, naime, definira Bühler kao svrhovito komunikacijsko očitovanje životno povezano s ukupnim smisaonim ponašanjem govornog subjekta (gestama, mimikom, stavom, intonacijom, modulacijom, ritmičkom segmentacijom iskaza i sl.). Radnji je imanentna hitnost, jer rješava kakav konkretan problem čijim rješanjem se može smatrati obavljenom. (1934/1965, 52f.) Zato se ona može razumjeti kao puki ovjeritelj triju već posve priređenih poprišta komunikacije što ih samo stavlja u pogon: zbilju »stvarnom«, stvarnost »migom«, a svijet naznakom. Dajući tako pravo zatečenim parametrima »ovostranosti«, iznevjeruje ona, međutim, istodobno oba iskustva: transcendencije što se hoće materijalizirati i očekivanja što se hoće ispuniti. To je ono što bilo »evokativno« ili »pripovjedno ja« kao posrednike tjera na daljnje premještanje.

Na što referira »govorna radnja« u procesu generiranja pripovjednog teksta? Svakako na takvu fazu u kojoj se iskustvo transcendencije označuje preko »zrcalnog odraza« jednom jednostavnom osjetilnom kvalitetom. U njemu se, dakle, zavode rudimentarne semantičke relacije Greimasova semiotičkog četverokuta, što bi dostajalo samo u slučaju da je situacija posredovanja iskustva već unaprijed visoko intersubjektivno izdiferencirana. Budući da tome nije tako, morat će se ta visoko apstraktna jezgra koja sažima ono o čemu se u iskustvu zapravo radi na način predodžbe razviti najprije do stanovitog pojma.

Time dospijevamo do faze *govornog čina* koga Bühler definira pozivajući se na Husserlove »smislotvorne činove« (sinnverleihende Akte). (1965, 62ff.) U njima formalizacija stavlja u zagradu sve kontingentne momente iskaznog subjekta koji su u govornoj radnji bili relevantni za

značenjsku konstituciju i izdvaja jedan »transcendentalni subjekt« koji utemeljuje *genus* ili *modus significandi*. Mogao bi se taj subjekt otprilike usporediti s onim što je Stempel nazvao *Sprechhandlungsrolle*, ulogom koja proizlazi iz govornog čina. (Stempel, 1979) Stempel se naravno u ocrtavanju tih uloga oslanja na uglavljene konvencije društvenog sporazumijevanja, tzv. uvjete prikladnosti ostvarivanja pojedinih činova. Time on ujedno dovodi u pitanje Husserlovo vezivanje smisla iskaza sa subjektovom intencijom. Utoliko dalekosežnijom pokazuje se Bühlerova kritika Husserlova nastojanja da svlada cjelinu semantike polazeći od činova i njegovo anticipatorsko inzistiranje na intersubjektivnom momentu jezika:

Ako postavljanju pripada Husserlova sloboda činova označavanja, onda toj slobodi postavlja granice i korelira joj *veza* s recepcijom pri primanju čina. (...) Kažem »ne« pretpostavci da je sve što ne pripada nauku o činovima lišeno načelnog karaktera. 1934/1965, 69)

Budući da se intencionalni subjekt mora prilagoditi intersubjektivno uglavljenim gramatičkim zakonima jezika, prisiljen se on dalje premjestiti u gramatički subjekt jezičnog ustrojstva.

Govorni čin kao *genus significandi* odgovara u genezi pripovjednog teksta najšire shvaćenom žanrovskom uobličavanju iskustvene jezgre. Ona tu još dobiva razmjerno općenita modalna obilježja: hoće li se artikulirati u narativnom (*diegesis*) ili dramskom (*mimesis*) modusu, u kojoj rodovskoj i submodalnoj (pripovjedačkoj) perspektivi itd. Time se ujedno uobličuju prve instance elementarnoga pripovjednog stavka: subjekt + predikat + objekt koje zauzimaju jezgru zajedno s atributskim skupinama. Predodžba iskustva transcendencije prerasta tako u njegov pojam – ili ono što bi se s Husserlom moglo reći: u njegov smisao – ali taj smisao još potražuje svoje značenje.

Značenje bi on imao dobiti u fazi urastanja u *jezično ustrojstvo* koje kod Bühlera očevitno podrazumijeva prirodnojezične kategorije. Da svaki prirodni jezik raspolaže barem donekle vlastitim referencijskim univerzumom, to od vremena Benjamina Whorfa može vrijediti kao usvojeno. Ne samo da se međusobno razlikuju »budžeti« komunikacijskih žanrova pojedinih prirodnih jezika, već se i neki zajednički žanrovi iznutra različito strukturiraju. Tako je Coseriu upozorio da se u bajkama onih naroda gdje je sunce ženskoga roda ono pojavljuje kao žena, dok se u bajkama naroda u čijem je jeziku muškoga roda pojavljuje kao

muškarac. (1980, 13) *Genera dicendi* imaju dakle sposobnost ukidanja nekih zakona koji vrijede za *genera significandi*. Oni određuju načine povezivanja jedinica smislotvornih činova u razgovjetnije značenjske cjeline postupkom koji bi se mogao nazvati tekstualizacijom. Globalni pripovjedni stavak što je zaposleo svojim projektom cijelu iskustvenu jezgru podvrgava se mikrostrukturaciji. S obzirom na zakon ustrojavanja određenog žanra: vica, anegdote, kratke priče, kronike, bajke, životopisa, pisma itd. formira se redosljed stavaka, njihovo trajanje, stupanj zgusnutosti, uvode se, hijerarhiziraju i profiliraju likovi. Kao što je naime primijetio Jolles, princeza u bajci i princeza u noveli nisu isti likovi. (1978, 167) Svaki žanr ima svoj tip pripovjedačke perspektive izgrađen u određenoj tradiciji, što podrazumijeva čitav niz stavaka »prešutnog ugovora« s primaocem. U ovoj fazi uklapa se nacrt prema tome u jednu »duhovnu zaokupljenost« koja s ostalim »duhovnim zaokupljenostima« tvori »žanrovski sustav« čijim se zakonitostima valja tekstnom organizacijom pokoriti. To izaziva prestrojavanja aktantske u aktersku i figurnu shemu, grananja, premještanja i skupljanja o kojima je već bilo riječi ranije.

Postupci razrade iskustvene jezgre koji se uključuju u ovoj fazi korelativni su postupcima prirodnojezičnog strukturiranja iskaza koje u danom slučaju može, ali i ne mora raspolagati određenim razinama. Tako su jedine dvije razine strukturiranja obvezne za sve prirodne jezike minimalni značenjski elementi i rečenica: riječ u čistom obliku, grupa riječi, rečenična klauzula i tekst mogu u pojedinim prirodnim jezicima izostati. Posebne razlike nastaju među postupcima konstituiranja teksta: različitim vrstama nabranjanja, upravnom i neupravnom govoru, elipsama, redosljedu riječi, smisaonoj segmentaciji iskaza, nadomještanju jedne vrste riječi drugima itd. (Coseriu, 1980, 11ff.) Vladanje tim tehnikama usvojeno u procesu stjecanja jezične sposobnosti legitimira govornika kao pripadnika određene prirodnojezične zajednice isto tako kao što ga vladanje tehnikama pripovjedne reprodukcije iskustva legitimira kao pripovjedača vica, anegdote, svakodnevnice, reportaže, pisma, dnevnika, memoara i sl. Te društvene legitimacije imaju različit vremenski i prostorni doseg, jer netko može biti priznat kao pripovjedač od učiteljice u školi, od klape, od posjetitelja lokalne književne večeri, čitatelja jednog magazina, kritičara mjesnih novina ili pak najčitanije rubrike u zemlji, školskog sustava jedne države kao »klasičnik« itd. Za što većim priznanjem teži, to će se više morati okretati prema adresatima koji u polju komunikacijskog zajedništva presežu svojim položajem zonu »svjedoka«.

Taj posljednji korak, koji nipošto nije nužan, uvodi dotadašnji gramatički subjekt iskustva transcendencije u posljednji kontekst njegove razrade, a to je kontekst »svijeta govora« (Peirce) ili »simboličkoga

smisaonog sustava« (Schütz/Luckmann). Time se podrazumijevaju univerzalni referencijski svjetovi u koje se svojom pojavom uvršćuje jedno jezično djelo: mitologija, znanost, književnost, filozofija, matematika i sl. Oni postavljaju zahtjev da objasne cjelinu svijeta života, što znači da nadilaze takve okvire konstitucije značenja kao što su situacija, oblast i kontekst.⁹ Zbog toga se jezično djelo više ne podređuje zatečenom žanrovskom sustavu, veća ga nastoji staviti u funkciju svoje namjere. Ta je namjera, razumije se, iznova i sama u jednoj funkciji, jer se ona sada (svjesno ili ne) podvrgava aktualnom sustavu »svjetova govora«. Prijelaz iz faze jezičnog ustrojstva u fazu jezičnog djela bio je u teoriji pripovijedanja razmatran unutar problema odnosa malih i velikih, jednostavnih i složenih pripovjednih formi. U posljednje su vrijeme takva istraživanja dobila barem dva važna poticaja. Prvi je došao iz kognitivne psihologije koja je dokazala egzistencijalističku intuiciju da tehnike sazimanja svakodnevnih zbivanja i pojava (zgone, slučajevi, događaji, bolest, život) očituju pripovjednu strukturu. Iskustva se dakle spontano u našoj svijesti sastavljaju u kakvegod »povijesti«. Očito iz toga postaje da s »pričama« kod svakoga od nas počinje znatno prije no što one steknu književno obličje.¹⁰ Nešto je veći problem njihova slikovna ili verbalna reprodukcija koja se do manje ili veće mjere razvija u toku kompetencijskog rasta. Drugi poticaj vezuje se izravno na taj prvi i dolazi odatle što moderna proza najčešće radi s tim neosvijještenim »materijalom« organizacije svakodnevnog iskustva: kronikama, dokumentima, svjedočanstvima, pismima, memoarima, biografijama, svakodnevnom mitovima, ne bi li razgradila automatski primjenjivani »stvarnosni« karakter njihovih obrazaca. Budući da u komunikacijskom budžetu svake zajednice postoji određena hijerarhija tih žanrova tako da su u svakom danom trenutku neki »autentični«, a neki »izrođeni«, i to za svaki društveni sloj u nekom novom rasporedu odnosa, poduzima moderna proza zadatak njihova preraspoređivanja, čime ujedno polučuje odgovarajuće ideološke učinke.¹¹ Četveročlana shema geneze pripovjednog teksta temeljena na Bühlerovu kvadratu jezičnih očitovanja čini se osobito prikladnom kao odgovor obama ovim poticajima. Najprije, polaže ona jasan račun o tome da je izdiferenciranost kognitivnih matrica prilikom razumijevanja nekoga svakodnevnog fenomena u funkciji cilja (»s obzirom na«) toga razumijevanja. Zatim, iz nje nedvosmisleno proizlazi da se i reprodukcija dnevnih iskustava organizira uvijek u odnosu na komunikacijskog partnera. Ni cilj razumijevanja ni partner reprodukcije ne biraju se slobodno, već podliježu trima vrstama zadanosti. Prva je filogenetska, što znači da smo rođenjem bili »bačeni« u zajednicu koja je određene fenomene već razumjevala i reproducirala s obzirom na određeni raspored važnosti. Druga je ontogenetska i tiče se naše životne dobi,

naraštaja kome pripadamo, odgoja, obrazovanja, službe, kontakata s užom i širom okolinom itd. Svi ti odnosi stvaraju u nama tokom vremena jednu spontanu strukturu razumijevanja i reproduciranja pojava što nas okružuju. Treća je vrsta zadanosti aktualno-genetska i tiče se konkretne situacije u kojoj nešto razumijemo ili reproduciramo. Te tri vrste zadanosti definiraju polaznu osnovu našeg razumijevanja ili reprodukcije tako da mi onda jednom iskustvu prinosimo kognitivnu ili reproduktivnu tehniku označavanja bilo vrste govorne radnje, govornog čina, jezičnog ustrojstva ili jezičnog djela. Radi se o različito raspoloživim tehnikama, jer svaka sljedeća podrazumijeva vladanje sve složenijim kontekstima, unutarnje ili vanjsko općenje sa sve udaljenijim adresatima.

Upravo u reorganizaciji postupaka razumijevanja i reprodukcije s obzirom na polaznu osnovu s koje se oni generiraju vidim posljednju i najvažniju prednost predložene sheme geneze pripovjednog teksta. Ona pomaže da se ispravi jedna od najžilavijih naratoloških zabluda prema kojoj uvijek-već-postoje značenjske jedinice »grade« što ih samo još treba »selektirati« i »kombinirati«. Sad se, međutim, pokazuje da se iskustvo segmentira u značenjske jedinice uvijek samo s obzirom na prinesenu polaznu osnovu, zbog čega i njegove jedinice svaki put stječu novu kakvoću. Pronicava Ecova opaska da je »prirodno da život više liči *Uliksu* nego *Trima musketarima*, a ipak smo ga svi skoni misliti prije u kategorijama *Triju musketara* negoli u onima *Uliksa*« (1965, 185) upozorava u tom skopu na inertnost kognitivnih i reproduktivnih obrazaca koji se teže što je moguće brže rasteretiti. Promišljena frustracija »evokativnog ja« koje potražuje označavanje svog iskustva često već na razini prve moguće društvene legitimacije ostaje – zbog toga što iziskuje permanentno održavanje visoke polazne osnove »pripovjednog ja« – povlasticom rijetkih situacija. Pa ipak samo ta napetost između duboko izbaždarene evokativne matrice s jedne i njezine visoko razrađene reproduktivne »sugovornice« s druge strane, od kojih se svaka pokreće s obzirom na, tako reći, posljednjeg autsajdera u polju komunikacijskog zajedništva – zaslužuje ime interpretacije.

Ako sporazumijevanje oslovljuje, a razumijevanje poziva, onda interpretacija doziva. Njezina je tehnika obraćanja ista »interpelacija« kojoj je Althusser posvetio utjecajne stranice *Ideologije i aparata ideološkog stanja*. Analizirajući postupak kojim »kulturni agenti« onovačaju subjekte među pojedincima, Althusser predlaže da se on zamisli po obrascu najobičnijeg policijskog (ili drugog) dozivanja: »Hej, ti tamo!«:

Pod pretpostavkom da se teorijski prizor što sam ga zamislio odvija na ulici, dozvana će se osoba okrenuti. Tim fizičkim

okretom od 180° postaje ona *subjektom*. Zašto? Zato što je spoznala da je dozivanje bilo »zaista« upućeno njoj i da je »zaista ona bila ta koja je bila dozivana« (a ne netko drugi). (1976, 113/14)

Spomenemo li da »agentima« Althusser podrazumijeva npr. svećenika, učitelja, voditelja radio- ili televizijskog programa, pjevača, glumca, redatelja, romanopisca, postat će jasno da ove njegove riječi ne treba shvatiti posve doslovno. Radi se jednostavno o konstruiranju ideološkog obrasca unutar kojeg će se pojedinac moći prepoznati. Pritom je jasno da svaki agent konstruira vlastiti obrazac. Obrazac »evokativnog ja« subjekta iskustva transcendencije zasniva se na interpretaciji različitih obrazaca što mu ih uzastopce podmeće njegovo »doživljajno ja« čime se nestrpljiva težnja za samoprepoznavanjem posljednjega »promišljeno frustrira«. Gradi se, dakle, jedan pokret neprekidnog istodobnog privlačenja i odbijanja pri kojemu »evokativno ja« uvlači »doživljajno ja« u sve prostranije i složenije polje identifikacije, razastire mrežu odnosa s filogenetskih preko ontogenetskih na aktualnogenetske. Pošto se tako obuhvatni smisaoni sustav (svijeta govora) učini relevantnim za konstituciju njegove subjektivnosti, ostavlja se »doživljajnom ja« kao njegovoj funkciji da novom – sada reproduktivnom – interpretacijom okupi svoje dotadašnje manje ili više djelomične »investicije«. U reprodukciji će sada preobraženo »evokativno ja« delegirati novog »predstavnik«: »pripovjedno ja« za nov, jezični prohod kroz opisane četiri faze. Time će ujedno evokacijska interpretacija biti zamijenjena reproduktivnom.

¹² Interpretaciju valja vidjeti kao posebnu vrstu interpelacije utoliko što dozvanom pojedincu ne dopušta da se igdje skrasi, već mu neprekidno podmeće osjećaj tuđosti pronađenog utočišta. Pojedince koji se lako prepoznaje kao subjekt treba uvijek iznova dozivati, dok subjekt interpretacije stoji u otvorenom protoku jednom započetog dozivanja. On je tako u permanentnom stanju još-ne-subjekta, stalno na putovanju ka subjektivnosti premještajući određište toga putovanja u budućnost. Ispočetak su – da još začas prosljedimo s metaforom – krajolici bliski i prepoznatljiviji, ali što putovanje više odmiče i horizont se širi, to brže se pokazatelji pretvaraju u oznake, oznake u naznake, a naznake u strani pejzaži iz kojega bi subjekt sad posve sam trebao očitati što ga se tu još, ako uopće, tiče.

Pa ipak taj »prostor odgode« – kako ga je Barthes nazvao u *S/Z* – ne može biti bezgraničan. Interpretacija nije samosvrhovita, nego služi pronalazenju prikladnog rješenja. Čovjeku se, bez obzira na dalekosežnost njegove akcije, uvijek radi o tom da ovlada jednom situacijom.

Budući da pritom mora izbjeći otpor onih bez čije pomoći to ne može učiniti, prisiljen je ustrojiti svoju djelatnost ovladavanja na odgovarajući način. Interpretacija je samo najviši oblik toga ustrojavanja kojim čovjek odgovara na situaciju potencijalnog zajedništva prožetu kompleksnim otporima. To znači da bi je trebalo shvatiti samo kao jedan visoko izdiferenciran izbor rješenja. Da je rješenje nužno u svakom činu razumijevanja i reprodukcije, imao je na umu Walter Benjamin kad je u eseju o pripovjedaču zapisao: »Smrt je sankcija svega što pripovjedač može reći.« (1955, II, 241) Označavajući smrt kao »plamen« na kojemu čitatelj, uvijek na pola puta prema značenju, grije svoj »razmravljeni« život (Isto, 249), Benjamin aludira na činjenicu da mi u recepciji pripovjednog teksta težimo upravo onom poznavanju kraja koje nam nedostaje u životu. Ako je pak smisaoni deficit što ga kompenzira pripovjedni tekst izazvan odgođenošću smrti, tada bi Benjaminov pojam valjalo u kontekstu ove studije shvatiti trojako: kao filogenetski, ontogenetski i aktualnogenetski kraj. *Na svim se tim ljestvicama čovjek neprekidno nalazi »na sredini«*. Strah od neprikladnog kraja stoji na svima njima u dinamičkoj ravnoteži sa strahom od beskrajsnosti. Zato Benjaminova teza o težnji za okončanjem zahtijeva proširenje na sve čovjekove činove, u najširem rasponu od taktičkih do strateških, od sporazumijevanja do interpretacije. Interpretacija pak teži takvom kraju koji, umjesto da poništi faze svojega dostizanja, omogućuje njihovo rekonstruiranje:

Uloga je pripovjednog zapleta da postavi takav kraj koji nalaže povratak, novi početak: novo čitanje. Svaki pripovjedni tekst, dakle, želi na svom kraju upozoriti na svoju sredinu, na tkanje teksta: ponovno nas uloviti u svoje predestinirane energije. (Brooks, 1984, 109f.)

Takav bih receptivni ishod pripovjednog teksta želio obilježiti pojmom *simptoma*, proto-znaka odnosno supra-znaka najveće projektivne snage.¹³

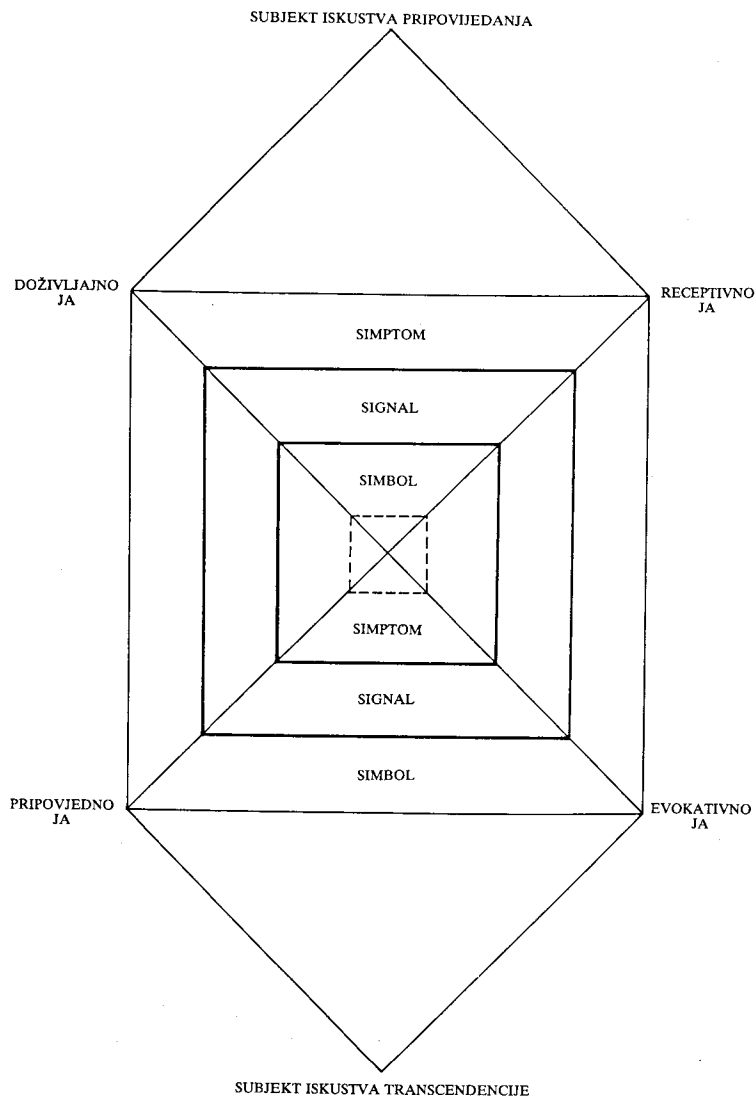
Simptomom se konačno upotpunjuje shema mogućih receptivnih ishoda pripovjednih tekstova koja bi u cjelini izgledala ovako: (Usp. shemu 15) Simptom se pokazuje najsadržajnijom vrstom znaka u svim registrima označavanja zato što u svoju značenjsku konstituciju uvlači aktualnogenetski kontekst komunikacije. Zbiva se to preko nadzorne instance »interpretatora« što sam je u kognitivnoj obradi iskustva transcendencije zvao »evokativnim«, a u reproduktivnoj obradi (evociranog iskustva) »pripovjednim ja«. U analitičkom dijalogu najprije evokativnog s

stupnjevi znak. egz.	predmet/ znak SIMBOL.	nad-znak/ pred-znak SIGNAL	supra-znak/ proto-znak SIMPTOM
funkcije označavanja			
prikazivač- ka funkcija	žeton	novac	vrijednost
pobuđivačka funkcija	mig	pobuda	uputa
objavljivač- ka funkcija	naznaka	oznaka	izraz

SHEMA 15.

doživljajnim, a zatim pripovjednog s evokativnim ja prolaze interpreta-torske instance svaka na svojoj razini različito razvijene stupnjeve označavanja iskustva; obilježio sam ih Bühlerovim kategorijama go-vorne radnje, govornog čina, jezičnog ustrojstva i jezičnog djela. Sada već nije teško zaključiti da u tom proходу govorna radnja rezultira simbolom, govorni čin i jezično ustrojstvo markiraju polove signala, dok jezično djelo proizvodi simptom. U svakoj od faza proхода nastoji prvo ja prepoznati svoje stanje potpunosti, pri čemu nailazi na otpor drugoga ja koje se još osjeća u stanju manjkavosti. Zamislimo li sada dakle Bühlerove kvadrate umjesto postrojenima jednoga pored drugog uvuče-nima jednoga u drugog, dobivamo sljedeću shemu pripovjedne komuni-kacije: (Usp. shemu 16) Iznova se, dakako, rodno mjesto subjekta nalazi u presjecištu dijagonala. Već i ovlašna usporedba sa shemom 3. potvrdit će da, isto tako kao što semiotički četverokut odslikava odnose u sporazumijevanju, a aktantska shema one u razumijevanju, ova kombinirana shema može najbolje dočarati što se zbiva u tipu komuni-kacije koji sam nazvao interpretacijom. Izvodi što sam ih proveo u međuvremenu dopuštaju sada još jedno dopunsko objašnjenje. Pripovjedna reprodukcija počinje posredovanjem globalne predodžbe iskustva transcendencije, pri čemu kao posrednici služe reklame, ime autora, naslov, žanrovska klauzula, sinopsis poglavlja pa i uvod u klasičnim pripovjedinim tekstovima. Evokativno ja subjekta iskustva transcendencije bilo bi odmah spremno zadovoljiti se tim momentima. Oni za njega fungiraju kao naznake i oznake u situaciji koja je s obzirom na već provedenu evokativnu obradu iskustva dovoljno artikulirana da ih popuni izostalom značenjskom diferencijacijom. Ali pripovjedno ja, u dosluhu s receptivnim ja subjekta iskustva pripovijedanja, sprečava takvo opuštanje imajući na umu da su te naznake i oznake za »doživljajno ja« komunikacijskog partnera samo »žetoni« i »novčići«. Doživljajno ja subjekta iskustva pripovijedanja, doduše, bilo bi isto tako spremno zadovoljiti se globalnom značenjskom projekcijom tih simbola koja bi dopustila da se slijedi lagodni zakon »i tako dalje«, »uvijek ponovno«. Samo, očevidno je da se manje ili više tipizirajući »i tako dalje« doživljajnog ja subjekta iskustva pripovijedanja, sazdan na »žetonima« i »novčićima«, uvelike razilazi s »i tako dalje« evokativnog ja, sazdanim na naznakama i oznakama. Iz toga proizlazi da bi bez nadzora interpretativnih instanci pripovjednog ja s jedne i receptivnog ja s druge strane komunikacija bila grubo iznevjerena. Te instance preuzimaju zadaću dvosmjernog intersubjektivnog ujednačavanja suo-čenih interpretativnih shema.

S jedne strane, prevode one subjekt iskustva transcendencije u svijesti subjekta iskustva pripovijedanja iz znakovne u protoznakovnu egzisten-ciju, postojanja u predmnijevanje, logosa u mitos. Posrijedi je proces

SHEMA 16.

koji je bio obilježavan najrazličitijim terminima, kao što su recimo: označavanje smisla, sintagmatizacija paradigme; metonimizacija metafore, simbolizacija imaginarnog. S druge strane, prevode interpretativne instance subjekt iskustva pripovijedanja u svijesti subjekta iskustva transcendencije iz protoznakovne u znakovnu egzistenciju, što znači da ga provlače kroz obrnuti proces. Time se – na samim polovima sheme – subjekt iskustva transcendencije dovodi u stanje potpunosti, a subjekt iskustva pripovijedanja u stanje manjkavosti. Komunikacijski proces može ponovno započeti – samo s promijenjenim ulogama.

Odgoda neposrednog označavanja iskustva transcendencije može se razumjeti i kao nespremnost da se njegova pojedinačnost svede što kraćim postupkom na općenitost. Takva apstrakcija odbila bi povesti računa o konkretno-osjetilnim kakvoćama iskustva reducirajući ga na njegovu puku prometnu vrijednost: »žeton« osnosno »novčić«/»novčanicu«. U prvom, »žetonskom« slučaju koji rezultira *ekvivalencijom* radi se o kvantitativnoj, u drugom, »novčanom« slučaju koji rezultira *sličnošću* o kvalitativnoj apstrakciji. Koliko god međusobno različita, nijedno se od tih poopćavanja ipak ne može poistovjetiti s postupkom imanentnim pripovjednom tekstu: *ponavljanjem*.

Ponavljanje kao ustrojstvo i kao gledište tiče se jedne nezamjenjive, nenadomjestive jedinstvenosti. Odrazi, odjeci, dvojnici, duše ne ulaze u područje sličnosti ili podudarnosti. (...) Ako je zamjena mjerilo općenitosti, otimanje i darovanje su mjerila ponavljanja. Postoji dakle jedna ekonomska razlika između općenitosti i ponavljanja. (Deleuze, 1968, 7)

Zbog toga što inzistira na materijalnoj kvaliteti ponovljenog umjesto na njegovu označenom kao poopćavanje, ponavljanje priziva novi *concept mentaux* vrijednosti što je repetira. Taj je moment različitosti u njegovoj istosti imao na umu Brooks kad je ponavljanje proglasio konstitutivnim obilježjem pripovjednog teksta. Vraćajući nas na svoju zbiljsko-iskustvenu osnovu, pripovjedni nas tekst pritom ujedno premješta iz položaja objekta u položaj subjekta i time omogućuje da aktivno izaberemo kraj. (1984, 98) U tom je smislu njegovo ponavljanje uvijek istodobno transformacija. Transformacija, naime, po Todorovljevoj definiciji iz odgovarajućeg poglavlja *Poetike proze*

tvori sintezu razlike i sličnosti time što ujedno povezuje i razlikuje dvije činjenice. Ona nije toliko »novčić s dvije strane« koliko dvosmjerna operacija: afirmira istodobno sličnost i razliku; u jednom pokretu otvara i zatvara vremensku struju; omogućuje osmišljavanje govora i sprečava njegovo pretvaranje u čistu informaciju; u jednu riječ – omogućuje pripovjedni tekst i pribavlja nam njegovu definiciju. (1971, 240)

Ma koliko pogađalo samu bit pripovjednog teksta, isto-ali-različito ipak nije svojstveno samo njemu. Ono podjednako proizlazi iz ponavljanja metričkih ili ritmičkih obrazaca u poeziji ili agonalnih obrazaca u drami. Svi nas književni tekstovi *per definitionem* okreću natrag k sebi. Taj povratak sadrži u sebi imanentnu dvojakost, jer nikad ne možemo reći »je li to povratak prema nečemu ili povratak nečega«. (Brooks, 100) Ako je povratak prema nečemu, ponavljanje bi vodilo natrag, ako je povratak nečega, vodilo bi naprijed.

Kroz tu dvojakost ponavljanje kao da odgađa vremenski proces ili ga čak podređuje neodređenom kolebanju ili titranju što vezuje zajedno različite pokrete u obliku sredine koja se može okrenuti naprijed ili natrag. (Isto)

Iz tih razmišljanja proizlazi da je bitna razlika ponavljanja u odnosu na kvantitativnu ili kvalitativnu apstrakciju – odgoda. Zahvaljujući odgovi čuva ono nesvodljivu različitost u svojoj istosti. Brooks naglašuje važnost odgode u narativnom mehanizmu uspostavljanja značenja. Oslanjajući se na kasne Freudove teze iz rasprave *S one strane načela zadovoljstva*, vidi on u bolnosti odgode jedino sredstvo objedinjavanja nagonskih pobuda i time instrument ovladavanja kontingencijom života. Jer cilj je nagona, kaže Freud, preuspostavljanje prvobitnog stanja ravnoteže s prirodom, što znači da čovjekov organizam kao izvor poremetnji mora umrijeti. (1920/1984, 275f.) Sve što se događa u jednom ljudskom životu može se shvatiti samo kao okolinom iznuđena obilaznica do tog cilja. Radi se naime o tom da čovjek ne može okončati bilo kako, već da to mora učiniti *prikladno*. (277) A umrijeti prikladno znači suprotstaviti se događajima koji nas hoće usmrtniti *prebrano*. Komplikacija obilaznice stoji u odnosu s opasnosti kratice.

I nepristali kraj zaista vreba duž pripovjednog teksta – često u obliku krivog izbora: izbora krivog kovčežića,¹ neprepoznavanja magičnog posrednika, lošeg izbora erotskog objekta. Razvoj sporednog zapleta u klasičnom romanu obično nagovještuje ... različito rješenje problema prorađenih u glavnom zapletu i često oprizoruje opasnost kratice. (...) Želja je teksta (želja čitanja) dakle želja za krajem, ali želja koja se ostvaruje samo makar minimalno složenom obilaznicom, namjernim otklonom, nape-tošću koja čini zaplet pripovjednog teksta. (104)

Tim se izvodima ne bi imalo prigovoriti ništa – osim činjenice da se »prostor odgode« stvara u svakom postupku označavanja. Razlika proizvedena ponavljanjem uvijek nastaje uslijed odgode prošlo-pounu-trenoga u prisutno-shvaćenom elementu. Bilo koje dvije povezane vrijednosti sastaju se u vremenu, tj. kao jedna drugoj ne-prisutne, zbog čega se druga neizbježno pokazuje kao interpretacija prve.

Jedan se element može ograničiti i značenjski identificirati samo tako što mu – vremenski van njegove prisutnosti – slijedi drugi element što ga svijest spoznaje kao ne-identičnoga onom prvome u okviru jedne kontinuirane struje svijesti čije se faze motivirano nadovezuju. (Frank, 561)

Razvijajući se dakle iz određenog motiva, tek bi interpretacija značenjski razlučila vrijednost koja se ponavlja razdvajajući u njoj označitelj od označenog. Motiv tu sugerira jedinstvo svijesti koje se i samo konstituira u procesu ponavljanja/transformacije u tom smislu što se umjesto kao *uvjet* ocrtava kao *uzrok* provedenoga označavanja. Transformacija uvijek-već proizlazi iz projekcije svojega smisla, premda *ne iz iste one koju ustanovljuje vlastitim odvijanjem naknadno*. Upravo zahvaljujući takvoj linearno-povratnoj projekciji »zapleta« uvlači se u mehanizam transformacije odgoda, a u njezin rezultat nesvodljiva razlika u odnosu na polazište.

Ako je transformacija naime interpretacija motivirana povratno artikuliranim ciljem, vodi ona svojim postupkom označavanja istodobno trostrukom iskliznuću. *Prvo* se tiče odnosa transformirane vrijednosti prema vrijednosti koja podliježe transformaciji. Davnašnji dijalektički poučak glasi: *omnis determinatio est negatio*. Ponavljajući s obzirom na određeni cilj, transformacija dakle istodobno negira. Negacija pogađa

one mogućnosti »investicije« prvobitne vrijednosti koje su transformacijom ostale neiskorištene. Te su mogućnosti predstavljene kao bez-značajne. Bez-značajni element ostaje (komunikacijski) *unsharable*, nepodjeljiv, in-dividualan, i to upravo kao učinak provedene transformacije. Pretvoren transformacijom u »tamnog prethodnika« (*précurseur sombre*: Deleuze 1968, 156), otima se on predstavljivosti i razabiranjju. Razabirati se (*noeïn*), tj. opaziti razborom (*noûs*), može samo ono što je opće, a on je individualan; ono što je prisutno, a on je odsutan; ono što je ponovljeno, a on je kao sam učinak ponavljanja neponovljiv. Za razliku od označitelja i označenog sazdanih u istom mahu s njime, opstoji taj uskraćeni referent bez dvojnika, bez odnosa prema sebi kao drugome. Ali baš zbog toga što je puka »ništavnost«, utemeljuje on ontološki status uspostavljenog značenja. Utemeljuje ga naime kao neodređena šupljina u punini njegova pojma koja iziskuje da se pojam otvori različitim realizacijama. Ovisno o transformacijama kroz koje je jedna vrijednost prošla kroz svoju povijest, otvorit će ta šupljina u njezinu pojmu odgovarajuće »polje priključivosti«. Lacan je to demonstrirao na primjeru *arbre* (1983, 161f.), a Leclaire na primjeru brončane pepeljare koju možemo opažati kao oblik, kao pocrnjelu metalnu površinu, zatim njezinu gustoću pod dodirrom ruke, njezinu dopadljivost za oko, pa smještenu preko imena u simbolički poredak najprije kao funkcionalan predmet pa kao antikvit, primjerak posebnog stila izrade itd. (1958, 382)

Tako baš neoznačivi element jedne vrijednosti postaje transcendentalnim uvjetom njezina označavanja, jer u mjeri vlastite artikulanosti (nikad zakonodavno!) diktira postupak njezine značenjske artikulacije u transformaciji. Zahvaljujući tom indeksu nenadgledljive transformacije koji može snabdjeti pojedine vrijednosti nepregledno razgranatim povijestima otvarajući ih malone prema ukupnosti svega što prebiva izvan njih – mora individuum »zasnivati svoj smisao u svakom trenutku iznova i neće nikad u identičnom mišljenju, odstranivši sve razlike, razriješiti naizmjenične perspektive pod kojima mu se predstavlja njegov vlastiti bitak i bitak svijeta«. (Frank, 1983, 460) Zasnivanje smisla kao motiviranje upravo-takvog-nadovezivanja uvijek je samo privremeno, induktivno-abduktivno. Ono doduše ne raspolaže mjerilom istinitosti svoga hipotetičkog suda, ali zato spontano pretpostavlja njegovu asimptotičku približenost istini;

Kad kažem da zaključujemo *privremeno*, mislim time da mi ne tvrdimo kako smo već postigli bilo koji pouzdan stupanj približenosti, nego samo da tvrdimo: kad bi se naše iskustvo protegnulo

bezgranično i vrednovalo svaku činjenicu neovisno o njezinoj naravi, istog trenutka kad bi se ona pokazala, u skladu s poretkom induktivne metode, tada bi u dugoj perspektivi naše približavanje bilo bezgranično veliko. (Peirce, CP, 6.40, cit. prema Frank, 481)

Ovi bi nam izvodi mogli pomoći da razaberemo odgovor na pitanje o specifičnosti pripovjednog u odnosu na druge vrste označavajućeg odgađanja. Od trenutka našeg rođenja nadalje sve vrijednosti s kojima se ophodimo već su žigosane svojim inherentnim manjkovima. To znači da duguju svoj simbolički karakter samo privremeno zadržanom klizanju svog smisla koje sad od nas očekuje odgovarajući opoziv. Budući da smo smješteni *unutar* tih kliznih povijesti, uhvaćeni u presjecište njihovih putanja, mi ni jednog trenutka nismo više od jednog *između*. Biti pak između znači bivstvovati interes – u smislu inter-esse – jedne pokrenute struje ljudskog vremenovanja. Ništa nije počelo s nama i ništa s nama ne završava, ali odnos tog početka i tog završetka sastaje se upravo u našoj »sredini«: *mi* ga trebamo definirati. Definicija se odigrava u obliku (perceptivnog ili reproduktivnog) označavanja određene vrijednosti koja, koliko god neznatna, ipak crpi »logiku« svoga »sadržaja« iz povijesti upotrebnih transformacija što ju je prošla. Ako se samo načas zamislimo, postoji li ijedan predmet svakodnevene upotrebe što svojom poviješću ne nadilazi aktualan kontekst u kojemu se s njime »ophodimo«? Budući da smo, dakle, uvijek već »baćeni« u jedno »sada« njegova »prije« i njegova »poslije«, ništa nam ne jamči da ga (perceptivno ili reproduktivno) označujemo u skladu s njegovom prirodom. Ta nam izvjesnost, zbog »šupljine« koja ništi u njegovu pojmu, tako reći strukturno nedostaje. Ona je *per definitionem* područje neznanja. Merleau-Ponty je u raznim kontekstima uspješno razvijao tu temu:

(Viđenje) ne bira da bude ili da ne bude, ni da ovo ili ono misli! (...) Misao viđenja funkcionira prema programu i zakonu koje nije sama sebi predočila, ona ne poseduje sopstvene pretpostavke, ona nije sasvim prisutna, aktualna misao, u njenom centru počiva misterija pasivnosti. (...) Ja ne vidim (prostor) prema njegovom spoljnjem oklopu, vidim ga iznutra, ja sam njime obuhvaćen. Najzad, svet je oko mene, ne preda mnom. (...) Ne radi se više o tome da se govori o prostoru i svetlosti, već da se prostor i svetlost, koji su ovde, navedu da govore. (1966, 22ff.)

Ili:

Autentični govor ne bira samo jedan znak za jedno već određeno značenje (kao empirijski). /Njegova riječ/ luta oko težnje da označi ono što se ne zasniva na tekstu, što ga upravo piše. Ako hoćemo da budemo pravedni prema njoj, treba da se setimo nekih od onih koje su mogle da budu na njenom mestu, i bile odbačene. (...) u kojoj meri je baš ova reč bila jedino moguća ako je to značenje trebalo da dođe na svet (...) Poput tkača, pisac radi s naličja; on se bavi samo govorom, i tako se odjednom nađe okružen smislom. (Isto, 66f.)

Budući da značenje jedne riječi nikad nije pred nama, izvan riječi kao čisto značenje, već uvijek u nama »kao višak onoga što živimo nad onim što je već rečeno« (Isto, 109), prisiljeni smo na perceptivno ili reproduktivno označavanje da bismo ga razabrali. Sve dok ne budemo označili jednu vrijednost, nećemo moći dokučiti koliki će njezin dio otklizati u neoznačivost. *Élément non-signifiant* nije ništa drugo do povratan učinak primijenjenog postupka označavanja. Zato se i njega, kao i zadržanoga značenja, tiče Derridino: »restance non-présent de la marque«. On je u svojoj odsutnosti fiksiran i artikuliran samo toliko koliko je fiksirano i artikulirano značenje.

Eto zbog čega zahtijeva reviziju Deleuzeova tvrdnja da individuacija kao non-entitet »prethodi diferencijaciji, jer svaka diferencijacija pretpostavlja jedno intenzivno polje prethodne individuacije«. (1968, 3187 Individuum je uvijek istodobno rezultat provedenog dividuuma. U *tome* počiva interes pripovjednog teksta: u tom »intenzitetu« (Deleuze, 325) vrijednosti izažetom iz njezine povijesti koju-tek-treba-(re)-konstruirati. Samo u mjeri filogenetske, ontogenetske, aktualno-genetske povijesti u koju je uvučena svojom značenjskom artikulacijom pribavit će vrijednost aproksimativno jamstvo da je naše (perceptivno ili reproduktivno) označavanje u skladu s njezinom prirodom. Jer njezina priroda – to je njezina in-dividualnost. A njezina individualnost proizlazi iz stupnja do koje smo je smješteni kako već jesmo bili kadri značenjski artikulirati. Dosad smo se, međutim, bavili samo iskliznućem koje izaziva manjak u vrijednosti što podliježe transformaciji. Sada nam se valja pozabaviti *drugim* iskliznućem, onim koje se zbiva subjektu transformacije. To je iskliznuće povezano s konstitutivnim manjkom koji proizlazi iz drugoga čovjekova među-položaja. Imam na umu njegovo *između* u povijesti čovjeka kao biološke vrste, kao društvenog bića i u aktualno-komunika-

cijskoj povijesti. Sve te tri povijesti imaju svoj interes u njegovu *sada* preko kojega hoće na odgovarajući način prosljediti svoju prošlost u svoju budućnost. Nema nijednog (perceptivnog ili reproduktivnog) čina označavanja koji bi mogao ostati izvan odnosa s tim interesima. Još Marx je uostalom, kao što se zna, dijagnosticirao operacije naših organa i osjetila kao rezultate cjelokupne čovjekove dosadašnje povijesti. Prirodno je da se taj karakter proizvedenosti još u većoj mjeri iskaže u složenijim psihičkim funkcijama, pa bismo za glasovitu Lacanovu izreku po kojoj »mislim tamo gdje nisam, dakle jesam tamo gdje ne mislim« (1983, 176), mogli reći da nije lišena tradicije. Aludirajući svojim sklopom dakako na Descartesov *Cogito*, otvara ona omiljenu poststrukturalističku temu proizvodnje subjekta mehanizmima označavanja. Lacanov odnos prema tom problemu – koji nije u svemu podudaran već unekoliko razmotrenu Derridinu – najbolje se rasvjetljuje iz njegove interpretacije zagonetne i mnogo tumačene Freudove rečenice iz *Novih predavanja*: »Wo Es war, soll Ich werden.« (1983, 127ff.) Uobičajeno je tumačenje rečenice podrazumijevalo prosvjetiteljski rad osvješćivanja nagonskih pobuda nesvjesnog. Lacan, gotovo kao po navici, i tu okreće koplje. Da bi se shvatila njegova poanta, valja znati da on u svom učenju razlikuje *je*, istinski subjekt nesvjesnog, od *moi* koga naziva različito: reflektivni, spekularni, imaginarni, narcistički subjekt, ali uvijek podrazumijeva jedan ego koji se identificira preko zrcalnog odraza. Drugo koje se ukazuje tom subjektu uvijek je samo drugonjega-samog. To drugo, za razliku od Drugog neovisnog o reflektiranju sebe, pisanog velikim A(utre), obilježuje Lacan, kao što smo već vidjeli, kao *objet petit a(utre)*, dakle malim a. »Opredmećenje drugoga« neka je vrsta nužne krivotvorine našega »istinskog subjekta«. Ex-centričnost istinskog subjekta povezana je s nužnosti da se on spoznaje sredstvima refleksije. U toj refleksiji ostaje subjekt nesvjesnog, naime, transcendentalan svom očitovanju: *moi* ne zna ništa o *je*. *Je* međutim zna o *moi*, jer istog trenutka kada ga ovaj »prelomli«, njemu se objelodanjuje nepripadnost toga prijeloma. Pod represivnim tlakom svog opredmećenja dolazi dakle subjekt nesvjesnog k sebi: »Wo Es war, soll Ich werden.« Odnos između bitaka tih dvaju subjekata jest da *je* bivstvuje »o sebi« dok *moi* bivstvuje »za sebe«. »Mislim, dakle postojim« nije prema tome netočno ako se »postojim« shvati kao »postojim za sebe«. Frank ilustrira tu relativnu ispravnost kartezijanske maksime Schellingovim objašnjenjem:

Sum uključen u *cogito* nema značenje bezuvjetnoga »ja sam«, nego samo značenje jednog »ja sam na stanovit način«, naime upravo kao »misleći«. (SW I/10, 10f; Frank, 379)

Jedan pojavni oblik bitka ne može biti bitak o sebi, jer sadrži u sebi uvijek preostatak nedohvaćen refleksijom. Upravo u tom ostatku stanovao bi onda Lacanov »apsolutni subjekt« što u potpunoj samoidentičnosti »bivstvuje sebe«. Lacan dolazi do tog pomalo mističnog (bez) oblića bitka poigravajući se s dvoznačnosti njemačkog »es«. On najprije odbacuje treće značenje, naime Id iz frejdovske rane topike instanci čovjekove svijesti s obzirom na to da Freud nije u rečenici predmetnu svojem Es član »das« kao što je dotad običavao kad bi imao na umu Id. Zatim on drugo značenje »es«, naime *to* (le ça), elidira u oblik »c'est« (*to je*) i prevodi »Wo Es war« kao »Là où c'était«. Odatle je samo korak do apsolutno neosobnoga »Là où s'était«... (*Tamo gdje se bješe*), čime Lacan predmnijeva takvo stanje subjekta u koje ga psihoanalitička hermeneutika mora vratiti u svom »moralnom pothvatu« ravnom – po trpkjoj opasci samoga Freuda – isušanju jednog jezera. Evidentna je veza ove trojne Lacanove topike Freudova Esa s trojnom topikom što je njegovo učenje utiskuje dijalektici žudnje. Da se podsjetimo: zahtjev koji se fiksira kao potreba rada preostatak žudnje. Sada bismo mogli reći: Es / *Id* koje se uglavljuje kao Es / *to* proizvodi samoidentični višak Es / *se*. Da se tu (u svim spomenutim genetskim dimenzijama) zaista radi samo o jednom privremeno zadržanom Es-u u »iskazivanju koje se odaje, iskazu koji se odriče, neznanju koje se raspršuje, prilici koja se gubi«, svjedoči sljedeća Lacanova rečenica:

Tamo gde bejaše upravo u trenutku, tamo gde bejaše nakratko, između ovog gašenja koje još žari i ovog prokljuvavanja koje posrće, ja (je) mogu doseći bivstvo i iščeznuti iz svog zбора. (1983, 278)

Lacan tu, dakako, ima na umu govorni iskaz. Preko njega subjekt može »postupkom trijangulacije« (Luckmann) doseći samo vrlo kratkotrajnu i vrlo apstraktnu izvjesnost podudarnosti sa sobom. Već u sljedećem trenutku kači se ta »pričavljena« intuicija za novi označiteljski lanac i njezin smisao otklizuje – po aktualno-genetskoj, ontogenetskoj, filogenetskoj ljestvici.

Eto gdje vidim *drugi* interes pripovjednog teksta: u preduhitranju toga iskliznuća izvjesnosti vlastitog postojanja. Samo se po sebi razumije da to preduhitranje nikad ne može biti konačno. Ono je po samoj svojoj strukturi otvoren proces nalik Kantovoj reflektirajućoj snazi suđenja što neprekidno traži pojam koji bi mogla odrediti. Ali pripovijedanje je ponavljanje, a ponavljanje je, kao što smo utvrdili, nužno transformacija koja premješta svoga nosioca iz položaja objekta u

položaj subjekta i omogućuje mu da (imaginarno) ovlada (realnom) kontingencijom situacije. Jedva da će poslije svega trebati dodavati kako se tu – neovisno o vrsti pripovjednog teksta koji je posrijedi – ipak uvijek radi o jednom još-ne-subjektu, subjektu kojega tek predstoji (re) konstruirati. Re-konstrukcija subjekta iznudena je nužnošću pripovjednog teksta da se i sam izgradi na odgovarajućoj »strategiji ograničavanja«. On ne može sprečavati sva tri moguća iskliznuća istodobno, već uvijek bilo aktualno-genetsko, ontogenetsko ili filogenetsko. Te se tri povijesti u svom naslojavanju uzajamno potiskuju i iskrivljuju pa se davanjem prava jednoj neizbježno obespravljaju druge.

Na taj ću se moment vratiti nešto podrobnije kasnije, pošto se još načas pozabavim *trećim* iskliznućem svakog (perceptivnog ili reproduktivnog) označavanja: iskliznućem drugoga, s obzirom na koga se vrši označavanje. Onome što sam već o tom rekao raspravljajući genuzu pripovjednog teksta moguće je sad pristupiti iz unekoliko različitog ugla. Vidjeli smo da analitičar (»interpretativno ja«) koje promišljeno frustrira svoga dijaloškog partnera (»evokativno ja«) čini to zapravo ušutkivanjem onih komunikacijskih uloga što ih partner kod njega nesvjesno »naručuje«. U Lacanovoj »terminološkoj algebri« to su uloge imaginarnog drugog (a) i simboličkog Drugog (A). Ja sam za »opredmećenje drugoga« preferirao naziv (oslovljenog) subjekta, dok sam drugog posredovanog jezičnim mehanizmima označavanja nazivao (pozvanim ili prizvanim) svjedokom. Ako govorna radnja oslovljuje subjekt, s kojim govornik dijeli manje ili više dugu komunikacijsku povijest, onda postojanje govornog čina i jezičnog ustrojstva iziskuje da se razlikuju dvije vrste svjedoka: pozvani i prizvani, pri čemu bi se s prvim dijelila uža, a s drugim šira zona komunikacijskog zajedništva. »Šira« bi se ticalo institucionalno sankcioniranih modusa komunikacijskog djelovanja koji imaju natprirodnojezičnu važnost. Kao *prizvane* svjedoke iskaza možemo recimo zamisliti slušaocce propovijedi, predavanja, mitinga, radio-emisija službenog karaktera, čitatelje vijesti, izvještaja, komentara, gledaoce TV-dnevnika itd. »Uža« bi se ticalo komunikacijskih žanrova obilježenih upotrebom u određenoj prirodnojezičnoj ili sociolektaskoj zajednici pa bi *pozvani* svjedoci bili sudionici konverzacije, domjenka, književne večeri, seminara, slušatelji i čitatelji eseja, feljtona, kronike itd. Treća vrsta drugoga, za koju u Lacanovoj shemi, koliko znam, izostaje odgovarajući termin, ali koja bi ipak korespondirala s jedne strane njegovu registru zbiljskoga, a s druge njegovu istinskom subjektu nesvjesnog, morala bi u skladu s dosadašnjim izvodima proizaći iz negacije subjekta svjedokom. Ja sam taj zaniijekani, uvijek-već odsutni individualni moment drugoga nazvao (dozvanim) namjernikom. On ex-sistira u polju komunikacijskog zajedništva tako da se nikad ne može posve oprisutniti.

Na pitanje o tom kako zapravo nastaje namjernik najkraće bismo mogli odgovoriti ponovno: odgodom kroz »postupak trijangulacije«. Iskazni subjekt pokušava reproducirati svoje iskustvo. Uzmimo da se radi o onome što je Genette nazvao »mimezom govora«. Netko je izrekao jednu rečenicu koju sad valja ponoviti. Ponavljanje može biti doslovno, naprimjer u obliku: »On je rekao: To i to.« Ali takvo se doslovno ponavljanje izlaže najvećoj opasnosti falsifikacije ponovljene vrijednosti. Do krivotvorenja bi došlo stoga što rečenicu izgovara drugi govornik (neizbježno) drugom intonacijom, modulacijom, ritmičkom i akcentatskom segmentacijom, popraća je drugim izgledom, stavom, gestama, mimikom; što se rečenica izgovara u drugom presjecištu aktualno-genetskih, ontogenetskih i filogenetskih parametara, uklapa u posve drugi kontekst komunikacijskog zajedništva i zbog svega toga, ukratko, tvori drugi govorni događaj. Subjekt sad, zacijelo, može pokušati prenijeti i druge dimenzije svog iskustva te rečenice tako što će pokušati ponoviti i način kojim je ona bila izgovorena, »foničku masu« ili »ljušturu riječi«.

Tada će on u tekst svojega ponavljanja već unijeti neke elemente konteksta: intonaciju, modulaciju, geste itd. Pa ipak, njegovo iskustvo izgovorene rečenice jedva da je time još adekvatno reproducirano. Ono podrazumijeva još cijeli niz okolnosti konteksta u kojemu je stečeno i koji sadašnjem sugovorniku ostaje nedostupan. Zbog takve odsječenosti komunikacijskog partnera od okolnosti prvobitne recepcije vrijednosti ostaje bit te vrijednosti u ponavljanju još uvijek iznevjerena. I kad se simbol-kao-žeton zamijeni simbolom-kao-novcem, i kada doslovno ponavljanje po načelu ekvivalencije bude nadomješteno prenesenim ponavljanjem po načelu sličnosti, sve se to još zasniva na pretpostavci da su sugovorniku bliske pretpostavke iskustva iz šire zone komunikacijskog zajedništva. Valja imati na umu da je reprodukcija rečenice sada već zakoračila u fazu jezičnog ustrojstva, što znači da se elementarna aktantska shema konteksta u kojemu je bila prvobitno izgovorena žanrovski izdiferencirala. No upravo takvom tekstnom artikulacijom sugovornika iz oslovljenog subjekta u prizvanog pa u pozvanog svjedoka, sabrao se malo-pomalo jedan njegov neartikulirani ostatak, *in-dividuum* koji prekoračuje postavljene granice zajedništva. Taj *individuum* obitava u obuhvatnu smisaonom sustavu svijeta koji iskrivljuje parametre žanrovskog sustava stvarnosti postavljajući se prema njima u subverzivni odnos. Odatle ponavljanje po načelu sličnosti više ne dostaje i mora se nadomjestiti ponavljanjem po načelu transformacije.

Kvalitativna se apstrakcija pokazuje nedovoljnom zbog nastojanja da se kao bit iskustva rečenice dohvati jedinstvena afektivno-osjetilna kakovća što ju je ona proizvela u recipijentu (sada re-producentu). Za volju te kakvoće rečenica se podvrgava ponavljanju-kao-transformaciji,

što znači maksimalno razvijenoj reprodukciji koja iznevjeruje njezino označeno da bi ostala vjerna njezinoj istini.²

Ako sad napokon sažmemo rezultate analize triju iskliznuća, možemo istodobno revidirati Deleuzeovu opoziciju poopćavanja i ponavljanja kao i Todorovljevo i Brooksovo proglašavanje istosti-ali-različitosti razlikovnim obilježjem pripovjednog teksta. Što se prvoga tiče, svako je poopćavanje uvijek već ponavljanje i time transformacija. Pritom kvantitativno poopćavanje po načelu ekvivalencije rezultira simbolom-kao-žetonom, kvalitativno poopćavanje po načelu nalikosti simbolom-kao-novcem (»novčićem« ili »novčanicom«), a poopćavanje jedinstvenog po načelu individualnosti simbolom-kao-vrijednosti. Što se druge revizije tiče, transformacija je na djelu svugdje, tako da se reproducirane vrijednosti razlikuju u svojoj istosti od polaznih vrijednosti redovito. Jedino što se premješta – *područje je istosti*. Simbol-kao-žeton reproducira prisutne, izrečene elemente ponovljenog predloška dok simbol-kao-vrijednost reproducira njegove odsutne, podrazumijevane elemente. U skladu s tim možemo zaključiti da je interes pripovjednog teksta u *neoznačenom elementu iskustva* što ga reproducira, i to u sve tri moguće dimenzije toga elementa: kao *in-dividuumu referencije*, kao »*istinskom subjektu*« i kao »*namjerniku*«. Takvim svojim interesom pripovjedni tekst nadomješta konstitutivni manjak triju čovjekovih bitnih neizvjesnosti: neizvjesnosti svijeta proizašle iz »bačenosti« u filogenetsku povijest, neizvjesnosti drugog proizašle iz »bačenosti« u ontogenetsku povijest i neizvjesnosti sebe proizašle iz »bačenosti« u aktualno-genetsku povijest. Svaki od triju analiziranih modaliteta pripovjednog teksta preduhitruje, dakako, jednu vrstu neizvjesnosti, onu koja se subjektu njegove proizvodnje nameće u danom trenutku kao dominantna. Koja će mu se pak neizvjesnost nametnuti kao dominantna, ovisi o njegovoj smještenosti u stratifikaciji svijeta života ili onome što se obično označavalo njegovom *situacijom*.

Da je naša situacija u svijetu konstitutivni uvjet naše percepcije toga svijeta, spoznaja je koja od vremena Feuerbacha i mladoga Marxa ne može više vrijediti kao nova. Po definiciji te dvojice misaonih revolucionara mi predočujemo svijet utoliko otuđenije ukoliko su otuđeniji uvjeti u kojima živimo. Takva formulacija, međutim, podrazumijeva da bi se iz stanovite neotuđene situacije svijet mogao predočiti takvim kakav jest. Pritom situacija *per definitionem* podrazumijeva odnos prema svijetu, a čini se da je upravo odnos, prije negoli tzv. zbiljski uvjeti postojanja, taj koji uvjetuje ideološku deformaciju predodžbe.

Čitava ideologija, sa svojim nužnim imaginarnim iskrivljenjem, predstavlja ne toliko postojeće proizvodne (i druge iz njih

izvedene) odnose, već prije svega (imaginaran) odnos pojedinaca prema proizvodnim i iz njih izvedenim odnosima. Ideologija dakle ne predstavlja sustav zbiljskih odnosa koji upravljaju postojanjem pojedinaca, nego imaginaran odnos tih pojedinaca prema zbiljskim odnosima što ih žive. (Althusser, 1976, 103f.)

Ako pak »u početku bijaše odnos«³, tada je sve materijalno što vidimo oko sebe samo manje ili više deriviran rezultat toga odnosa, pa je takav rezultat ne samo naša situacija sa svojim parametrima, već i mi sami. Najsvojstveniji je učinak ideologije, naime, da postavi stanja stvari očevidnima izazivajući u nama reakciju prepoznavanja tipa »pa jasno! to je to! baš tako!« zbog čega je primarna očevidnost da smo subjekti – prvi i elementarni ideološki učinak. Budući da nema ideologije osim kroz subjekt i za njega, subjekt je sama konstitutivna kategorija ideologije, materijalan isključivo do onoga stupnja do kojega ga je ideologija uspjela odrediti. Polazeći od Aristotelove teze o različitim modalitetima materije, Althusser zaključuje kako je *subjekt* materijalan, kako su njegove *ideje* materijalni činovi uklopljeni u materijalnu praksu organiziranu materijalnim *ritualima* koji su sami definirani materijalnim ideološkim *aparatom* što oslobađaju ideje toga subjekta. (Isto, 108) Budući da zaključak operira različitim modalitetima materije, postavlja se važno pitanje o njihovu međusobnom odnosu. Althusser ga nažalost ostavlja po strani, ali nam dosadašnje izlaganje daje naslutiti da bi se tu moglo raditi o odnosu obrnutog razmjera.

Pogledajmo što to pobliže znači. Počet ću jednostavnom konstatacijom da, ako se subjekt ne odnosi prema svojoj situaciji, odnosit će se ona prema njemu. Vidjeli smo da je taj odnos slojevit jer se situacija nalazi u presjecištu triju povijesti: filogenetske, ontogenetske i aktualnogenetske, odnosno triju vrsta odnosa: logičkih, gramatičkih i pragmatičkih. Te povijesti s vrstama svojih odnosa ne suobitavaju miroljubivo, nego konkurentno, i to bilo tako da isključuju ili prezaposjedaju jedna drugu. To znači da je svaka pojedina situacija subjekta definirana nekom strategijom ograničavanja, s tom razlikom što ona može polaziti bilo od subjekta prema situaciji ili od situacije prema subjektu. Ako je situacija ta koja je materijalna, onda je subjektu u njoj mnogo toga očevidno, ona za njega ne sadrži znatnije iskustvo transcencije, što znači da subjekt služi samo kao *kopula* preko koje ona materijalizira svoja tri genetska i modalna registra. U jednu riječ, subjekt tada zauzima u svijetu života isti položaj kao aktant u aksiološkom univerzumu pripovjednog teksta. Njegova se subjektivnost svodi na jednostavnu funkciju što mu je dodijeljena ideološkom konfiguracijom svijeta života i jasno je da se odatle ne može snabdjeti odviše rafiniranom supstancom. Tako

ograničena subjektova smještenost neizbježno suzuje i vrstu neizvjesnosti koja mu se može nametnuti, a time i vrstu njezina namirenja.

Ali logika sadržaja predstavlja se kao logika situacije i iz druge perspektive, kad strategija ograničavanja polazi od subjekta prema situaciji. Jer ako je subjekt taj koji je materijalan/supstancijalan, njegovu je situaciju otvorena transcencijom ili prepoznavanju svojih konstitutivnih registara. Prepoznavati svoju situaciju ne znači pak ništa drugo do rastvarati neumoljivu materijalnost njezinih parametara u kopule širih ideoloških sklopova, prezaposjedati dakle logiku gramatikom, a gramatiku pragmatikom.⁴ Zato subjekt sad zauzima isti položaj kao lik u aksiološkom univerzumu pripovjednog teksta. On ne samo da nije više definiran svojim položajem, već ga definira stavljanjem u protežnije polje modalnih odnosa. U presjecištu različitih povijesti otvara se dakako složenija kvaliteta neizvjesnosti i njezina namirenja. Zašto onda ipak i u posljednjem slučaju govorimo o strategiji ograničavanja? Zašto nam se neizvjesnost drugoga i sebe kao dimenzije prepoznavanja vlastite situacije prikazuju kao svojevrsni »luksuzi« koje si svi subjekti ne mogu priuštiti? Valja se naime prisjetiti da upravo subjekte koje si to »priušćuju« Althusser proglašuje »agentima kulture«. Radi se o tom da artikulacija tih neizvjesnosti i sama podrazumijeva djelatnost postavljanja vrijednosti kao činjenica zbog čega neizbježno rezultira pozicijom moći. Ako se cjelokupna konfiguracija svijeta života – bilo po analogiji s aksiološkim univerzumom ili aktualno-genetskom razinom pripovjednog teksta – zamisli kao jedinstven tekst, postaje jasno da njegove donje instance *žive* ono što gornje *ispisuju*. Valja to razumjeti dvojako, jer je ispisivanje određeno životom koliko i život ispisivanjem. Svi su subjekti situirani u istim trima registrima, svi crpe iz njih svoje postojanje, djelovanje i mišljenje, samo s različitim efektima. Jedni subjekti naime definiraju situaciju drugih time što njihovo postojanje, djelovanje i mišljenje *nose*, drugi subjekti definiraju situaciju prvih time što njihovo postojanje, djelovanje i mišljenje *prenose*.

Nošenje je način kojim se određuje situacija autora pripovjednih tekstova. Daleko od toga da bi bila izvanvremenski ili izvanprostorno slobodna i disponibilna, ta je situacija iznimno kompleksna u načinu kojim doziva autorski subjekt u njegovu djelatnost. U procesu toga dozivanja raščinjavaju se, kao što sam već pokazao, sve činjenice u vrijednosti, ulaze u obuhvatnije sklopove odnosa i gube svoj materijalni karakter. Pa ipak se te činjenice ne mogu razriješiti apsolutno, jer koliko god naprimjer poslušnost, čežnja ili nada bili filogenetski doznačeni odnosi prema drugome, opet ih mi, uza sve moguće svjesno odupiranje, nužno obdržavamo. Taj moment prisilne upletenosti u nešto što se prepoznaje u svojoj relativnosti ostavlja traga u raslojavanju

autorskog subjekta. On se razastire u širok raspon »jastava« koja se raspoređuju na jednu komunikacijsku skalu ovisno o stupnju relativnosti koji se pripisuje njihovoj djelatnosti: kao aktant, akter, lik, pripovjedač, ili implicitni autor s mogućim »međujastvima«. Ali i sama je ta skala relativna sa svojim hijerarhijskim rasporedom, jer je *različita distanciranost autorskog subjekta prema tekstu raspoređenim ulogama zrcalni proizvod »dozvanosti« njegova položaja aktualnom hijerarhijskom strukturom svijeta života*. U važnom članku *Što je to autor?* precizira to Foucault ovako:

(1) autorska funkcija vezana je za zakonski i institucionalni sustav koji obuhvaća, određuje i raščlanjuje svijet diskurza; (2) ona se ne tiče svih diskurza u svim vremenima i svim tipovima civilizacija na isti način; (3) nju ne određuje spontano pripisivanje diskurza njegovu proizvođaču, nego niz posebnih i složenih operacija; (4) ona se ne odnosi jednostavno i naprosto na zbiljskog pojedinca, jer može istodobno aktivirati više jastava, nekoliko subjektivnih položaja što ih mogu zauzeti različite kategorije pojedinaca. (1979, 153)

Budući da smo prvu, drugu i četvrtu točku određenja raspravili, ostaje nam da se još pozabavimo trećom: autorsku funkciju ne određuje spontano pripisivanje diskurza njegovu proizvođaču, nego niz posebnih i složenih operacija. Takva formulacija stoji u skladu s Foucaultovim shvaćanjem diskurza kao sustavnog proizvođača *viška* u odnosu na puko označavanje stvari znakovima. Za Foucaulta diskurz je proces što ga obilježuje ukoliko nesvjesnija, utoliko djelotvornija subjektova volja za uglađivanje u prisutnost, što u ovom slučaju znači u pripovjedni tekst i time status prozlog autora.⁵ Ovog teoretičara zanima dakle mjesto što ga subjekt zaposjeda svojom označiteljskom praksom, snabdjeveno afirmativnim autoritetom odgovarajućega diskurznog odvijetka, kao i moć što je ono dobiva preko tog autoriteta. (Said, 1978, 709f.) Problem je u tom što procesi teksta nemaju jednako kumulativan učinak na sve njegove instance, nego se jedne relativiraju do stanja *kopule* dok se druge apsolutiziraju do stanja *imena*.

Sučeljavajući takvo Foucaultovo s Derridinim shvaćanjem teksta, posluzio se Edward Said radi oprizorenja jednim zgodnim primjerom. U intervju s Julijom Kristevom branio je Derrida svoje krzmanje da definira ključne pojmove kojima se služi činjenicom da oni predstavljaju nesvodljivi sklop pojmova od kojih svaki intervenira na odgovarajućem mjestu u njegovim tekstovima. Tako bi ti pojmovi stjecali svoje

značenje samo procesualno, tako kako se razvija Derridin opus u cjelini. Said se pita:

Neće li ta posredujuća neodlučiva riječ početi u sebi skupljati sve više značenja, upravo kao stare riječi? (...) Malo-pomalo, riječ kao *supplement* stječe status i povijest... vitalnu *pozicijsku* upotrebu u njegovu djelu... (Isto, 699)

Ali najveću prijemljivost sabiranju značenja pokazuju ne toliko Derridini pojmovi koliko samo njegovo ime:

Budući da bi bilo netočno reći kako je Derridino prikupljanje znanja u tijeku njegovih objavljenih djela plod pukog raspoloženja ili atmosfere, morat ćemo prihvatiti da ono gradi pložaj. (...) Kao položaj on je naravno odredljiv, ali Derridino *programatsko* krzmanje spram vlastite povijesne situacije, spram sklonosti svog djela prema određenim, a ne drugim tipovima djela, združeno (iznova) programatski poriču njegovu djelu znatan položaj i utjecaj. (700)

Upravo je tu sustavnu Derridinu težnju prema desituiranju konkretne diskurzivne prakse za volju nezadrživog umnožavanja kontekstâ imao na umu Foucault kad je u jetkoj polemičkoj replici drugog izdanja svoje *Povijesti ludila* nazvao Derridinu filozofiju »povijesno precizno određenom malom pedagogijom« koja daje »glasu učitelja onu neograničenu vlast što mu dopušta da čita tekst beskonačno.«

Ostavlajući sad jetkost posve po strani, a »preciznu povijesnu određenost« nekom kasnijem ispitivanju, moramo konstatirati da polemika ima načelan karakter. Koliko god mi naime inzistirali na tekstu kao procesu, ne možemo poreći da različite instance tog procesa ne izvlače iz njega jednak probitak, ne supstancijaliziraju se u istoj mjeri i ne ostaju jednako otvorene intertekstnom nadovezivanju. Instanca autora-kao-funkcije pokazuje se u tom pogledu najpovlaštenijom. Time se naravno ne želi reći kako autori nužno pišu zato da bi stekli položaj, već kako je stjecanje položaja neizbježan *popratni učinak* njihove djelatnosti što ih zapada uza sve moguće protivljenje⁶ i što svojom pojavom, strukturom i ramjerima svjedoči o rasporedu snaga na aktualnom »prištu diskurzâ«.

Toliko o načinu kojim je *nošenje* autorskog položaja u stratifikaciji svijeta života povratno proizvedeno *prenošenjem* toga položaja. Sad bi još valjalo raspraviti kako tako proizvedena autorska funkcija relativira hijerarhiju tekstnog univerzuma. Daleko od toga da bi bila kakva prominentna književnoteorijska spoznaja, tekovina je dnevne čitateljske svijesti da je svijet pripovjednog teksta relativan na različit način od svijeta života. Fiktivni likovi ne predstavljaju nam se u istom onom slijedu perceptivnih registara u kojemu to čine ljudi naše životne okoline. Mi ih ne vidimo, ne čujemo i nemamo s njima nikakva prethodnoga iskustva. Ali ta je razlika samo plod jedne druge, obuhvatnije i konstitutivne, da nas pripovjedni tekst oslovljuje u *drugom svojstvu* nego običan govorni iskaz. Zbog takva oslovljavanja primamo mi njegovu propoziciju iz različite situacije.

Definiramo li sada situaciju za ovu svrhu posve općenito kao smještenost u polju smisla, možemo rezimirati da smo prigodom recepcije pripovjednog teksta smješteni na sam rub toga polja, u svojstvu što sam ga naprijed nazivao *namjernikom*. Kao slučajni obitavalac polja u kojemu se neplanirano zatekao, namjernik je prisiljen uspostaviti odnos prema njegovim parametrima tako što će ih iz heterogenih i sukobljenih *vrijednosti* perceptivnim prezaposjedanjem homogenizirati u *činjenice*. Posrijedi je više nego zahtjevan pothvat praćen rizikom i neizvjesnošću, onim intenzivnim iskustvom transcendencije što su ga egzistencijalisti zvali »bačenošću«, a Hegel štoviše »užasom«. Prisjetimo li se da je pripovijedanje svojevršno preduhitavanje »užasa« (smrti) koje stavlja subjekt u (imaginaran) položaj njegova gospodara, postat će jasno da visoka cijena što se mora platiti za tu »pripravu« ima svoje razloge. No premda su svi bez razlike bačeni u život i premda se svi bez razlike moraju suočiti s užasom smrti (u raznim njegovim figuracijama), ipak nisu svi u situaciji platiti cijenu za odgovarajuće objašnjenje tih iskustava transcendencije. Odatle se opis ulaska u (be)smisao književnog djela kao »(dobro)voljna odgoda nevjerice« pokazuje unekoliko spornim: ne stoji baš svima na (dobru) volju hoće li čitati književnost ili neće! Tko misli da je takva tvrdnja pretjerana u »modernom demokratskom društvu«, neka se najprije pokuša sjetiti koliko je knjiga odbacio zbog njihove »besmislenosti«. Razlika između njega i onoga tko ih je odbacio *sve* samo je situacijska.

Radi se o tom da su svakom »besmislu«, pa tako i književnom, postavljene određene situacijske granice, što će reći iz svake situacije u složenoj stratifikaciji svijeta života različite. Da bi uopće bilo dostupno »odgodi nevjerice«, mora iskustvo transcendencije pripovjednog teksta najprije dobiti institucionalni »garantni žig«. Postoje naravno »garantni žigovi« različite kvalitete, ali čak i oni koji stoje u subverzivnom odnosu prema institucionalnima, štoviše upravo oni, institucionalno su određeni.

ni. Ako sad »garantni žig« prevedemo kao »ime autora«, možemo zaključiti da u svakom trenutku postoji ideološki profilirana hijerarhija tih imena koja se nipošto ne zaustavlja na živućim autorima. Iz profila te hijerarhije proizlazi kakva je struktura iskustva transcendencije u danom trenutku probitačna, koja od triju izvedenih neizvjesnosti potražuje najpreču artikulaciju.

Nadaje li se pak instanca autora-kao-funkcije, dodatno još konkretizirana u određenom imenu autora, kao dinamička točka dodira pripovjernih i ideoloških struktura, kao mjesto transfera nevidljivih strategija ograničavanja u komunikacijski univerzum pripovjednog teksta, bit će da podmetanje koje god teorijske kategorije u svojstvo razlikovnog obilježja pripovjednog teksta obavlja, htjelo to ili ne, i samo ideološku funkciju.⁷ Svaki je pripovjedni tekst jedan čin koji zapsjedna položaj u vladajućoj hijerarhiji vlastite diskurzivne prakse, a taj će položaj biti utoliko utjecajniji ukoliko je čin koji ga je proizveo uspješnije neutralizirao utjecaj drugih položaja. Tada se čin iz pripovjednog teksta pretvara u pripovjedni događaj. Događaji pak refiguriraju konstelaciju povijesti u kojima se pojavljuju načinom koji ne podliježe isključivo teorijskom objašnjenju. Svaka teorija podrazumijeva jednu »platformu sporazumijevanja«, svedeno da li prisutnu ili odsutnu, koja bi se imala ticati svih ljudi na isti način i za koju bi stoga svi morali jednako odgovarati. Ova knjiga ne želi reći ništa drugo do da takva platforma ne postoji. Naša je odgovornost uvijek samo relativna, jer proizlazi iz našeg položaja u ideološkoj stratifikaciji svijeta života. Samo oni koji su u danom trenutku *gore* mogu odgovarati za one koji su u danom trenutku *dolje*. Zar nije Lacan imao baš to na umu kad je psihoanalitičarima čiji je odgoj s toliko strogosti stavio u svoj zadatak uputio slijedećih nekoliko riječi:

Mi odgovaramo za položaj svog subjekta. Neka to sad, tko god želi, nazove terorizmom. Ja se na to smijem, s pravom, jer u jednom okviru gdje učenje otvoreno postaje predmetom trženja, ne moram se bojati da se nekome neću svidjeti formulacijom kako je zabluda iz dobronamjernosti najneoprostivija od svih zabluda. (1966, 859)

Budući da u području mišljenja zabluda iz dobronamjernosti podrazumijeva zabludu iz neznanja, uvršćuje se taj Lacanov apel, nipošto slučajno, u istu onu misaonu tradiciju koje se baštinikom očitovao njegov nesuđeni učitelj Freud kad je potkraj *Tumačenja snova* konstatirao kako je

svim međusobno suprotstavljenim mišljenjima morao dati pravo na bilo kom mjestu zapletene cjeline dokazujući da su pronašla nešto ispravno. (...) Kroz ono što je novo u našem učenju o snu kao i kroz jedno više jedinstvo pronašli smo dakle utočište najrazličitijim i najproturječnijim rezultatima u našoj zgradi, neke od njih pritom drugačije primjenjujući, a samo rijetke posve odbacujući. (1900/1942, 594ff.)

Dakako da se teorija koja je »sposobna u sebe uključiti i posvojiti argumente svojih protivnika tamo gdje su oni neodstranjivi kako bi na temelju adekvatno revidiranoga samorazumijevanja mogla obrazlagati bolje no što su mogli protivnici« (Frank, 1983, 571) – ne može smatrati dobronamjernom. Izlažući se »mislima drugih u okviru nadindividualne i povrh toga natkulturne i nadnacionalne komunikacije« (Isto), ona lomi njihove otpore i stavlja ih u funkciju svoje istinitosti. Ali nema drugog načina da se pretpostavke koje neopazice organiziraju vladajuću teorijsku praksu pretvore iz očevidnih činjenica u sporne vrijednosti i time u njih zasadi klica uminuća. I nema drugog misaonog odgovora koji bi se mogao dostojno nositi s istovjetnim učinkom razvijene pripovjedne prakse. Jer »znanstveni proračun zbivanja« – znali su to još Horkheimer i Adorno (1948/1971, 9) – samo »poništava onaj račun što ga je o tom zbivanju nekoć bilo dalo mitsko mišljenje.«

LITERATURA

U popisu se navodi samo literatura na koju se neposredno referira u tekstu ili bilješkama knjige.

- Altieri, Charles: *Act & Quality. A Theory of Literary Meaning and Humanistic Understanding*, The University of Massachusetts Press, Amherst, 1981.
- Althusser, Douis: *Positions*, Editions Sociales, Paris, 1976.
- Auerbach, Erich: *Mimesis*, Nolit, Beograd, 1969 (1945)
- Austin, John L.: *How to Do Things with Words*, Clarendon Press, Oxford, 1962.
- Baer, Eugen: *Das Symptom bei Bühler und Freud*, u zborniku *Bühler-Studien*, sv. 2. izd. Achim Eschbach, Suhrkamp, Frankfurt/M, 1984.
- Bahtin, Mihail: *Marksizam i filozofija jezika*, Nolit, Beograd, 1980 (1929)
- Bahtin, Mihail: *Voprosy literaturi i estetiki*, Hudožestvenaja literatura, Moskva, 1975.
- Bahtin, Mihail: *Estetika slovesnogo tvorčestva*, Iskusstvo, Moskva, 1979.
- Barthes, Roland: *Uvod u strukturalnu analizu pripovjednog teksta*, Republika 7-8/1983 (1966)
- Barthes, Roland: *L'Éffet du réel*, Communications 11/1968.
- Barthes, Roland: *Književnost mitologija semiologija*, Nolit, Beograd, 1971.
- Barthes, Roland: *S/Z*, Suhrkamp, Frankfurt/M, 1976 (1970)
- Bartlett, R. C.: *Some Experiments on the Reproductions of Folk Stories*, u zborniku *Study of Folklore*, ur. Alan Dundes, Englewood Cliffs, Prentice Hall, 1965.
- Benjamin, Walter: *Schriften*, I i II, izd. T. i G. Adorno, Suhrkamp, Frankfurt/M, 1955.
- Benveniste, Emile: *Problemi opšte lingvistike*, Nolit, Beograd, 1975 (1966)

- Berger, Peter/ Luckmann, Thomas: *Die gesellschaftliche Konstruktion der Wirklichkeit. Eine Theorie der Wissenssoziologie*, Fischer, Frankfurt/M, 1970
- Bloch, Ernst: *Princip nada*, I, Naprijed, Zagreb, 1981 (1954)
- Bremond, Claude: *Morphology of the French Folktales*, Semiotica 2/1970.
- Brooks, Peter: *Reading for the Plot. Design and Intention in Narrative*, Vintage Press, New York, 1984.
- Brown, Richard Harvey: *Narrative, Literary Theory, and the Self in Contemporary Society*, Poetics Today Vol. 6, No. 4, Winter 1985.
- Bühler, Charlotte: *Karl Bühler. Eine biographische Skizze*, u zborniku *Bühler-Studien*, sv. 1, izd. Achim Eschbach, Suhrkamp, Frankfurt/M, 1984.
- Bühler, Karl: *Sprachtheorie. Die Darstellungsfunktion der Sprache*, Fischer, Stuttgart, 1965 (1934)
- Bürger, Peter: *Theorie der Avantgarde*, Suhrkamp, Frankfurt, 1982 (1974)
- Bürger, Peter: *Vermittlung – Rezeption – Funktion. Ästhetische Theorie und Methodologie der Literaturwissenschaft*, Suhrkamp, Frankfurt/M, 1979.
- Carroll, David: *Freud and the Myth of the Origin*, New Literary History, Vol. VI, No. 3, Spring 1975.
- Chatman, Seymour: *Story and Discourse. Narrative Structure in Fiction and Film*, Cornell University Press, Ithaca and London, 1978.
- Coseriu, Eugenio: *Textlinguistik. Eine Einführung*, izd. J. Albrecht, G. Narr, Tübingen, 1980.
- Culler, Jonathan: *The Pursuit of Signs. Semiotics, Literature, Deconstruction*, Routledge & Kegan Paul, London, 1981.
- Culler, Jonathan: *On Deconstruction. Theory and Criticism after Structuralism*, Cornell University Press, Ithaca and New York, 1983.
- Danto, Arthur: *Analytical Philosophy of History*, Cambridge University Press, Cambridge, 1968 (1965)
- Deleuze, Giles: *Différence et répétition*, PUF, Paris, 1981 (1968)
- Derrida, Jacques: *La voix et le phénomène. Introduction au problème du signe dans la phénoménologie de Husserl*, PUF, Paris, 1972 (1967)
- Derrida, Jacques: *O gramatologiji*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1976 (1967)
- Derrida, Jacques: *Structure, Sign and Play in the Discourse of the Human Sciences*, u zborniku *The Languages of Criticism and the Sciences of Man. The Structuralist Controversy*, izd. R. Macksey i E. Donato, The John Hopkins Press, Baltimore and London, 1970.
- Derrida, Jacques: *White Mythology. Metaphor in the Text of Philosophy*, New Literary History, Vol. VI, No. 1, 1974.
- Derrida, Jacques: *Signature Event Context*, Glyph 1/1977. (a) *Potpis događaj kontekst*, Delo 6/1984
- Derrida, Jacques: *Limited Inc... a, b, c*, Glyph 2/1977. (b)
- Derrida, Jacques: *The Law of Genre*, u zborniku *On Narrative*, izd. T. Mitchell, Chicago University Press, Chicago, 1980.
- Derrida, Jacques: *Sending: On Representation, Social Research*, Summer, 1982.
- Docherty, Tomas: *Reading (Absent) Character. Toward a Theory of Characterization in Fiction*, Clarendon Press, Oxford, 1983.
- Doležel, Lubomir: *Truth and Authenticity in Narrative*, Poetics Today, Vol 1, No. 4, Summer 1980.
- Eco, Umberto: *Otvoreno djelo*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1965.
- Enzensberger, Christian: *Literatur und Interesse. Eine politische Ästhetik mit zwei Beispielen aus der englischen Literatur*, Suhrkamp, Frankfurt/M, 1981 (drugo, prošireno izdanje)
- Fetscher, Iring: *Ko je Trnovu Ružicu poljupcem probudio? Zbunovnik bajki*, SIC, Beograd, 1984. (197)
- Flader, Dieter/ Giesecke, Michael:
- Foucault, Michel: *What Is an Author?*, u zborniku *Textual Strategies. Perspectives in Post-Structuralist Criticism*, izd. Josué Harari, Cornell University Press, Ithaca, 1979. (*Šta je autor?*, Književna kritika 5/1983)
- Fowler, Roger: *Linguistics and the Novel*, Methuen, London, 1977.
- Frank, Manfred: *Was ist Neostukturalismus?*, Suhrkamp, Frankfurt/M, 1983.
- Freud, Sigmund: *Traumdeutung, Gesammelte Werke*, sv. 2/3, Imago, London, 1942 (1900)
- Freud, Sigmund: *Der Dichter und das Phantasieren*, GW, sv. 7, London, 1941 (1909)
- Freud, Sigmund: *Eine Kindheitserinnerung des Leonardo da Vinci*, GW, sv. 8, London, 1943 (1910)

- Freud, Sigmund: *Über den Gegensinn der Urworte*, u istom svesku (1910)
- Freud, Sigmund: *Beiträge zur Psychologie des Liebeslebens. I. Über einen besonderen Typus der Objektwahl beim Manne*, u istom svesku (1910)
- Freud, Sigmund: *Formulierungen über die zwei Prinzipien des psychischen Geschehens*, u istom svesku (1911)
- Freud, Sigmund: *Über einen autobiographisch beschriebenen Fall von Paranoia*, u istom svesku (1911)
- Freud, Sigmund: *Einige Bemerkungen über den Begriff des Unbewußten in der Psychoanalyse*, u istom svesku (1912)
- Freud, Sigmund: *Das Motiv der Kästchenwahl*, GW, sv. 10, London, 1946 (1913)
- Freud, Sigmund: *Zur Einführung des Narzismus*, u istom svesku (1914)
- Freud, Sigmund: *Triebe und Triebchicksale*, u istom svesku (1915)
- Freud, Sigmund: *Das Unbewußte*, u istom svesku (1915)
- Freud, Sigmund: *Metapsychologische Ergänzung zur Traumlehre*, u istom svesku (1917)
- Freud, Sigmund: *Trauer und Melancholie*, u istom svesku (1917)
- Freud, Sigmund: *S one strane principa zadovoljstva*, Treći program Radio-Beograda IV/1984 (1920)
- Freud, Sigmund: *Ego i id*, Treći program Radio-Beograda IV/1984 (1923)
- Genette, Gérard: *Granice priče*, Teka 6/1976 (1966)
- Genette, Gérard: *Narrative Discourse*, Basil Blackwell, Oxford, 1980. (1972)
- Genette, Gérard: *Palimpsestes. La littérature au second degré*, Seuil, Paris, 1982.
- Genette, Gérard: *Neuveaux discours du récit*, Seuil, Paris, 1983.
- Goffman, Erving: *The Presentation of Self in Everyday Life*, Doubleday & Comp., New York, 1959.
- Goffman, Erving: *Frame Analysis. An Essay on Organization of Experience*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1974. (*Analiza okvirnog načela govorenja*, Revija (Osijek), 2/1984)
- Goffman, Erving: *Forms of Talk*, Basil Blackwell, Oxford, 1981.
- Gulich, Elisabeth: *Polazišta za komunikacijski orijentiranu analizu pripovjednog teksta*, Revija (Osijek), 2/1984 (1976)
- Gulich, Elisabeth/Quasthoff, Utta: *Narrative Analysis*, u zborniku *Handbook of Discourse Analysis*, 2. dio, ur. T. van Dijk, Academic Press, London, 1985.
- Guillen, Claudio: *Književnost kao sistem*, Nolit, Beograd, 1983 (1971)
- Greimas, Algirdas J. *Sémantique structurale. Recherche de méthode*, Larousse, Paris, 1966.
- Greimas, Algirdas J. *Du Sens*, Seuil, Paris, 1970.
- Greimas, Algirdas J. *Aktanti, akteri i figure*, u *Strukturalni prilaz književnosti*, ur. M. Bunjevac, Nolit, Beograd, 1978 (1973)
- Greimas, Algirdas J. *Maupassant. La sémiotique du texte: exercices pratiques*, Seuil, Paris, 1976.
- Habermas, Jürgen: *Theorie des kommunikativen Handelns*, 1 i 2, Suhrkamp, Frankfurt/M, 1980.
- Hempfer, Klaus W. *Poststrukturale Texttheorie und narrative Praxis*, W. Fink, München, 1976.
- Hjlemslev, Louis: *Prolegomena teoriji jezika*, GZH, Zagreb, 1980 (1943)
- Hörisch, Jochen: *Das Sein der Zeichen und die Zeichen des Seins. Marginalien zu Derridas Ontosemiologie*, u J. Derrida, *Die Stimme und das Phänomen*, Suhrkamp, Frankfurt/M, 1979.
- Hörmann, Hans: *Meinen und Verstehen. Grundzüge einer psychologischen Semantik*, Suhrkamp, Frankfurt/M, 1976.
- Horkheimer, Max/ Adorno, Theodor: *Dialektik der Aufklärung. Philosophische Fragmente*, Fischer, Stuttgart, 1971 (1948)
- Husserl, Edmund: *Cartesianische Meditationen und Pariser Vorträge, Gesammelte Werke*, Martinus Nijhoff, Den Haag, 1950 (1929/31)
- Husserl, Edmund: *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie. Phänomenologische Untersuchungen zur Konstitution*, sv. 2, Den Haag, 1952.
- Husserl, Edmund: *Erfahrung und Urteil. Untersuchungen zur Genealogie der Logik*, Assen & Goverts, Hamburg 1954 (1939)
- Husserl, Edmund: *Zur Phänomenologie des inneren Zeitbewußtseins, 1893–1917*, Den Haag, 1966.
- Husserl, Edmund: *Logische Untersuchungen. Untersuchungen zur Phänomenologie und Theorie der Erkenntnis*, sv. 2, Den Haag, 1984 (1901, 1913)
- Iser, Wolfgang: *Der Akt des Lesens. Theorie ästhetischer Wirkung*, W. Fink, München, 1976.

- James, Williams: *Principles of Psychology*, Vol. I, New York, 1890.
- Jameson, Fredric: *Marksizam i forma. Dijalektičke teorije književnosti XX veka*, Nolit, Beograd, 1974.
- Jameson, Fredric: *Političko nesvesno. Pripovedanje kao društveno-simbolični čin*, Pečat, Beograd, 1984 (1981)
- Jameson, Fredric: *Imaginary and Symbolic in Lacan: Marxism, Psychoanalytic Criticism and the Problem of the Subject*. French Yale Studies 55–56/1976.
- Jolles, André: *Jednostavni oblici*, Teka, Zagreb, 1978 (1928)
- Kreckel, Margarith: *Communicative Acts and the Shared Knowledge in Natural Discourse*, Academic Press, London, 1981.
- Krusche, Dietrich: *Kommunikation im Erzähltext. Zur Anwendung wirkästhetischer Theorie*, 1, W. Fink, München, 1978.
- Labov, William: *The Logic of Non-Standard English*, u P. P. Giglioli, ur.: *Language and Social Context*, Penguin, Harmondsworth, 1972.
- Labov, William: *Preobražavanje doživljaja u sintaksu pripovjednog teksta*, Revija (Osijek), 2/1984 (1972)
- Labov, William/ Waletzky, Joshua: *Narrative Analysis: Oral Versions of Personal Experience*, u J. Helme, izd.: *Essays on the Verbal and Visual Arts*, Seattle, Washington, 1967.
- Lacan, Jacques: *Les Quatre Concepts fondamentaux de la psychanalyse*, Seuil, Paris, 1973 (1964)
- Lacan, Jacques: *Ecrits*, Seuil, Paris, 1966.
- Lacan, Jacques: *Spisi*, Prosveta, Beograd, 1983.
- Laing, Ronald: *Podeljeno ja. Politika doživljaja*, Nolit, Beograd, 1977.
- Lanser, Susann: *The Narrative Act. Point of View in Prose Fiction*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1981.
- Leclaire, Serge: *À la recherche des principes d'une psychotérapie des psychoses*, La Solution psychiatrique, 1958.
- Lentricchia, Frank: *After the New Criticism*, The University of Chicago Press, Chicago, 1980.
- Lévi-Strauss, Claude: *Strukturalna antropologija*, Stvarnost, Zagreb, 1978 (1966)
- Lévi-Strauss, Claude: *Struktura i forma*, Kritika 4/1970.
- Lewis, Thomas E.: *Reference and Dissemination: Althusser after Derrida*. Diacritics, Winter 1985.
- Lodge, David: *Analysis and Interpretation of the Realist Text. A Pluralistic Approach to Ernest Hemingway's »Cat in the Rain«*, Poetics Today, Vol. 1, No. 4, Summer 1980.
- Luckmann, Thomas: *Persönliche Identität, soziale Rolle und Rollendistanz*, u zborniku *Identität*, izd. O. Marquard i K. Stierle, W. Fink, München, 1979.
- Luckmann, Thomas: *Lebenswelt und Gesellschaft, Grundstrukturen und geschichtliche Wandlungen*, Ferdinand Schöningh, Paderborn, 1980.
- Luckmann, Thomas: *Grenzen der Alltagserfahrung und Transzendenz*, predavanje na simpoziju »Musik und Transzendenz« u listopadu 1983. u Grazu (mimeo)
- Luckmann, Thomas: *Das Gespräch*, u zborniku *Das Gespräch*, izd. K. Stierle i R. Warning, W. Fink, München, 1984.
- Luckmann, Thomas: *Communicative Genres in the Communicative »Budget« of a Society*, predavanje na Sveučilištu Oslo u svibnju 1985 (mimeo)
- MacCannel, J. F.: *The Temporality of Textuality: Bakhtin and Derrida*, Modern Language Notes, Vol. 100/ No. 5, December 1985.
- Martinez-Bonati, Felix: *Fictive Discourse and the Structures of Literature*, Cornell University Press, Ithaca and New York, 1981.
- Medvedev, Pavel: *Formalistička metoda u nauci o književnosti*, Nolit, Beograd, 1976.
- Meletinskij, Eleazar: *Strukturalno-tipološko izučenie skazki*, u V. J. Propp, *Morfologija skazki*, Moskva, 1969.
- Merleau-Ponty, Maurice: *Oko i duh*, Vuk Karadžić, Beograd, 1966.
- Merleau-Ponty, Maurice: *Fenomenologija percepcije*, V. Masteša, Sarajevo, 1978 (1945)
- Ortigue, Edmond: *Le Discourse et le symbole*, Aubier, Paris, 1962.
- Parker, Andrew: *Futures for Marxism: An Appreciation of Althusser*, Diacritics, Winter 1985.
- Polanyi, Livia: *Što nam priče mogu reći o svijetu svojih pripovjedača*, Revija (Osijek), 2/1984 (1980)
- Pratt, Mary Louise: *Towards a Speech Act Theory of literary Discourse*, Indiana University Press, Bloomington and London, 1977.
- Prince, Gerald: *The Grammar of Stories*, Mouton, Haag, 1973.
- Propp, Vladimir J.: *Morfologija bajke*, Prosveta, Beograd, 1982 (1928)

- Propp, Vladimir J.: *Struktura i historija u proučavanju bajke*, u *Slovo razlike*, posebno izdanje časopisa *Pitanja*, Zagreb, 1970.
- Rabinowitz, Peter: *Truth in Fiction: A Reexamination of Audiences*, *Critical Inquiry*, Vol. 4, No. 1, Autumn 1977.
- Ricoeur, Paul: *Narrative Time*, u zborniku *On Narrative*, izd. T. Mitchell, Chicago University Press, Chicago, 1980.
- Ricoeur, Paul: *Temps et récit*, I, Seuil, Paris, 1983.
- Ricoeur, Paul: *Temps et récit*, II, *La configuration dans le récit de fiction*, Seuil, Paris, 1984.
- Rimmon-Kenan, Shlomith: *Narrative Fiction. Contemporary Poetics*, Methuen, London, 1983.
- Ruthrof, Horst: *The Reader's Construction of Narrative*, Routledge & Kegan Paul, London, 1981.
- Said, Edward: *The Problem of Textuality. Two Exemplary Positions*, *Critical Inquiry*, Vol. 4, No. 4, Summer 1978.
- Saussure, Ferdinand: *Opšta lingvistika*, Nolit, Beograd, 1977.
- Schmidt, Siegfried J.: *Texttheorie*, W. Fink, München, 1973.
- Schütz, Alfred: *Das Problem der Relevanz*, Suhrkamp, Frankfurt/M, 1971 (1950)
- Schütz, Alfred: *Der sinnhafte Aufbau der sozialen Welt*, Suhrkamp, Frankfurt/M, 1974 (1934)
- Schütz, Alfred: *Theorie der Lebensformen*, Suhrkamp, Frankfurt, 1981 (1924-28)
- Schütz, Alfred/ Luckmann, Thomas: *Strukturen der Lebenswelt*, 1, Suhrkamp, Frankfurt/M, 1979. (1975)
- Schütz, Alfred/ Luckmann, Thomas: *Strukturen der Lebenswelt*, 2, Suhrkamp, Frankfurt/M, 1984.
- Silvermann, Kaja: *The Subject of Semiotics*, Oxford University Press, New York, 1983.
- Ślawnicki, Janusz: *O opisu*, Republika 6/1984. (1982)
- Smith, Barbara Hernstein: *On the Margins of Discourse. The Relation of Literature to Language*, Chicago University Press, Chicago, 1978.
- Solar, Milivoj: *Ideja i priča. Aspekti teorije proze*, Liber, Zagreb, 1974.
- Solar, Milivoj: *Književna kritika i filozofija književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 1976.
- Solar, Milivoj: *Uvod u filozofiju književnosti*, Teka, Zagreb, 1978.
- Solar, Milivoj: *Smrt Sanča Panze*, NZMH, Zagreb, 1982
- Srubar, Ilja: *Uvod u knjigu Alfreda Schütza Theorie der Lebensformen*, Suhrkamp, Frankfurt/M, 1981.
- Stanzel, Franz K.: *Typische Formen des Romans*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1972 (1964)
- Stanzel, Franz K.: *Theorie des Erzählens*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1982 (drugo, poboljšano izd.)
- Stanzel, Franz K.: *Linguistische und literarische Aspekte des erzählenden Diskurses*, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Wien, 1984.
- Stempel, Wolf-Dietrich: *Spechhandlungsrollen*, u zborniku *Identität*, izd. O. Marquard i K. Stierle, W. Fink, München, 1979.
- Stetter, Christian: *Grundfragen eines transzendental-hermeneutischen Sprachbegriffs. Zur Konzeption einer historisch-pragmatischen Linguistik*, u *Erkenntnistheoretische Grundfragen der Linguistik*, ur. L. Jäger, Kohlhammer Verlag, Stuttgart, Berlin, Maniz, 1979.
- Sternberg, Meir: *Expositional Modes and Temporal Ordering in Fiction*, The John Hopkins University Press, Baltimore and London, 1978.
- Stierle, Karlheinz: *Geschichte als Exemplum – Exemplum als Geschichte. Zur Poetik und Pragmatik narrativer Texte*, u zborniku *Geschichte – Ereignis und Erzählung*, izd. W. D. Stempel i R. Koselleck, W. Fink, München, 1973.
- Stierle, Karlheinz: *Geschehen, Geschichte, Text der Geschichte*, u istom zborniku
- Stierle, Karlheinz: *Erfahrung und narrative Form. Bemerkungen zu ihrem Zusammenhang in Fiktion und Historiographie*, u zborniku *Theorie und Erzählung in der Geschichte*, izd. J. Kocka i T. Nipperdey, DTV, München, 1979.
- Stojanović, Dragan: *Ironija i značenje*, Zavod na udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1984.
- Todorov, Tzvetan: *Les categories du récit littéraire*, Communications 8/1966.
- Todorov, Tzvetan: *Poétique de la prose*, Seuil, Paris, 1971.
- Todorov, Tzvetan: *Die zwei Prinzipien des Erzählens*, Neue Hefte für Philosophie, 4/1973.
- Uspenski, Boris: *Poetika kompozicije. Semiotika ikone*, Nolit, Beograd, 1979.
- Vygotskij, Lav S.: *Mind in Society. The Development of Higher Psychological Processes*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, 1979.

- Wahl, Francois: *Die Philosophie diesseits und jenseits von Strukturalismus*, u O. Ducrot et al., *Einführung in den Strukturalismus*, Suhrkamp, Frankfurt/M, 1973.
- Waldmann, Günther: *Kommunikationsästhetik 1. Ideologie der Erzählform*, W. Fink, München, 1976.
- Watzlawick, Paul/ Beavin, Janet/ Jackson, Don: *Menschliche Kommunikation. Formen. Störungen, Paradoxien*, Hans Huber, Stuttgart, Bern, Wien, 1969.
- White, Hayden: *Tropics of Discourse. Essays in Cultural Criticism*, The John Hopkins University Press, Baltimore and London, 1978.
- Zavarzadeh, Ma'sud: *The Semiotics of the Foreseen: Modes of Narrative Inteligibility in (Contemporary) Fiction*, Poetics Today, Vol. 6, No. 4, Winter 1985.
- Zima, Peter V.: »Rezeption« und »Produktion« als ideologische Begriffe, u *Textsemiotik als Ideologiekritik*, Suhrkamp, Frankfurt/M, 1977.
- Zima, Peter V.: *Textsoziologie*, Metzler, Stuttgart, 1980.
- Zipes, Jack: *Fairy Tales and the Art of Subversion. The Classical Genre for Children and the Process of Civilization*, Heinemann, London, 1983.
- Žmegač, Viktor: *Književno stvaralaštvo i povijest društva*, Liber, Zagreb, 1976.

BILJEŠKE

Novo polazište teorije pripovijedanja

1. To će Genetteovo ograničavanje pripovjednog teksta na *histoire* podržati dvadesetak godina kasnije i Paul Ricoeur (1984, 27). Pomalo neočekivana podudarnost, s obzirom na različitost metodoloških perspektiva, prouzročena je obvezom teorije književnosti da definira svoj predmet, pri čemu definicija neizbježno nastaje iz određenog iskustva toga predmeta.

2. I u toj se postavci strukturalistička – Genetteova – perspektiva dodiruje s fenomenološkom, ovaj put u Stanze- lovoj derivaciji. I Stanzel naime tvrdi (1982, 133f.) da je motivacija autorskog pripovjedača, za razliku od osobno- ga, literarno–estetska. Do razlike dolazi tek u tumačenju pripovjedačeve udaljenosti/situiranosti: jedanput se ona očituje s obzirom na »svijet djela« (pripovjedač kao *knower*), a drugi put s obzirom na primaoca naracije (pripovje- dač kao *sayer*).

3. Usp. Husserlovo radikalno razgraničavanje (hiletičkog) opažanja od (noetičkog) sjećanja u 1928/1966, 33f, 31f.

4. Za »uzdužnu« odnosno »poprečnu« intencionalnost usp. Husserl 1928/1966, 81ff. Još se u Husserlovim analizama unutrašnje vremenske svijesti može pronaći kritika dihotomije fabula/siže (priča/diskurz), iako naravno implicitna: »Uspoređivanje nečega što više ne opažamo i čega se samo sjećamo s nečim izvan toga nema nikakva smisla. Kao što ja u opažanju opažam sadašnji bitak, a u proširenom opažanju ... bitak koji traje, tako ja u sjećanju ... opažam prošlo, ono je u njemu dano, i danost prošlosti jest sjećanje.« (34, 316).

5. Otprilike u isto vrijeme Bahtin (Vološinov) izvodio je u *Marksizmu i filozofiji jezika* (1929/1980, 164): »Govornikovi individualni motivi mogu se osmišljeno razviti samo u okvirima postojećih gramatičkih mogućnosti s jedne strane i uslova socijalno-govorne komunikacije koji vladaju u datoj grupi s druge strane. Te mogućnosti i ti uslovi su *dati* i određuju jezični horizont govornika.«

6. Stavio sam »gradu« u navodnike stoga jer se tu, strogo gledano, ne bi smjelo govoriti o gradi. Doživljaji koji se evociraju imaju već naime nekakvu strukturu, koliko god još mobilnu i nejasnu. Upravo zbog te svoje nejasnoće zahtijeva ona uostalom artikulaciju. Usp. Bahtin 1929/1980, 177: »Unutrašnja ličnost sa svim njenim subjektivnim intencijama, sa svim njenim unutrašnjim dubinama, samo je ideologema, i to mutna i labilna ideologema, sve dok se u stalnijim i razrađenijim proizvodima ideološkog stvaranja ne odredi. (...) Jezik stvara, osvetljava, diferencira, produbljuje unutrašnju ličnost i njenu svest, a ne obrnuto.« Istovremeno je Bahtin, međutim, kao dosljedan dijalektičar, nazivao riječ »mrtvim tijelom smisla«. (1979, 117).

7. Naratološku argumentaciju, koja se temeljila na razumijevanju pripovjednog teksta kao *histoire*, okrenula je u smjeru njegova razumijevanja kao *discours* prije svega recepcija istraživanja verbalne reprodukcije svakodnevnih doživljaja u člancima Labov/Waletzky 1967. i Labov 1972/1984. Osnovna teza tih članaka prema kojoj preduhitranje slušateljeve ravnodušnosti služi kao načelo strukturiranja svakodnevnih priče usvojena je zatim u nizu istraživanja što su slijedila. Usp. naprimjer Gülich 1976/1984, Polanyi 1980/1984, Flader/Giesecke 1980/1984, a sada i sintezu problematike u Gülich/Quasthoff 1985. Posve sažeto, radi se o tom da interakcijska perspektiva u koju se dovodi pripovjedni tekst skreće pažnju na njegovu površinsku strukturu snabdjevenu tzv. indeksnim ili deiktičkim obilježjima. Pripovjedač ih, kao elemente tzv. strukture ocjenjivanja, uvodi navodno zato da bi priča postigla kod slušatelja željeno razumijevanje i priznanje. U argumentaciji ostaje sporno što se drugi još uvijek smatra predmetom pripovjedačeve (jezične) namjere umjesto da se ta namjera od samog početka svoje (predjezične) konstitucije prepoznata predmetom drugoga. Drugi već konstitutivno stanuje u strukturama svijesti tako da se njihovom verbalizacijom može još samo artikulirati – iako nikad potpuno. »Izraz«, »oznaka« i »naznaka« samo su stupnjevi oslobađanja od

toga posljednjeg, *imaginarnog* drugog kojima se »zahtijeva«, »poziva« ili »doziva« prethodni, *materijalni* drugi – sugovornik o kojemu govore proučavatelji svakodnevnih priče. To je neponištivo dvojstvo drugoga jasno postavio već Bahtin u bilješkama iz 1959–61. gdje izriječno stoji: »Autor (govorni subjekt) ima svoje neotuđivo pravo na riječ, ali svoja prava imaju i slušatelji, svoja prava imaju i oni čiji glasovi zvuče u riječi koju je autor zatekao (jer nema ničije riječi). Riječ je drama u kojoj sudjeluju tri lica (to nije duet nego trio).« (1979, 300f.)

8. Usp. što o tome piše još Freud 1910/1943, 237: »(Umjetnik može postati omiljen) samo stoga jer mnogi ljudi osjećaju isto takvo nezadovoljstvo zbog odricanja što ga zahtijeva stvarnost kao i on sam i stoga jer je to nezadovoljstvo, proizašlo iz nadomještanja načela ugode načelom realnosti, i samo jedan dio stvarnosti.« Iako je Iser među recepcionistima najbliži psihoanalitičkom načinu mišljenja – usp. s tim u vezi Hempfer 1976, 59f. – ipak se on još usteže pred njegovom radikalnom i danas očito neizbježnom težom po kojoj ne samo da je čitatelj uvijek već »utisnut« u autora, nego i autor uvijek već u čitatelja. Kao što konstatira Zima 1977, 278f: »Ukoliko svaka označiteljska praksa upućuje na neku drugu praksu ili reagira na nju, ona je ujedno 'lecture' i 'écriture', a pitanje 'što je bilo prije', produkcija ili recepcija, može imati samo ideološku vrijednost. Okolnost da pisca i čitatelja dijeli načelna, društveno institucionalizirana razlika ne bi smjela zavarati u pogledu jedinstva semiotičkog procesa u kojemu 'écriture' i 'lecture' uvjetuju jedno drugo.« V. za daljnju razradu tih razmišljanja Zima 1980, 24ff.

9. Za zanimljivo novije razvijanje toga misaonog toka usp. Enzensberger 1981, 65ff.

10. Stupnjevima kroz koje prolazi specifikacija tih potreba posvećeno je drugo poglavlje. Ovdje još samo toliko da se u prvoj potrebi radi o »višku«, zbog čega će je valjati tretirati kao stanovito iskustvo ili znanje koje teži povanjanjenju, dok je u drugoj riječ o »manjku« – dakle zaista o nekakvoj potrebi koja teži pounutrenju.

11. Da se i čin razumijevanja *jezičnog* iskaza relativira uklapanjem u odgovarajući sustav – zbog čega ne može slovit kao konačan i apsolutan horizont smisla – proizlazi

već iz Saussureova nacrtu semiologije u fasciklu »Notes item« Englerova kritičkog izdanja (Wiesbaden 1967 ff.). Stetter 1979, 66f. povlači iz toga sljedeće važne zaključke: »Saussure nadomješta prvi, »dualistički« model »triadičkim« modelom *signe linguistique* koji nastaje nužnim povezivanjem obaju aspekata *signifiant* i *signifié* (...) Nužan uvjet za to da jedna jezična jedinica stekne »smisao« je njezino uklapanje u okvire jednoga sustava koji joj dodjeljuje određenu vrijednost u opoziciji prema drugim članovima sustava. (...) Stoga se Saussureovoj prvoj implikaciji *ako dijakronija, onda sinkronija* pridružuje druga, naime *ako sinkronija, onda dijakronija* koja ne proturječi prvoj, nego stoji s njom u odnosu nužne sukladnosti. (...) Dok se smisao (konvencionalog pojedinačnog znaka) utvrđuje isključivo asocijacijom s jednim predegzistentnim »značenjem«, *signe linguistique* »znači nešto« samo utoliko ukoliko se sam *interpretira* kroz jedan sustav čiji je sastavni dio.«

12. Pod *okvirom* podrazumijevam sintetsko načelo objedinjavanja pripovjednog teksta koje u procesu razumijevanja trpi refiguraciju. Refiguracija se odigrava na trima genetskim ljestvicama: aktualno-genetskoj u »činu čitanja«, ontogenetskoj u procesu rasta i sazrijevanja ljudske jedinke i filogenetskoj u povijesti (čovječanstva). U svakom trenutku svoje recepcije svaki se pripovjedni tekst nalazi na presjecištu svih triju ljestvica.

13. Usp. u vezi s tim Hořmannov pojam »smisaone postojanosti« (Sinnkonstanz) (1976, 179ff.) koji je ustanovljen izričitim pozivanjem na Husserla. (196) »Tko djeluje«, piše Hořmann (198), »(a govorenje je uvijek oblik djelovanja), taj nešto predmnijeva; tko opaža (a slušanje je oblik opažanja), taj nešto razumije.« Podrazumijevajući da kriterij smislenosti iskaza ne počiva u gramatičkoj sferi jezika, nego u pragmatičkoj sferi čovjeka koji se njime koristi, formula već očitoupućuje onkraj Husserla: iza logičke kompetencije smještena je obuhvatnija kontekstualna (analogna otprilike Wittgensteinovoj »gramatičkoj«). Mi pretpostavljamo da ono što slušamo ima uvijek nekakav smisao – tvrdi Hořmann – pa kad kakva značenjska anomalija isključi aktualan kontekst prepoznavanja toga smisla, posežemo za iskušavanjem virtualnih. (200) Argumentacija – koja je uostalom već pronašla svoju primjenu u teoriji pripovijedanja (Stanzel 1984) – u mnogočemu nalikuje onoj koju je Derrida razvio u *Potpisu*

dogadaju kontekstu. Tamo se izriječkom kaže: »Svaki znak, jezički ili nejezički, govorni ili pisani (u uobičajenom značenju ovog suprotstavljanja), unutar male ili velike jedinice, može da se *citira*, da se stavi među navodnike; time on može da prekine sa svakim datim kontekstom, beskonačno proizvođeći nove kontekste na način apsolutno nezasitljiv. To ne pretpostavlja da oznaka važi izvan konteksta, nego obratno, da postoje samo konteksti, bez ikakvog središta za apsolutno usidrenje.« (1972/1984, 22) Mislim da obje argumentacije podjednako pogodaju činjenica da je *effort after meaning* filogenetski, ontogenetski i aktualno-genetski ograničen onim što Stojanović (1984, 132ff.) opisuje kao nesvojevoljnu »cenzuru receptivnog polja«.

14. Na toj točki Derridine argumentacije dolazi najjasnije do izražaja frojdovski karakter njegove lektire Husserla. Kao što Derrida pokazuje pažljivo izabranim polemičkim citatom iz *Predavanja o unutrašnjoj vremenskoj svijesti*, Husserl inzistira na prasnjesnom – samome sebi uvijek već prisutnom – obilježju svakog pojedinog sadržaja svijesti koji se zbog toga ne mora *naknadno* osvješćivati. Kod Freuda je *naknadnost* naprotiv konstitutivni faktor vremenskog procesa, jer je svaka čestica njegova odvijanja samo označiteljska interpretacija prethodne.

15. To je danas već opće mjesto argumentacije. Tako u članku pod karakterističnim naslovom *Sprechhandlungsrolle* (1979, 483) Stempel razvija tezu po kojoj tek zaposjedanje određene uloge u komunikacijskom scenariju daje komunikantima nužnu »realnost«. »Valjat će najprije okrenuti smjer gledanja ... i polazeći od govornih radnji ... istražiti koju obvezu one nalažu partnerima što u njima sudjeluju.«

16. Budući da fungira istovremeno kao znak koji identificira prošlost i označitelj koji asocira budućnost, moglo bi se zaključiti da »ja« zapravo ima status Peirceova *interpretanta*. On je akcija samo kao reakcija. Taj reaktivno-aktivni karakter svake značenjske tvorevine navodi poststrukturaliste da i u jezičnom iskazu umjesto *čina* vide *kretnju*, a umjesto *mimezisa* *mimikriju*: predstavljanje koje se predstavlja. Usp. Lacan 1964/1973, 99ff., te Derrida 1982.

17. F. Wahl (1973, 452) upozorava na opasnost da bi *differance* mogla postati novi metafizičkim načelom, K.

Hempfer (1976, 25) navodi četiri momenta Derridinoj »radikalne metafizike«, E. Said govori o Derridinoj »negativnoj teologiji« koja »što više zahvaća tekstualnost radi nje same, to jasnijim postaje ono što u njoj *ne postoji*« (1978, 675), H. White vidi u Derridi mitologa *non plus ultra* (1978, 279), a J. Hořisch ustvrđuje: »Derridina razmišljanja zahvaljuju svoju privlačnost paradoksu da se čak i dekonstrukcija temeljnih zapadnih misaonih kategorija hoće odraziti na *jednom* izvornom bezizvornom teoremu čime ujedno mora ponoviti sintetičku gestu onoga što kritizira.« (1979, 40).

18. Formulom različitosti–u–istosti Derrida kao da hoće prevladati shvaćanje metafore kao otklona i time premjestiti tu figuru s provizornog položaja uzroka metonimijskog procesa na neiskupljivi položaj njegove posljedice. Budući da se metafora, po Derridi, rađa istodobno sa činom svoga umiranja, moglo bi se reći da za njega u početku nije bila živa, nego mrtva, »bijela« metafora. »Što je bijela mitologija? Ona je metafizika koja je izbrisala u sebi onu mitsku pozornicu koja joj je dala postojanje i koja ipak ostaje aktivna i uskomešana, upisana bijelom tintom, nevidljiv crtež skriven u palimpsestu.« (1971/1974, 11) »To je pravilo igre koje ne ravna igrom; to je pravilo igre koje ne vlada igrom.« (Odgovor J. Hyppoliteu, 1970, 267) Problem je međutim u tome što sama igra svojim odvijanjem supstantivira i institucionalizira pravilo.

19. To na jednom mjestu, uostalom, priznaje i sam Derrida: »Ponovljivost pretpostavlja minimalno zadržavanje (kao i minimum idealizacije) da bi se identitet *samoga toga istog* mogao ponoviti i utvrditi u njegovu preinačavanju, *kroz* to preinačavanje i *pri pogledu* na njega. (1977, 190).

20. Još je u *Tečaju* (1977, 189) Saussure upozorio da se jezična vrijednost konstituira istodobno u dvije perspektive: *zamjenom* za nešto *različito* (ideju) i *usporedbom* s nečim *sličnim* (riječi). U pokušajima oko rekonstrukcije Saussureove autentične ideje jezika, koji su počeli ranih sedamdesetih godina, došlo se do rezultata koji govore o hermeneutičkom utemeljenju njegova nacrtu semiologije, u mnogočemu sličnom Peirceovu trijadičkom sustavu. Usp. o tome više u Stetter 1979. U psiholingvistici je dvosmjerni postupak razumijevanja jezičnog iskaza široko prihvaćen

još od sredine šezdesetih godina pod nazivom *analysis-by (through)–synthesis*. Usp. Hörmann, op. cit., str. 18, 88, 217f.

21. Imam na umu Ricoeurov monumentalni *work-in-progress Temps et récit* na čiju se jednu predradnju (Ricoeur 1979) poziva i sam Brooks. Pojam zapleta (intrigue) razmatra se u drugom tomu: Ricoeur 1984, 17ff.

22. Brooks također podsjeća na jedan pomalo zaboravljen Todorovljev članak (1973) koji izvodi specifičnost pripovjednog teksta, iako pomalo neodlučno, iz sučeljavanja metonimijske s metaforičkom perspektivom. To navodi na zaključak da se još u »stukturalističkom krilu«, dakle ranih sedamdesetih godina, zametnula teza o dvostuko usmjerenom zivanju teksta koja je onda – izravno ili posredno – potaknula recepcionističku revalorizaciju Husserla.

23. Da se na početku svake spoznajne ili verbalne reprodukcije kakva jezičnog fenomena bezupitno aktivira odgovarajuća matrica sažimanja koja zatim u njezinu odvijanju podliježe procesualnoj refiguraciji, teza je koja se u današnjoj književnoteorijskoj situaciji može smatrati općenito prihvaćenom. Spornim, međutim, ostaje mehanizam funkcioniranja te »konvencije osmišljavanja« (Culler) ili »metode projekcije« (Wittgenstein). Očevidno je da ona funkcionira različito ovisno o položaju onoga tko osmišljuje u polju smisla onoga što osmišljuje: taj položaj može biti takav da smisao bude neposredno ili samo posredno razaznatljiv. (Smith, 1978, 182ff.) O zapletu kao matrici sažimanja čini mi se opravdanim govoriti jedino u posljednjem slučaju kad je u početku projicirano načelo objedinjavanja nesigurno pa se usmjeruje prema kraju kao točki svoje izvjesnosti. Recipijent će međutim spontano pristati na takvu odgodu smisla samo ako instanca koja »isporučuje« smisao zaslužuje njegovo povjerenje. Povezanost aktivirane matrice sažimanja s »kreditnim jamstvima« onoga što podliježe sažimanju/osmišljavanju – na koju je u vezi sa svakodnevnim pričama upozorio npr. Goffman 1974/1984, a u vezi s književnim pripovjednim tekstovima, naprimjer Prattova 1977, 170ff. – daje zapletu konkretnija situacijska obilježja i čini ga funkcijom recipijentova filogenetskog, ontogenetskog i aktualnogenetskog smještaja u misaonom polju onoga što spoznajno reproducira. Samo tako može se kategorija zapleta osloboditi idealizacije kojoj je ostala izložena ne samo kod Ricoeura i Brooksa, već u različitim terminološkim varijantama i kod Derride.

1. Srodnu tezu o trostrukom početku jezičnog iskaza razvija Hofmann, 1976, 339ff.

2. Logičkima ću odavde nadalje zvati semantičke ili univerzalnojezične, gramatičkima sintaktičke ili prirodnojezične, a pragmatičkima odnose koji se konstituiraju unutar određenoga »svijeta govora« (universe of discourse). Premještajući se s jedne na drugu razinu odnosa, entiteti koji se njima proizvode stječu sve potpunija i konkretnija obilježja.

3. Prvi noviji ozbiljan korak prema oslobađanju instance lika iz robovanja instanci radnje načinio je isti teoretičar koji ju je na to robovanje najprije utjecajno osudio – Roland Barthes. Zaokret je (u cigle četiri godine!) nastupio između *Uvoda u strukturalnu analizu pripovjednog teksta* (1966) i *S/Z* (1970). U *S/Z* Barthes neočekivano daje prevagu hermeneutičkom nad proairetičkim kodom u konstituciji pripovjednog teksta; ili, da to kažemo kasnijim Chatmanovim terminima, on pretpostavlja zaplet otkrića (istine) zapletu odluke ili rješenja (problema). »Pripovijedati«, piše on tako na jednom mjestu, (1976, 80) »znači postaviti takvo pitanje u obliku subjekta pri kojemu se oklijeva s predikacijom; a kad dođe istina (predikat), rečenica i priča su završene, svijet je adjektiviran.« Iz toga proizlazi i shvaćanje čitanja kao rađanja teme. Radi se o tom da se smisao razastrt u »sinonimski proširenoj rečenici« diljem koje semi grade »jednu mliječnu stazu informacija« prikupi u »zajedničku jezgru« ili »generičku riječ«. To ne uspijeva pukom adicijom, nego uklapanjem u »supstantivne postaje« vlastitih imena: »Čim postoji NOMEN ... u koji sve može uteći i u njemu se uglaviti, semi postaju predikati, induktori istine, a NOMEN postaje subjektom. Može se reći da osobitost priče nije radnja, nego lik kao VLASTITO IME: semička gradja ... puni vlastitost bićem, ime pridjevima.« (190) Ipak se sami ne uglavljaju u sva vlastita imena jednako, jer ima imena manje ili više izrazite prometne vrijednosti. Ako je funkcija imena puko ekonomska, semi koji mu se pridružuju ne razvijaju se u vremenu. Na status lika s vlastitom osobnosti može zato danas pretendirati ponajprije bezimni lik, obilježen prividno neosobnim »ja«. Ja je u pripovjednom tekstu, kaže Barthes neprimijećeno dalekosežno, (71) najbolje od svih imena, jer se opskrbljuje najrazvijenijim

biografskim vremenom i tako stječe najpotpuniju osobnost.

Obilazeći Chatmanovu simplifikaciju (usp. prijevod odgovarajućeg poglavlja u *Republici* 10/1983; također Rimmon-Kennan, 1983, 29ff, 59ff.) ali služeći se, izgleda vrijednim Fowlerovim nacrtom (1977), Thomas Docherty (1983) razvio je svoju teoriju karakterizacije u pripovjednoj prozi zapravo iz prospektivne jezgre Barthesova *S/Z*. Radi se naravno o tom da, što je instanca smještena na više razine organizacije pripovjednog teksta, to razgovjetnije probija tekstne okvire i pretvara se u intertekstni konstrukt.

4. Osobnost jednog lika rezultat je neprekidnog međusobnog preispitivanja informacija što ih dobivamo o njemu ili od njega. Te se informacije mogu kretati u širokom rasponu od eksplicitnih do implicitnih, pri čemu posljednje imaju kvalitativnu prevagu u završnom dojmu. Umjesto da se jednostavno zbrajaju, informacije o liku se dakle međusobno potiskuju, problematiziraju, revidiraju u jednom procesu koji (obično) ne završava do kraja pripovjednog teksta, štoviše, ponekad ni tada, jer sud o liku zavisi od suda o pripovjedaču, sud o pripovjedaču od suda o implicitnom autoru, sud o implicitnom autoru od suda o autoru-kao-funkciji, a za ovaj posljednji očividno je da urasta u nepregledno intertekstno polje.

5. Premda vrijedi za sve instance, taj je učinak ipak vidljiviji u višima. Kao što kaže Barthes (1970/1976, 71), osobnost lika može biti samo tvorevina jedne složene kombinacije, otprilike kao što je to recimo okus jela ili buke vina. Usp. također Fowlerovu konstataciju da su »ista značenjska obilježja relevantna u analizi različitih strukturalnih elemenata« i da hijerarhiju među njima zavodi rekonfiguracija i kombinacija tih obilježja. (1977, 32f. 35, 38).

6. Relativizacija aksiološkog univerzuma pripovjednog teksta u tijesnoj je vezi s problematizacijom pripovjedača kao njegove nosive instance. U modernim pripovjednim tekstovima, gdje je pripovjedač često nepouzdan, problematizira se on, naravno, sam. Teoretičari koji drže pripovjedača instancom ovjeravanja pripovjednih činjenica, posljednjim mjerilom istine pripovijedanog svijeta – kao npr. Doležel 1980. ili Martinez-Bonati 1981. – skloni su takvog nepouzdanog pripovjedača proglašavati samo otklonom koji potvrđuje normu. Ali poststrukturalističko istraživanje

rubnih zona teksta (potpisa, imena autora, žanrovske klauzule i uopće transtekstualnosti) pokazuje da otklon od početka i konstitutivno nastanjuje normu himbenim postupkom što ga Derrida (1979) zove »parazitskom ekonomijom« (u aluziji na Austina): sudjelovati, a ne pripadati; uzeti udjela, a ne biti dijelom; uključiti se isključivanjem.

7. Tu sam tezu koja iz suprotne, proizvođačke perspektive podrazumijeva da konstitutivne tekstne instance samo reproduciraju sa svojim unutartekstnim partnerima onaj odnos što ga izvantekstne instance u danom trenutku pripovjednog interesa »obdržavaju« s njima samima, pokušao razviti još u završnom poglavlju svoje *Bajke i predaje* (1981).

8. To podvajanje uvjetuje da u komunikacijski odnos od samog početka ulaze ne dvije, nego četiri instance. Svakom se interlokutoru, dakle, njegov komunikacijski partner udvaja u jedan »insceniran« (unutrašnji) i jedan »zbiljski« (vanjski) dio, pri čemu prvi bilo zgušnjuje, apstrahira ili metaforizira drugi: ali ga svakako »figurira«.

9. Deformacije pripovjedačeva iskaza do kojih je dovela ta fobija samo su, s razumljivom stopom kašnjenja, reproducirale one deformacije što ih je prethodno iz istih razloga već pretrpio iskaz lika (profanizacija, dijalektizacija, fragmentarizacija, pripovijedani monolog, struja svijesti).

10. Prema Stanzelovoj tvrdnji (1982, 111), *jedinstvena* kategorija pripovjedača bila je u teoriji književnosti prepoznatljivo konstituirana tek sredinom pedesetih godina našeg stoljeća.

11. Shema je preuzeta iz Labov/Waletzky 1967. i Labov 1972/1984. pri čemu je izostavljen 4. segment ocjenjivanja koji očividno pripada suprastrukturi pripovjednog teksta. Usp. za to pobliže Flader/Giesecke 1980/1984.

12. Neizvjesnošću u spoznaji sebe podrazumijevam tu konstitutivnu teškoću pretvaranja *iskustva* sebe – koje je po Husserlu potpuno – u *znanje* o sebi – koje je po Husserlu uvijek samo asimptotičko.

13. U članku pod simptomatičnim naslovom *Freud i mit o početku* David Caroll (1975) analizira ustrajnu tendenciju

Freudovih radova da fiksiraju početno stanje. Tome se međutim istodobno suprotstavlja njegov uvid da je početak uvijek – već oblikovan iz višestrukosti: kao mit.

14. Rekao bih da jedno od najzanimljivijih nastojanja prema reflektiranju odnosa fenomenologije i strukturalizma pripada našem podneblju i da se može naći u nizu Solarevih knjiga koji vodi, recimo, od *Ideje i priče* (1976) preko nekih eseja u *Književnoj kritici i filozofiji književnosti* (1976) do *Uvoda u filozofiju književnosti* (1978). Pokazalo se, međutim, da je Husserlovo nasljeđe, koje u Solarevim radovima tek predstoji valjano rasvijetliti i koje se odražava (ne samo) u njegovim upornim naporima da dopre do »osnovnog iskustva književnosti«, zbog nepotpune reflektiranosti svojih polazišta odvelo Solarev pokušaj u aporije. Ako je neosporno da se sve mišljenje o književnosti temelji u neosvijestjenom odnosu prema njezinim (negdašnjim i današnjim) svakodnevnim formama – štoviše, kao što ću tu još radikalnije pokušati pokazati, u ukupnom čovjekovom odnosu prema drugome – isto je tako neosporno da taj odnos nije izvoran i predrefleksivan, nego uvijek – već – proizveden, a to je prag što ga cjelokupno Solarevo ustupanje tzv. znanosti o književnosti, neizbježno situacijski uvjetovano, nije moglo (ili znalo) prekoračiti.

15. Time je ujedno formuliran ključni problem svake segmentacije jednog vremenskog procesa: dok se iz jedne perspektive (s početka prema kraju) pokazuju izvornima i cjelovitima, iz druge perspektive (s kraja prema početku) očituju se pojedine faze već proizvedenima i podijeljenima. Združivanje sociologije znanja s psihoanalizom ima ovdje svrhu da očuva istodobnost tih perspektiva koje se u svakom trenutku zbivanja teksta presijecaju.

16. Temeljni je interes Husserlove analize u relaciji koja konstituira znak, što znači da njega zanima način kojim »aprezentativna uputa« priziva u prisutnost nešto što je – bilo zbog odsutnosti referenta, adresanta ili adresata (1900/1984, 52ff.) – u danom trenutku odsutno. Budući da uputa to redovito čini preko pojma (ili kasnijim terminom: označenog), Husserlova teorija znaka temelji se na stupnjevim posredovanosti odnosa što ga pojam (označeno) gradi između označitelja i predmeta na koji znak referira. Što je označiteljska struktura razvijenija, to će potpunije biti artikuliran pojam i to prisutniji u svijesti adresata predmet – na početku odsutan. Radi se, međutim, o tom

da samo prisutnost znaka proizvodi ulančavanjem svojih označitelja odsutnost predmeta, jer osjetilno-afektivna projekcija koja polazi od označenog, u primordijalnoj fazi, *poistovjećuje predmet s označiteljem* isto tako kao što pojmovna projekcija koja, u kasnijim fazama, polazi od označitelja, *poistovjećuje predmet s označenim*. Geneza procesa označavanja (na svim ljestvicama) mogla bi se dakle promatrati kao premještanje označenog u odsutnost, a označitelja u prisutnost perceptivne matrice, s odgovarajućim sužavanjem polja mogućnosti konstitucije predmeta kao rezultatom.

17. Smjena povlačenja psihičke energije i njezina ponovnog razastiranja stoji u središtu Freudova shvaćanja čovjeka i prožima neke od njegovih ključnih pojmovnih opreka kao što su libido ja/libido objekta, načelo ugođe/náčelo realnosti, predodžba stvari/predodžba riječi. Pritom je Freud smatrao da prvim članovima spomenutih opreka pripada genetski prioritet i da se drugi – iako nužni – ustanovljuju zapravo samo prinudno, u interesu njihova održanja. Usp. npr. 1911/1943, 236. ili 1915/1946, 300. S druge strane, međutim, Freud primjećuje kako je »nužna pretpostavka da jedinstvo koje bi se moglo usporediti s ja ne postoji od početka u individuumu ... moralo se nešto pridružiti autoerotizmu, nekakva nova psihička akcija, da bi oblikovalo narcizam«. (1914/1946, 142) Ostaje dakle da se autoerotizam objasni kao *naknadni rezultat* intervencije narcizma u libidinalni protok – kao što je Lacan kasnije sugerirao za »raskomadano tijelo«.

18. U definiranju vrsta čovjekove ovisnosti o drugom čini se da Lacan zapravo operira trima pojmovima: željom, zahtjevom i potrebom. Kao »metonimija nedostatka bitka« koja je u fantazmatskom predmetu uvijek samo de-plasirana, *želja* očito pripada poretku zbiljskog. Čim se ona »presiječe« kakvim označiteljskim lancem (što znači od samog početka), postaje *zahtjevom* koji teži zadovoljenju. Zahtjev se, akcijom označitelja, zadovoljuje kao *potreba*, ali tako da to zadovoljenje povratno proizvodi svojim označavajućim ograničavanjem želju. Želja se, kaže Lacan (1983, 234ff), stvara u istom zijevu u kojemu se zahtjev artikulira označiteljskom mrežom drugog; zato ona nije toliko čista strast označenoga, koliko rezultat akcije označitelja. Smatrao sam potrebnim unijeti u tu shemu neke terminološko-prijevodne preinake. Preferirao sam prevesti Lacanovo *desir* žudnjom jer mi se čini da bi pojam želje

trebalo pridržati za *voeu, wish, Wunsch* – nasuprot *desire, Begehren* (kako je *desir* i prevedeno u engleskom i njemačkom izdanju Lacana). Usp. što o tome, uostalom, kaže sam Lacan: »Valja se zaustaviti na samoglasnicima reči *Wunsch* i njenom engleskom prevodu *wish* da bismo ih razlikovali od želje (*desir*), jer njihov zvuk prigušene petarde ne podseća ni na šta drugo nego na požudu.« (1983, 227) Prevede li se *desir* dakle kao žudnja, ostaje za jezično posredovan odnos prema drugome prirodniji pojam želje, za slikovno posredovan odnos pojam potrebe, dok se ovisnost u fazi raskomadnog tijela može obilježiti pojmom nagona.

19. Na pomisao da stanje svijesti koje prethodi procesu čitanja reproducira pretfazu »raskomadnog tijela« potiče u Njemačkoj široko recipirana Enzensbergerova teza o strukturnoj razlici između književnosti i života: institucionalni status daje književnosti kvalitetu nužnosti, značenjskosti i uzajamne upućenosti dijelova nasuprot životu koji nema jedinstveno smisaono usmjerenje te se zbog svoje kontingentnosti, proturječnosti i raspršenosti otima interpretaciji. Mislim da teza zanemaruje, prije svega, institucionalizaciju života koji se također razlučio u odgovarajuće forme. Ipak je neosporno da između životnih i književnih formi postoji kvalitativna razlika što im je utiskuje odgovarajuća institucionalizacija, tako da bi trebalo istražiti hijerarhiju smisaonih kvaliteta različitih formi u »komunikacijskom budžetu« (Luckmann) jedne zajednice. Prijelaz iz životne u književnu formu može ovu prvu privremeno ili trajno, ali svakako uvijek samo *povratno* osvijetliti kao stanje »raskomadnog tijela«. Zadatak okvirnih signala teksta zapravo se i sastoji u tome, jer je to uvjet za predstojeće preosmišljanje životnih formi koje izazvanu disordinaciju zatim koordinira i homogenizira.

Modaliteti pripovjednog teksta

1. Pod uzrokom dakle podrazumijevam nesvjesnu motivaciju ponašanja, »svijet« iz kojega se spontano generiraju nečija očitovanja i koji stoga najpotpunije stoji izvan mogućnosti njegova nadzora. Razlika postaje osobito važna tamo gdje se (bilo planirano ili neplanirano) razlog i uzrok razidu, kao naprimjer u slučajevima patološkog govora ili ironije, pa dođe do međusobnog osporavanja projiciranih adresata. Kao što je upozorio Altieri u svojoj

kritici Griceove koncepcije pragmatičkih maksima (1981, 87, 243), značenje takvih iskaza neće se shvatiti ako ih se svodi na »neotklonjen« slučaj. Radi se o tom da sam čin iskazivanja – budući da ima autorepektivni, a ne praktični cilj – postaje dijelom značenja iskaza. »Kad su maksime prekršene, mi ne možemo pitati samo što netko (time) predmnijeva, već i zašto je govorio neizravno.«

2. U članku *Istina u pripovjednoj prozi: preispitivanje publike* (1977) gdje predlaže četvornu razdiobu adresata pripovjednog teksta na realnu, autorsku, pripovjednu i idealnu pripovjednu publiku, Peter J. Rabinowitz argumentira da je kvaliteta razumijevanja jednog romana uvijek povezana s našom sposobnosti da se »učlanimo« u njegovu hipotetičku autorsku publiku. Pritom on ima na umu onu idealnu konfiguraciju emocija, uvjerenja i znanja s obzirom na koju je autor saznao svoje djelo. »Članarina« je, međutim, tek s vremenom postala skupa, jer su realistički autori nastojali oko toga da približe autorsku realnoj publici. Mislim da to dopušta zaključak kako se razina identifikacije u međuvremenu premjestila s implicitnog autora na autora-kao-funkciju, o čemu će dalje biti više govora.

3. Prvu upotrebu toga pojma u teoriji pripovijedanja nalazim kod Jamesona 1981/1984, 236, 257ff. iako u ponešto različitom smislu od onoga koji ću mu ja pridati ovdje.

4. »Svaki iskaz uvijek ima adresata čije odgovarajuće razumijevanje autor govornog proizvoda traži i preduhitruje. To je drugi. (...) Ali osim tog adresata (drugog) autor iskaza s više ili manje osviještenosti pretpostavlja višeg *nad-adresata* (trećeg), čije apsolutno ispravno razumijevanje pretpostavlja bilo u metafizičkoj daljini ili u dalekom povijesnom vremenu. (...) Taj treći uopće se ne očituje kao nešto mistično ili metafizičko (...) nego proizlazi iz prirode riječi koja uvijek želi biti *uslišanom*, uvijek traži odgovarajuće razumijevanje i ne zastaje na *neposrednom* razumijevanju, već se probija sve dalje i dalje.« (Bahtin, 1979, 305f.)

5. U izvođenju obilježja izvještaja do kraja ovog odlomka oslanjam se na rezultate analize strukture opisa Janusza Sławinskog 1982/1984.

6. Kao što je primijetio Habermas u nekoj vrsti implicitne replike Bahtinovoј tezi »trećega u dijalogu«: »Suplemenici još mogu orijentirati svoje radnje *istodobno* na aktualnu situaciju djelovanja i na optativnu komunikaciju s odsutnima. Takvo društvo koje se dokida u dimenzijama svijeta života je sveprisutno; drugačije rečeno, ono se u svakoj interakciji reproducira kao cjelina.« (1981, II, 234)

7. U novim, naprimjer novinskim kronikama, agens je u toj funkciji zamijenjen temom.

8. Simptomatična je u tom smislu Auerbachova analiza strukture starozavjetnog izvještaja o Abrahamovu žrtvovanju Izaka u prvom poglavlju *Mimezisa*. Auerbach shvaća značenjsku poroznost izvještaja intencionalnom: redaktori su hotimice izostavili objašnjenja da bi adresata suočili s »vertikalnom nedokučivostiu« pojava čija istinitost ne podliježe raspravi. No samo uočavanje činjenice da taj izvještaj prešućuje stvari koje bi »normalno« trebao artikulirati – pripada povijesno znatno kasnijem »oku«.

9. Načinom kako je ovdje shvaćen, *namjernik* je per definitionem Bahtinov »nevidljivo prisutni« nad-adresat »koji stoji iznad svih sudionika dijaloga« – »viša ustanova razumijevanja« kojoj se stavlja u ruke autor izvještaja. (1979, 306) Uvažavajući međutim činjenicu da će se u kasnijim tipovima pripovjednih tekstova njegov status mijenjati sve do pod-adresata, ja ću ga radije s Goffmanom (1974/1984, 25ff; 1981, 131ff, 226) definirati kao slučajnog pribivatelja u rubnoj zoni polja komunikacijskog zajedništva koji, nezamijećen, nehotice »prisluškuje« iskaz.

10. Pobudivačkom i objavljiivačkom dimenzijom podrazumijevam reviziju Bühlerovih funkcija (ovdje apelativne i izražajne) koju sam predložio u članku *Odrednice govornog događaja* (UR, 3/1985).

11. Svjedoka shvaćam, ponovno s Goffmanom (Isto), kao registriranog, iako samo posredno oslovljenog sudionika komunikacije. Tipičan iskaz strukturiran s obzirom na svjedoka je recimo onaj koji se obraća kakvoj publici. Očevidno je da i u takvom slučaju govornik očekuje nekakav odgovor, premda više u obliku završnog priznanja negoli neposrednoga iskaza. Svjedok bi, dakle, bio onaj tko *ustupa* riječ, ali je rijetko *uzima*. (Goffman, 1981, 138)

Utoliko je, međutim, veća odgovornost govornika koji mora odoljeti resursima svjedokova prepoznavanja predmeta o kojemu govori, »probiti« njegovu ravnodušnost i postići relevantnost za svoju propoziciju.

13. I subjekt ovdje naime, baš kao i svjedok i namjernik ranije obilježuje položaj koji se doznajuje *primaocu naracije*. On proizlazi iz načina kojim se pripovjedač odnosi prema pripovijedanom svijetu i njegovim instancama, dakle iz onoga što je Genette nazvao »pripovjedačkim modusom« (za razliku od pripovjedačkog glasa), a S. Lanser »pripovjedačevim stajalištem« (za razliku od »kontakta« koji proizlazi iz odnosa prema adresatu i »stava« koji proizlazi iz odnosa prema sebi samome). Usp. Genette, 1980, 189ff. (takoder prijevod odgovarajućeg poglavlja u *Republici* 9/1983) i Lanser 1981, 86ff. Umijeće pripovijedanja u mnogome ovisi o sposobnosti autora da prilagodi stajalište svojega pripovjedača aktualnoj konfiguraciji sklonosti i htijenja svoje publike: svakako je to Labov imao na umu kad je govorio o preduhitranju recipijentove ravnodušnosti kao konstitutivnom uvjetu pripovjedne djelatnosti. U preobražavanju strukture izvještaja od mita preko kronike do autobiografije postaje to prilagodavanje sve konkretnijim i složenijim zadatkom: u mitu je, tako reći, bilo nepotrebno, jer je primalac naracije bio jedinstven s implicitnim čitateljem i čitateljem–kao–funkcijom; u kronici se implicitni čitatelj (Rabinowitzeva hipotetična »autorska publika«) već odvojio od primaoca naracije (»pripovjedne publike«), što znači da je pripovjedača već trebalo »postavljati«; u autobiografiji je adresat, napokon, ras–trojen (primalac naracije, implicitni čitatelj, čitatelj–kao–funkcija) iziskujući adekvatno ras–trojavanje proizvodne instance na razinu ovjerodostojavanja (pripovjedač), razinu odjelotvorivanja (implicitni autor) i razinu obistinjanja (autor–kao–funkcija).

14. Vidjeli smo da Barthes u S/Z govori o vlastitom imenu kao okupljalištu sema pripovjednog teksta, pri čemu »najboljim imenom« proglašuje neosobno »ja«. (1970/1976, 190, 71) Time on naravno misli na pripovjedača u prvom licu koji si priskrbljuje svojstva vlastitom modalnom ili ocjenjivačkom djelatnosti pretvarajući se tako u najrazvijeniju među tekstnim osobnostima. Na tu se još pomalo skrivenu tezu vratila desetak godina kasnije, čini se posredovanjem Fowlerove recepcije (1977, 33ff.), Susann Lanser da bi je potkrijepila bogatom argumentacijom. (1981,

11ff.) Ne samo što tvrdi da je »proučavanje pripovjedača usporedno s načinom kako proučavamo likove; i pripovjedači su osobe stvorene tekstem« (46), Lanserova se odvažuje i dalje: »Pripisivanje ideologija fikcionalnog teksta samo stvorenim osobama, a nikad historijskom stvaraocu lišava te ideologije 'stvarnosne' snage ili valjanosti. (...) Založila bih se da se tekst kao cjelina smatra estetskim izrazom okolnosti u kojima je bio proizveden i da se ne samo 'sadržaj', nego i formalne strukture djela shvate kao da odražavaju autorov nazor.« (49) Tako se Barthesov NOMEN zaustavlja tek na imenu autora kao »žigu« odgovarajućeg polja diskurza.

15. Usp. razmatranje institucionalizacije komunikacijskih žanrova u Luckmann 1984. i 1985.

16. Opreku između sustava i procesa, na koju se Greimas i izrijekom vezao svojim shemama, uveo je Hjelmlev 1980, 18.

17. Kao što kaže Bahtin na samom početku svoje rasprave o kronotopu u romanu, »proces književnog osvajanja zbiljskoga povijesnog vremena i prostora i zbiljskoga povijesnog čovjeka koji se otkriva u njima protjecao je složeno i s prekidima«. (1975, 234)

18. Shema je uz neznatna poboljšanja preuzeta iz Bremond 1972. Jednostavna će usporedba pokazati da je prešutno bila ugrađena još u shemu 3.

19. U *Tečaju opće lingvistike*, rekoh već, govori Saussure o tome kako su – »čini se i izvan jezika« – sve vrijednosti sastavljene od: 1. *različitih* stvari koje se mogu zamijeniti jedna za drugu, 2. *sličnih* stvari koje se mogu usporediti sa stvari kojom je određena vrijednost. Ta istodobnost vodoravnog i okomitog kretanja u procesu označavanja mogla bi nas, sudeći po izdvojenoj opasci, već u Saussureovim očima ovlastiti da tretiramo sve perceptivne danosti kao vrijednosti. Usp. za razvoj toga momenta peto i šesto poglavlje.

20. Kasnije će se pokazati da ti mikrostrukturni elementi pripadaju »strukтури ocjenjivanja« (Labov) koja se, pošto odigra svoju ulogu, u receptivnom ishodu povlači.

21. Svjesnom identifikacijom podrazumijevam tu identifikaciju iz položaja primaoca naracije koji treba s pripovjedačem podijeliti jedan »pogled na svijet«. Kao i svaka identifikacija iz tog položaja, tako i ova u bajci ima samo ugovoran karakter. Usp. Rabinowitz 1977, 134.

22. Usp. u vezi s tim Zipesov tretman bajke kao simboličkog čina koji u svakom razdoblju intervenira u proces socijalizacije na nov način. (1983, 6, 11 i *passim*)

23. U pasusu koji slijedi oslanjam se na analize Freudova članka *Pjesnik i fantaziranje* (1908/1941). Za noviju razradu problema usp. također Waldmann 1976, 205ff.

24. Greimas je analizirao te momente u više svojih radova, ali najpreglednije u 1973, 161ff. Za instruktivnu dijalektičku primjenu njegova modela usp. Jameson 1984, 51ff, 145ff, 313ff. Zaslužuje pažnju Fowlerova sugestija (1977, 14ff.) prema kojoj vrsta odnosa subjekta prema objektu (ljubav, ambicija, odbojnost, mržnja) određuje broj i vrstu uloga koje se mogu derivirati iz njega, pri čemu valja imati na umu da te uloge (npr. agensa, patiens, objekta, instrumenta) stoje u odgovarajućem hijerarhijskom rasporedu.

25. Strukturalisti su poslije preimenovali statičke i dinamičke motive u »jezgre« i »satelite« odnosno »katalizatore« (Barthes, Chatman).

26. Budući da se bavi umjetničkom bajkom, Zipes s dobrim razlozima inzistira na razini »teksture«. Analizirajući način postavljanja instanci »aksiološkog univerzuma« dolazi on međutim ponekad u opasnost da pre naglasi ideološku dimenziju »ocjenjivačkog postupka« zabacujući da se on može aktivirati tek u semantički i gramatički zacrtanoj strukturi vrste. Za neistovremenost razina bajkovne strukture usp. Fetscher 1984, 138f.

27. Očevidno je da narodna bajka srednjega vijeka u svom naglašavanju sudbinskog momenta baštini kronotop grčkoga avanturističkog romana kako ga je opisao Bahtin 1975, 236ff. I u njemu, naime, događaji leže izvan povijesnog, svakodnevnog, biografskog pa čak i evolucijskog vremena ravnaajući se isključivo načelima »odjednom« i »upravo«. Simptomatično je, međutim, da je spuštanje jednog kronotopa koji je u grčkoj književnosti još odražavao

dominantno mitsko shvaćanje vremena u niže slojeve društvene stratifikacije srednjega vijeka potenciralo nape-
tost između utopijske i ideološke dimenzije njegove strukture.

28. Tri iskazna položaja: »pjevač«, pripovjedač i autor koreliraju dakako trima receptivnim položajima: namjerniku, svjedoku i subjektu. »Pjevačem« podrazumijevam položaj iskazne instance mita, epa ili epske pjesme (the singer of tales) koji stoji isključivo u »okomitom« odnosu odgovornosti nadahnjujućem izvoru svoga čina. *Pripovjedačem* podrazumijevam položaj iskazne instance usmenih pripovjednih formi koja se obraća publici manje-više profilirana sklopa pretpostavki i njoj odgovara za svoju djelatnost. *Autorom* imam na umu položaj iskazne instance pisanih pripovjednih tekstova koja se obraća neizvjesnom »tržišnom« adresatu čiju ravnodušnost pritom mora preduhititi. Pripovjedni čin (radnja, djelatnost) triju spomenutih instanci nije jednako obavezan: u prvom slučaju je naručen, u drugom ustupljen, u trećem »dozvan«, što upozorava da je način kojim te iskazne instance inauguri-
raju svoje adresate samo zrcalni odraz načina kojim su prethodno bili inauguirani sami.

29. Time se dakako ne želi reći da »kruženje« na jednoj razini ponavlja »kruženje« na drugoj, jer dionice aktualno-genetske razine *tematiziraju* dionice filogenetske i ontogenetske, dok dionice filogenetske samo *impliciraju* dvije postale.

30. U svojoj instruktivnoj knjižici o odnosu svakodnevnih jezičnih i umjetničkih prozih struktura Fowler 1977, 45 postavlja ovakvu »jedadžbu«:

<i>rečenica</i>	<i>prozni tekst</i>
površinska struktura	tekst
modalnost	diskurz
propozicija	sadržaj

Pozivajući se na Hallidayevu razdiobu aspekata jezičnog iskaza (tekstni, interpersonalni i ideacijski), Fowler naglašuje da se i u aspektima što ih je on izdvojio radi samo o načinima »fokuseranja jezika, kritičkim modelima čitateljskih perspektiva i interesa« (47). Premda sam se s Fowlerovom knjigom upoznao tek pošto sam već gotovo završio

vlastitu, može se reći da modaliteti o kojima govorim nisu ništa drugo do »fokusranje« preostalih aspekata iz perspektive jednog aspekta.

31. Valja upozoriti da izvodima na koje sam se oslanjao u analizi strukture iskaza bajkovnog pripovjedača njihov autor pripisuje važnost za pripovjednu prozu u cjelini. Možda bi, međutim, prvoj relativizaciji što su je oni doživjeli u mojoj interpretaciji trebalo pridružiti i drugu: struktura ocjenjivanja ne razabire se u iskazu bajkovnog pripovjedača stoga što je on »pozvan« u *čjelini*. Publika mu je ustupila »pravo na riječ« samo pod uvjetom da se u korištenju toga prava prešutno pokori unaprijed poznatim konvencijama. Zbog toga okvirnog sporazuma doživljuju se onda i njegove rečenice–kao–sudovi neproblematično.

32. Usp. za takvu argumentaciju, osim Martinez–Bonatia, također Doležel 1980. kao još jedan pokazatelj recentnog približavanja fenomenološke i strukturalističke perspektive. Čini mi se, međutim, odviše kategoričnim inzistirati u slučaju romana na istinitosti pripovjedačeva iskaza ili »činjeničnosti« njime uvedenih motiva zbog problematizacije što je on doživljuje »odozgo«: od implicitnog autora i autora–kao–funkcije. Da bih indicirao različite stupnjeve te problematizacije u različitim modalitetima, raslojio sam nosioce njihova glasa u *instancu obistinjanja*, *instancu odjelotvorivanja* i *instancu ovjerodostojavanja*.

33. Pritom se dakako ne smije zaboraviti da taj iskazni subjekt ima tri aspekta: pripovjedača, implicitnog autora i autora–kao–funkciju.

34. Njima se u nas bavio Solar 1981, 68ff.

Transformacije odnosa označavanja u procesu čitanja

1. Kategorizacijom uvjeta važenja triju modaliteta pripovjednih tekstova u pravila, konvencije i maksime preuzeo sam Altieriev prijedlog o potrebi raslojavanja stupnja objektivnosti ilokucijske dimenzije iskaza – i terminološki. (1981, 85)

2. Odnos između predodžbe i pojma analogan je ovdje odnosu između onoga što je Freud nazvao »predodžbom

stvari« i »predodžbom riječi«. Posljednja predodžba nastaje prezaposjedanjem prve unoseći u njezinu strukturu nove odnose. (1915/1946, 300) U našem slučaju valja to shvatiti kao rekonfiguraciju sema izazvanu ulaskom aktanta. Budući da je način kojim ta djelatna instanca okuplja seme bitno različit od načina kojim to čini predmet, pretvara se njezinim ulaskom jedno stanje u jednu radnju. Distribuirajući iz svoga predikacijskog pokreta različite akterske uloge – upravo kao rečenica naprimjer djelatni i trpni subjekt, objekt, instrument, mjesto i sl. – zavodi radnja među njima hijerarhiju.

3. Ako strukturu predodžbe odredimo parataktičkom, a strukturu pojma hipotaktičkom, onda bismo strukturu znanja mogli s Whiteom (1978, 4) nazvati *dijataktičkom*. Ona proizlazi iz diskurza koji »dovodi u sumnju sva pravila uključujući ona koja izvorno ravnaju njegovom vlastitom formacijom. Upravo stoga jer je aporetičan ili ironičan s obzirom na vlastitu prikladnost, diskurzom ne može upravljati samo logika. Budući da uvijek izmiče zahvatu logike neprestano pitajući je li logika podesna da zahvati bit njegova predmeta, diskurz uvijek teži metadiskurzivnoj refleksivnosti.«

4. Stanzel (1982, 41ff, 58ff.) je upozorio da je perspektiviranje naslova i sinopsisa poglavlja koje je u romanu najprije bilo skriveno postalo vremenom bjelodano. Naslov romana i njegovih poglavlja preuzima funkciju što je u svakodnevnoj priči nosi »sažetak« ili »najava teme« pa bi kao indikator odnosa što se uspostavlja između implicitnog autora i čitatelja zaslužio detaljnije istraživanje u raznim genetskim perspektivama.

5. S obzirom na to koliku su pažnju mikroanalitičari konverzacije posvetili u posljednje vrijeme mimičkoj, gesturalnoj i posturalnoj podršci, intonacijskoj, ritmičkoj i akcenatskoj segmentaciji iskaza, mrmljanjima, nakašljavanjima, pletenju jezikom i sl. kao generatorima značenja govornog iskaza, istraživanje grafičkog izgleda teksta nalazi se još u povojima. Fowler je s pravom naglasio (1977, 49ff.) da izgled teksta tu ništa manje nego u poeziji proizlazi iz modalnih struktura i signalizira ih. Kakvoća informacije što je mi dobivamo iz teksta uvjetovana je, koliko god neopazice, vrstom pažnje koju on izaziva, a ta je vrsta, opet koliko god neopazice uvjetovana interpunkcijskom, grafičkom segmentacijom i uopće *designom* teksta.

6. Tu mislim prije svega na tradiciju frankfurtske škole kakva se danas održava u grupi oko Petera Bürgera. U nas ju je zastupao Žmegač koji je prvi i upozorio na važnost mehanizma posredovanja književnosti za njezino razumijevanje. Usp. 1976, 59ff.

7. Takvu vrstu iskaza nazvala je Mary Louise Pratt *display texts* i podvrgla ih instruktivnoj analizi u svojoj knjizi. (1977, 145ff.)

8. U takvoj razdiobi Lanserova izriječkom slijedi kategorizaciju pripovjedačkog gledišta provedenu u *Poetici kompozicije* B. Uspenskog (1977), ali je u pojedinim aspektima, kao što će se vidjeti, dopunjuje i proširuje.

9. Referencija pripovjednog teksta »utvrđena je aspektualnošću tekstnih shema utoliko što (čitatelj) više nema slobodu izbora stajališta koju (čovjek) načelno ima u opažajnom ponašanju unutar svijeta života. (...) Totalitet se ostvaruje u onoj mjeri u kojoj čitatelj zauzima položaj koji mu je predoznačen i tako u svojoj predodžbi oprizoruje preko aspektualnosti teksta njegov (cjelovit) smisao.« (Iser 1976, 229f.)

10. Ako je pripovjedač–kao–modus uvijek već »postavljen u život« pripovjedačem–kao–glasom, tada je sporno koliko uistinu predodžba (stvari) prethodi u recepciji pripovjednog teksta pojmu (predodžbi riječi). Problem je u tom što ona uvijek već u sebi sadrži ono što Freud zove *Rücksicht auf Darstellbarkeit*, dakle obzir prema mogućnosti predstavljanja koji implicira jezičnu strukturu. Ukratko, preslojavanje razina postojanja pripovjedača u procesu recepcije pripovjednog teksta moralo bi se shvaćati samo kao objelodanjivanje proizvedenosti njegovih prethodnih razina kasnijima. Mislim da taj moment *Nachträglichkeit*-a dovodi u pitanje Genetteovu distinkciju isto onako kao što je Derrida indicirao da bi se moglo dovesti Benvenistovu: »Ta se razlika (između povijesti i diskurza, V. B.) doima neprijepornom u sustavu gdje je Benveniste postavljiva. Ali kad potražim *present* diskurzivnog vremena, ne nalazim ga. Nalazim da taj *present* nije uzet iz vremena *iskazivanja* već iz pokreta temporalizacije koji postavlja razliku i odatle pravi *present* nečim složenim, proizvodom originalne sinteze, što ujedno znači da se *present* ne može proizvesti drugačije do u pokretu koji ga zadržava i s njim se suočuje. Ako prema tome nema čistoga *presenta* kao vremena

čistoga *iskazivanja*, postaje onda možda krhkom i razlika između povijesnog i diskurzivnog vremena. Povijesno je vrijeme već uključeno u diskurzivno vrijeme *iskazivanja*.« (1970, 155, u replici na Barthesovo izlaganje)

11. Vezujući se za Ohmannovu tvrdnju kako je naša spremnost da se zadržimo na implicitnim značenjima književnog djela posljedica našeg znanja da ona *jesu* književna djela, Mary Louise Pratt konstatira: »U (današnjoj) situaciji književnog govora sama knjiga kao *predmet* simbolizira postupak izbora i ovjeravanja: poput voditeljeva uvoda, kazališnog programa ili plakata koji najavljuje predavanje, knjiga nas obavješćuje ne samo da je tekst bio, već i kako i od koga, izabran – ukratko o svojim jancima.« (118)

12. On se time naime neopazice uključuje u vladajuću »sustav književnosti« koji po Waldmannu (1976, 60f.) obuhvaća određenu teoriju književnosti; cjelokupnu proteklu i aktualnu književnu praksu s kojom tekst stupa u odnos; proizvodne, raspodjelne i potrošačke uvjete teksta (vrstu i orijentaciju kulturne industrije, stanje književnog tržišta, interese i tržišni položaj izdavača, vrstu i opseg reklame; način raspačavanja knjige – knjižare, klubovi prijatelja knjige, robne kuće, marketi, kiosci, samizdat; reakcije države, partije, crkve, saveza, kritike, profil i navike književne publike). »Tek sustav književnosti određuje što je zapravo jedan književni *tekst*, što on – u danom slučaju ideološki – čini; on definira što je jedan tekst kao književnost.«

13. Nužda pokoravanja estetičkim konvencijama koje uvelike isključuju racionalan receptivni stav ključni je problem s kojim se suočavaju kritičke i anticipatorske tendencije autora. »U umjetničkom proznom tekstu imamo pred sobom sustav koji osnažuje restriktivnu tendenciju svake tekstne komunikacije kako s materijalne tako i s formalne strane njezina estetskog, naime umjetničko-proznoga ustrojstva, i tvori jedan tekstno-komunikacijski sustav koji naprosto otklanja kritičko preispitivanje i diskurzivno ovjeravanje svojih stvarnosnih odnosa. Zbog svoje sugestivne snage umjetničko-prozni tekst idealno je sredstvo ideološke manipulacije.« (Waldmann 1976, 94)

14. To je ista ona vrsta znaka koju je Barthes (1971, 268) inaugurirao da bi objasnio drugotni semiološki sustav mita. Završni član semiološkog lanca jezika, tj. znak, postaje

početnim članom, tj. označiteljem, sustava što ga »podvlačenjem« novog označenog gradi mit. Barthesova shema (unekoliko poboljšana Kajom Silvermann, 1983, 27) izgleda ovako:

1. Denotativni označitelj	2. Denotativno označeno	
3. Denotativni znak I. Konotativni označitelj		II. Konotativno označeno
III. Konotativni znak		

Za Barthesa je dakle konotativni znak takav znak čiji plan izraza i sam predstavlja jedan sustav značenja. (328) Pojam konotacije preuzima on, dakako, od Hjelmsleva (1980, 106ff.). Mislim da taj pojam, međutim, zavodi u razumijevanju pojave o kojoj se radi pomalo na krivi trag. U logici konotacije uvjetuju kategorijalno određenje pojma, dok ovdje njihova uloga nije samo u tome. Zato sam preferirao termin »evokacija«.

15. Barthes govori o društveno-povijesno motiviranoj vezi označitelja i označenog u konotativnom znaku, koja se međutim izdaje kao prirodna. Zadatak je mita, po njemu, da jednu povijesnu intenciju predstavi kao prirodnu i time *anti-physis* izvrne u *pseudo-physis*. (1977, 297)

16. Kao što pokazuje M. Zavarzadeh (1985, 623), to odmatanje pretvara pripovjedni tekst kao znak u novi označitelj na mjesto čijeg se označenog sada uvršćuju kulturna uvjerenja i ideološke tehnike. Njegova shema izgleda ovako:

jezični označitelj	jezično označeno	I	
Jezični znak Pripovjedni označitelj		Pripovjedno Označeno	II
Pripovjedni znak Kulturni označitelj		Kulturno Označeno	III
Kulturni znak			

I. Pretpriopvedni tekst (jezični)

II. Pripovjedni tekst (književni)

III. Postpripovjedni tekst (ideološki)

17. »Naručeni« ne treba tu shvatiti kao svjesnu receptivnu radnju, već kao posljedicu činjenice na koju je upozorio Enzensberger, da čitatelj treba književnost kao kompenzaciju za život i kao dokaz ispunjivosti njegove želje. Zato su sva nastojanja književnosti da se otme toj narudžbi *in ultima linea* uzaludna: »ona uvijek može samo reći da je iskustvena zbilja koju opisuje slučajna, raspršena i besmislena, ali ona to nikad ne može biti. (1981, 71)

Sporazumijevanje, razumijevanje i interpretacija

1. Watzlawick et al. koji u svojoj, u mnogim aspektima vrlo instruktivnoj, knjizi o pragmatički ljudske komunikacije razlikuju analogijsku kao nalikovnu i digitalnu kao logičku komunikaciju, upućuju na teškoću jednoznačnog tretiranja prve kao protoznakovne, a druge kao znakovne komunikacije sljedećom konstatacijom: »C. G. Jung uvijek je iznova upozoravao u svojim djelima da se simbol pojavljuje tamo gdje još nije moguće ono što zovemo digitalizacijom. No čini se da simbole stvaramo i tamo gdje digitalizacije više nisu moguće i da se to u pravilu zbiva onda kad odnos prijeteći urasti u društveno i moralno tabuirano područje. (1970, 103) Argument je moje knjige da se još i više u genetskim procesima nadomještaju.

2. Derridinu provizornom popisu teoretičara koji su ovako ili onako osjećali »tajnu« vezu između lingvistike i ekonomije (1974, 11) Renan, Marx, Nietzsche, Freud, Bergson, Lenjin – mogla bi se isto tako provizorno odmah dodati barem još dva imena: Bühler i Saussure. Problem je u tome što preobražavanje upotrebe u prometnu vrijednost – što ga Derrida zgodno fiksira dvoznačnom francuskom riječi *usure* (habanje i lihva) – nije kod riječi, baš kao ni kod novca, jednosmjernan i jednoznačan proces.

3. Pritom sociolozi znanja (npr. Luckmann 1983) razlikuju male, srednje i velike transcendencije. U malima se suočujemo s takvim granicama iskustva koje možemo prekoračiti: naprimjer sjetiti se što se dogodilo jučer ili gdje smo

npr. zametnuli ključ. Srednje se tiču teško prekoračivih granica u svakodnevnom nastojanju da razumijemo drugog ili da nas drugi razumije. Velike transcendencije suočavaju nas u krajnjoj instanci sa smrtnošću koju pokušavamo plauzibilirati.

4. U toj lišenosti određenog objekta prepoznajemo nagonsku strukturu označavanja kako je bila opisana u objašnjenjima uz shemu 4.

5. Inzistirao bih na onom »poetska« jer bitka, pravo govoreći, nije bilo prije no što je subjekt došao na svijet. Bitak je nastao tek povratnim djelovanjem diferencijacije subjekta kao njegova označitelja. Usp. u vezi s tim Hörischovu sugestiju preimenovanja ontologije u ontosemiotiku. (1979, 44) Iako je Lacan odbijao etiketu »Hegelova sina« i više mu je godila formula »Lacan protiv Hegela« (1964, 195), dala bi se u njegovim spisima dokumentirati ne samo fascinacija, već i mjestimično »podlijevanje« Hegelu.

6. Taj urez zove Lacan *barré*, tj. greda ili prečka.

7. U svom dalekosežnom metodološkom obračunu s formalizmom, Bahtin (Medvedev) zamjerao je predstavnicima te metode da »problem žanra postavljaju tek na kraju« dok autor vidi svoju građu već od početka »očima žanra«. (1976, 193ff) U kasnijem razvitku formalisti su doduše prihvatili da je građa uvijek već strukturirana, ali je način te strukturacije i dalje ostao sporan. Kao što se može vidjeti još i kod njihova zakonitog nasljednika Lotmana, formalistima je građa strukturirana transcendentano-univerzalnim zakonima gramatike (fonološki, morfološki, leksički, frazeološki, sintaktički u poeziji; kronološki i kauzalno u prozi), dok je za Bahtina ona samo poprište sukoba heterogenih (perceptivnih) kronotopa koji »potražuju« homogenizaciju. Za Bahtinovo slojevito shvaćanje sinkronije kao presjecišta neistovremenih vrijednosti usp. MacCannel 1985.

8. Kao i u konstrukciji instanci aksiološkog univerzuma pripovjednog teksta, tako se i tu podrazumijeva da razlika između fizičkog, društvenog i osobnog bića nije apsolutna, nego filogenetski, ontogenetski i aktualnogenetski proizvedena. Isto vrijedi za odnos zbilje, stvarnosti i svijeta kao

njihovih konstitutivnih horizonata koji nastaju »prezaposjedanjem« značenjske strukture »prethodnika«. Samo zahvaljujući tom prezaposjedanju koje naknadno homogenizira njegovu povijest ima svijet (pa onda i osobnost) izdiferenciraniju »supstancu« od zbilje (fizičkog bića).

9. *Situaciju* definira Coseriu kao »okružje u kojemu nastaju *ja i ti, ovdje i ondje, sada i onda*, vremenoprostorni kontinuum koji se gradi govornim činom »oko govornika« i preko kojega prostorni, vremenski i osobni deiktici mogu povrh svoga kategorijalnog značenja označiti nešto konkretno«. (94) *Oblast* on dijeli na a) zonu kao jezično-skupinsko ili prirodnojezično okružje znaka, b) područje kao općekulturno okružje označenog i c) okolinu kao »žargon-ski ambijent«. (90) *Kontekst* mu je pak cjelokupna zbilja koja okružuje znak, počev od govornoga, postavljenog samim tekstom u kojemu se znak nalazi, do izvangovornoga (fizičkog, iskustvenog, praktičnog, historijskog, kulturnog). (95ff.)

10. Usp. naprimjer sljedeće pasaže iz Sartreove *Mučnine*: »oni su životarili u mlitavosti i u polusnu ... od vremena do vremena, kada bi zapali u vir, oni su se trzali ne razumijevajući što im se događa ... a kada su htjeli gledati, sve je već bilo gotovo. A onda, oko četrdesete godine, oni krste svoje male tvrdoglavosti i neke poslovice imenom iskustva, te postaju automati koji prodaju mudrost ... Džepna prošlost, pozlaćena knjižica puna lijepih maksima.« (NZMH, Zagreb 1980, str. 79ff.) Povlačeći luk toga shvaćanja sve do Montaigneovih *Eseja*, Stierle (1973) je argumentirao kako objedinjavanje životnih trenutaka iz uzdignute sadašnje perspektive znači neuvidanje ograničenosti i uvjetovanosti sadašnjeg trenutka. »Nasuprot supstanci uzdignutoj iz vremena, *l'être*, stoji *le passage*, vremenska struja koja se ne može razumjeti kao usmjeren tok ili prijelaz već prije kao preskakanje s trenutka na trenutak u vidokrugu načelne nepredvidljivosti.« (375)

11. Barbara Herrnstein Smith pokušala je razdvojiti poeziju od proze tako što bi prvu protumačila kao »mimezu govornog događaja«, a drugu kao »mimezu pisanog događaja«. (1978, 8) Ostavljajući tu poeziju po strani, roman bi se mogao shvatiti kao predstava kronike, dnevnika, pisma, biografije ili memoara samo utoliko ukoliko istodobno tematizira aktualan »raspored moći« među njima odnosno, drugim riječima, referira preko jednoga na čitav sustav tih

žanrova »svakodnevne mitologije« istodobno. Valja imati na umu da roman, ako već nastaje, nastaje zbog toga što ni jedan od tih žanrova više sam po sebi ne zadovoljava i što se potrebno probiti do generativne podloge koja je iz sebe distribuirala njegovu aktualnu ulogu. Novinski, publicistički i subliterarni žanrovi, naime, nisu ništa drugo do *akteri* u neprekidno otvorenoj drami smisla svijeta govora, istoj onoj drami u kojoj književne vrste trebaju zaposjesti mjesto *likova*.

12. Mislim da to ujedno iziskuje reviziju Stanzelove opreke doživljajnog i pripovjednog ja. Nije naime doživljajno, nego je evokativno ja ono s kojim pripovjedno ja »stupa u dijalog«. Za razliku od doživljajnog ja koje je okrenuto prema kraju iskustva, evokativno ja gleda *unatrag* na njegove prevaljene etape. Doživljajno ja odljepljuje se od evokativnog parnjaka koji ga pokriva svojim sintetičkim pogledom tek kada taj parnjak uđe u proces verbalizacije posredovanjem pripovjednog ja. Tako bi doživljajno ja bilo samo naknadni proizvod označavajućeg diferenciranja evokativnog ja, što znači treći, a ne drugi član odnosa.

13. Dvojni znakovni karakter simptoma (razgovjetniji no u signala i simbola) proizlazi iz zrcalno postavljenih položaja emitivnog i receptivnog subjekta u polju njegova značenja. Presijecanje njihovih perspektiva verificira se u svima trima genetskim dimenzijama. U aktualnoj genezi pripovjednog teksta, da se zadržimo samo na njezinu početku, ime autora, naslov, žanrovska klauzula imaju za autora protoznakovni, a za recipijenta supraznakovni karakter. U ontogenezi i filogenezi mijenja se također znakovni karakter pripovjednih tekstova (npr. mitova, bajki, predaja) koji se iz svakodnevnih činjenica pretvaraju rekontekstualizacijom u »kulturna dobra«. Za ontogenetsku dimenziju posebno je zanimljiv utjecaj društvenog položaja na perspektiviranje znakovnog karaktera jezičnih data. S »gornjih« položaja pokazuju se naprimjer pripovjedne tvorevine donjih slojeva odviše »restricted«, a s »donjih« položaja pripovjedne tvorevine gornjih slojeva odviše »elaborated«. Ali poanta je u tom da »ograničenost« i »razrađenost« rezultiraju za te *udaljene recipijente* simbolom, tj. takvom vrstom znaka u kojoj se označitelj nalazi u krajnje apstraktnoj vezi s označenim. Istodobno su za *situirane recipijente* ta »ograničenost« i ta »razrađenost« potpuno konkretne. Usp. kritiku Bernsteineve opreke ograničenog i razrađenog koda u Labov 1972. kao i karakterističnu

Goffmannovu primjedbu da u jednoj te istoj partiji golfa igrač koji je udario lopticu i *caddy* koji je mora skupiti promatraju njezin let s posve različitim strahom od promašaja. (1974, 8)

Interes pripovjednog teksta

1. Brooks ima tu na umu Freudov članak *Motiv izbora kovčežića* (1912/1946) gdje se taj česti književni prizor vidi kao transformacija davnih mitskih izvora. Proizlazi da je izbor pravog kovčežića (najljepše djevojke) zapravo izbor smrti odnosno »najjači trijumf ispunjenja želje. Čovjek bira tamo gdje se u stvarnosti pokorava sili, a ona koju bira nije strašna, nego najljepša i najvrednija žudnje.« (34)

2. U dosluhu s nacrtom geneze pripovjednog teksta, ovaj izvod nagovještuje da bi se zapravo cjelokupan pripovjedni tekst morao shvatiti kao »mimeza govora«, a ne kao mimeza zbivanja kako su ga shvaćali formalisti i strukturalisti. Pritom još jednom valja precizirati da pripovjedni tekst fiksira takav govorni (odnosno pisani) događaj koji je iz nekakva sankcionarnog razloga bio *spriječen* i *izostao*, što znači da on pokušava stvoriti kontekst unutar kojega bi taj u danim okolnostima prešućeni govorni događaj bio prihvatljiv i moguć. Posljedice što ih shvaćanje cjelokupnog pripovjednog teksta kao mimeze frustriranog pisanog ili govornog događaja ima za shvaćanje (u njega uključene) pripovjedačeve mimeze govora ili mišljenja lika (slobodan neupravn govori, pripovijedani monolog itd.) morat će ovdje, koliko god inače važne, ostati nerazrađene. Ogdadajući tu složenu diskusiju za drugu priliku, zadovoljit ću se samo opaskom da je prenošenje ili predstavljanje govora sam sukus mimetičkog problema danas.

3. Tom malom formulom želim istaći Althusserovu vjernost Marxovoj misli što ide dublje od iznevjeravanja za koje je bio žestoko optuživan. Prvenstvenom metom optužbi bila je dakako ahistoričnost njegova pojma ideologije. Nije se vodilo računa o činjenici da Althusser – koji izrijeckom upozorava na vezu svog pojma ideologije s psihoanalitičkim pojmom nesvjesnog – shvaća ideologiju kao *proizvodnu osnovu* povijesne vremenitosti i njezinih kategorija. Althusser zapravo tvrdi »kako su povijesno-posebne ideologije moguće samo pod uvjetom njihova već-podvojenja, konfliktnog porijekla« (Parker, 1985, 70). Polazeći od

tog uvida, Parker upozorava na sposobnost pojma ideologije da u sebi spoji – poput Freudovih prvobitnih riječi – protuslovna značenja, iako bi možda bilo preciznije reći: protuslovne postupke ostvarivanja značenja podrazumijevajući metaforu i metonimiju.

4. U takvu procesu diseminacije subjekti se nastoje probiti do referenta ili »završnog interpretanta« (Eco) svoje situacije. »Ideja referencije što prešutno oblikuje Althusserovo djelo zapravo je ideja procesa pomoću kojega se korisnici pojmova smještaju u položaj »imanja posla sa svijetom« na određene načine i iz određenih perspektiva, tako što će uspostaviti interpretacijske lance što ih pojmovi – kao tropički pojmovi ili metafore – potencijalno priskrbuju svojim enciklopedijskim (metonimijskim) formatom.« (Lewis, 1985, 53)

5. »Ukoliko nesvjesnija, utoliko djelotvornija« treba shvatiti tako da, što subjekt više teži učiniti sebi prisutnom vlastitu situaciju (probiti se do njezina referenta), to više on čini prisutnim sebe u okviru diskurzivne prakse koja služi kao medij njegove težnje. Jaz između mehanizama proizvodnje značenja i mehanizama njegove potrošnje postaje dakle očiglednijim. Taj proces, utvrdljiv na svim genetskim ljestvicama, nazvao je Zavarzadeh, posve u skladu s mojim dosadašnjim izvodima, pretvaranjem vrijednosti u značenje. »Ali ta pripovjedna 'vrijednost' ... obrće se u 'značenje' čim se pripovjedni tekst koristi u sklopu kulturnog iskazivanja, tj. uklopi u kulturne prakse zajednice čitatelja/slušatelja/pripovjedača priča. Povećavanje 'vrijednosti' 'značenjem' u pripovjednom tekstu rezultat je ovjeravanja pripovjednog načina *vraisemblance* takvim drugim kulturnim modelima koherencije kao što su aktualne znanosti, logika, ekonomija i politika, koji su uključeni u konstrukciju i protok 'stvarnosti'. Darivanje 'značenja' pripovjednom tekstu povrh njegove 'vrijednosti' znak je da je kulturna zajednica prihvatila pripovjedni tekst kao oblikovan semiotički konstrukt podesan za upotrebu u njezinim diskurzivnim praksama.« (1985, 622)

6, Dobar dio »izobličenosti« moderne umjetnosti može se naravno shvatiti samo u svjetlu otpora što su je njezini autori pružali uobličavajućim mehanizmima njezine potrošnje. Ali danas nam je, rekao bih, jasno da dovođenje na križanja intertekstivnih putanja nije tu umjetnost – kao uostalom ni diseminacijske napore u polju refleksivne

prakse – izbavilo od institucionalne ovjere. Daleko od toga da bi isključivala naturalizaciju, diseminacija je samo »hrani« svojim umnožavanjem konteksta. Stoga bi je valjalo shvatiti »upravo kao snažan proces provođenja moći (u djelo). ... Važno je da u Derridinoj praksi sustav referencija ne ovisi u pojmu predstavljanja kao produkcije nego o pojmu predstavljanja kao reprodukcije. Tako je ono o čemu se radi u programu diseminacije upravo mogućnost *trošenja* kulturnih proizvoda na djelotvorno *različit* način.« (Lewis, 1985, 54)

7. Radi se dakle ne toliko o tom da se na teorijskoj razini odredi *differentia specifica* pripovjednog teksta, koliko baš o tom da se problematizira euforijska frekvencija takvih pokušaja u posljednjih dvadesetak godina. Ona je zaista simptomatična, ali ne stoga što bi možda svjedočila o »smrti pripovijedanja« kao specifičnog oblika posredovanja iskustva – kao što je nedavno pokušao argumentirati Brown (1985) oslanjajući se na Benjaminove i Adornove teze – već stoga što svjedoči o uminuću *jednog oblika pripovijedanja*, kao što je s više distance od Benjamina argumentirao Stierle (1979). Neosporno je da je u razvijanim industrijskim kulturama negdašnju funkciju pripovjedača preuzela informacija, zabava, društvena znanost, no te su promjene samo i inaugurirale novi predmet pripovijedanja: jezik. On je postao problematičan kao sustav označavanja zato što je struktura kolektivnog iskustva koja je nekoć ujedinjavala autora i njegovu publiku sada nadomještena znanstvenim, medijskim, korporacijskim, vojnim, partijskim itd. uniformiranjem. Karnevalizacija »grede« između označitelja i označenog dosljedan je pripovjedni odgovor na njezino masovno »uglašavanje« i on u propitivanju totaliteta svijeta ništa ne zaostaje za klasičnim pripovjednim »sintezama«. Bilo koji teorijski napor koji se nije kadar suočiti s takvom ambicijom suvremenog pripovijedanja ispisuje optužnicu ne toliko njemu, koliko samome sebi.

KAZALO IMENA

- Adorno, Theodor W. 170, 211
 Althusser, Louis 24, 60, 145f., 164, 209f.
 Altieri, Charles 193, 200
 Aristofan 47
 Aristotel 14, 93, 96, 107, 164
 Auerbach, Erich 195
 Augustin, Aurelije 54
 Austin, John L. 128
- Baer, Eugen 139
 Bahtin, Mihail 49, 94, 182f., 194f., 197f., 206
 Banfield, Ann 94
 Barthes, Roland 13, 16, 30, 48f., 117, 127, 146, 188f., 196-198, 203
 Bartlett, R. C. 79
 Benjamin, Walter 48, 76, 146, 211
 Benveniste, Émile 15, 92-94, 202
 Bernstein, Basil 208
 Berger, Peter 44f., 47, 66f., 128
 Bersani, Leo 60f.
 Bloch, Ernst 82
 Bremond, Claude 78-80, 82, 87, 197
 Brooks, Peter 29f., 49, 146., 153-155, 163, 187, 209
 Brown, Richard H. 211
 Bühler, Charlotte 47
- Bühler, Karl 47, 94, 105, 127, 139-142, 148f., 195, 205
 Bürger, Peter 20, 77, 202
- Caroll, David 190
 Chatman, Seymour 13, 16, 112, 139, 189
 Cohn, Dorrit 94
 Coseriu, Eugenio 142f., 207
 Culler, Jonathan 16, 23, 49, 82, 187
- Danto, Arthur 76
 Deleuze, Giles 49, 153, 156, 158, 163
 Derrida, Jacques 17f., 23, 25-29, 49, 158f., 166, 184-187, 190, 202, 205, 211
 Descartes, René 28
 Docherty, Thomas 38, 44, 60, 94, 189
 Doležel, Lubomir 189, 200
- Eco, Umberto 35, 145, 210
 Engler, Rudolf 184
 Enzensberger, Christian 77, 113, 183, 193, 205
- Fanshel, David 94
 Fetscher, Iring 198
 Feuerbach, Ludwig 163
 Flader, Dieter 94, 182, 190
- Foucault, Michel 24, 94, 166f.
 Fowler, Roger 83, 189, 196, 198f., 201
 Frank, Manfred 29f., 49, 156f., 159, 170
 Freud, Sigmund 47, 50, 53f., 56, 123, 154, 159f., 169, 183, 1185, 191f., 200, 202, 205, 209
- Genette, Gérard 14-16, 92-94, 137, 162, 181, 196, 202
 Giesecke, Michael 94, 182, 190
 Goffman, Erving 45, 94, 187, 195, 209
 Gombrich, Ernst 117
 Greimas, Algirdas J. 33, 35, 54, 81, 124, 129, 141, 197f.
 Grice, Paul 194
 Guillen, Claudio 114
 Gülich, Elisabeth 94, 182
- Habermas, Jürgen 195
 Halliday, Mark A. K. 199
 Hamon, Phillipe 94, 131, 168, 206
 Hegel, Georg Wilhelm F. 131, 168, 206
 Hempfer, Klaus 183, 186
 Hjelmslev, Louis 33, 139, 197, 204
 Hörisch, Jochen 186, 206
 Hörmann, Hans 128, 184, 187
 Horkheimer, Max 170
 Husserl, Edmund 23, 25f., 28, 46, 50, 52, 124f., 127, 141f., 181, 187, 190f.
 Hyppolyte, Jean 186
- Ingarden, Roman 103-105, 107
 Iser, Wolfgang 20, 117f., 202
- Jakobson, Roman 94
 James, William 52
 Jameson, Fredric 21, 35, 48f., 54, 59, 131, 198
 Jolles, André 143
 Jung, Carl G. 205
- Kant, Immanuel 160
 Kermodé, Frank 94
 Kreckel, Elisabeth 45
 Krlježa, Miroslav 118f.
 Kristeva, Julija 167
 Krusche, Dietrich 20
- Labov, William 83, 94, 182, 190, 196f., 208
 Lacan, Jacques 28, 46f., 49f., 52-56, 58f., 99, 124, 127f., 135-137, 156, 159, 166, 185, 192, 206
 Lanser, Susann 94, 196f.
 Leclaire, Serge 59, 156
 Lentricchia, Frank 28
 Lenjin, Vladimir I. 205
 Lévi-Strauss, Claude 28, 30, 33, 75, 81
 Lewis, Thomas E. 210f.
 Lodge, David 112, 189
 Lotman, Jurij M. 206
 Luckmann, Thomas 44f, 47, 55f., 12f., 134, 144 160, 193, 197, 205
 Lukács, Georg 129
- MacCannel, Juliet 206
 Mallarmé, Stéphane 127
 Manzoni, Alessandro 37
 Martínez-Bonati, Felix 96, 105-107, 109, 189, 200
 Marx, Karl 48, 60, 159, 163, 205
 McHale, Brian 94
 Mead, Herbert 44
 Medvedev, Pavel 206
 Meletinski, Eleazar 81
 Merleau-Ponty, Maurice 23, 80, 157f.
 Montaigne, Michel 207
- Nietzsche, Friedrich 54, 205
- Ohmann, Richard 203
 Ortigues, Daniel 55

- Parker, Andrew 209f.
 Peirce, Charles S. 115, 127, 143, 157, 185f.
 Perrault, Charles 84f.
 Platon 14, 28, 47, 116
 Polanyi, Livia 94
 Pratt, Mary Louise 187, 202f.
 Prince, Gerald 76, 94
 Propp, Vladimir J. 33, 35, 80-82
 Pywowarczyck, Ann 94
 Quasthof, Utta 94, 182
 Rabinowitz, Peter 194, 196, 198
 Renan, Ernest 205
 Richardson, Samuel 37
 Ricoeur, Paul 29, 49, 181, 187
 Rimmon-Kenan, Shlomith 13, 189
 Rousseau, Henri 28
 Ruthrof, Horst 104-107, 109f.
 Said, Edward 28, 166f., 186
 Sartre, Jean Paul 49, 188, 194f., 197f., 206f.
 Saussure, Ferdinand 28, 127, 184, 186, 197, 205
 Schmidt, Siegfried 110
 Schütz, Alfred 18, 23, 26f., 46, 52f., 57, 59, 107, 123-127, 130, 134, 144
 Schelling, Friedrich W. 159
 Searle, John 18, 28
 Silvermann, Kaja 204
 Sławinski, Janusz 94, 194
 Smith, Barbara Herrnstein 187, 207
 Sokrat 97, 116
 Solar, Milivoj 191, 200
 Srubar, Ilja 52, 57
 Stanzel, Franz 91, 94, 181, 184, 190, 201, 208
 Stempel, Wolf-Dietrich 142, 185
 Sternberg, Meir 17
 Stetter, Christian 184, 186
 Stierle, Karlheinz 76, 137, 207, 211
 Stojanović Dragan 185
 Todorov, Tzvetan 92, 153, 163, 187
 Uspenski, Boris 202
 Valéry, Paul 127
 Vološinov, Valentin 94, 182
 Vygotski, Lav S. 126
 Wahl, Francois 185
 Waldmann, Günther 22, 114, 198, 203
 Waletzky, Joshua 94, 182, 190
 Watzlawick, Paul 205
 Weber, Samuel 49
 White, Hayden 201
 Whorf, Benjamin 142
 Wittgenstein, Ludwig 184, 187
 Zavarzadeh, Ma'sud 204, 210
 Zima, Peter V. 183
 Zipes, Jack 84f., 198
 Žmegač Viktor 202

Cilj je ovog kazala da pomogne čitatelju u rekapitulaciji idejnih žarišta knjige. Stoga se ono ne ravna idealom iscrpnog opisa terminološkog fonda – kojega bi pojedinačne članove čitatelj onda, po uvriježenom postupku, mogao naći pod odgovarajućim početnim slovom – već idealom »genealoškog stabla« pojмова koji se granaju i okupljaju u šire skupine. Čitatelju bi se time htjelo olakšati da po obavljenoj lektiri knjige – i po oporavku od nje! – izabere jedno žarište kao »ulaz« i zatim po vlastitu interesu i nahodjenju poduzme *inferential walks* prema ostalima.

aksiološki univerzum

- aktanti 35-7, 68f., 164
  - shema 35f., 68f., 80, 143, 149, 162
  - uloge 37, 73, 82, 198
- akteri 37, 65, 73, 82, 100f., 143, 208
- likovi 37-9, 65f., 73, 94, 98, 103, 165, 168, 188-90, 209

diskurz

- kao obrada priče 13-5, 182
- kao vrsta iskazivanja koja referira na obilježja prisutnog vremenoprostora i origa 15, 92f.
- kao površinska struktura teksta 93
  - »struktura ocjenjivanja« 83, 95, 120, 182, 190, 197f., 200
- kao modalitet 85ff., 99-101, 103

drugi

- alter ego 18f., 25f., 41, 44, 87
- imaginarni 149, 161, 182f., 195
- simbolički 159, 161, 183, 195

identifikacija

- svjesna 19-21, 65f., 71, 73-5, 80, 100, 102, 120, 198
- nesvjesna kao »bezupitno tlo« komunikacije 19-21, 24, 65f., 71, 73-5, 81, 97f., 100, 102f., 110, 113, 194

- instanca/razina obistinjavanja 72-5, 196, 200
- instanca/razina odjelotvorivanja 74, 97f., 196, 200
- instanca/razina ovjerodostojavanja 74, 97f., 200

interes

- pripovjedačeva djelovanja 16, 82
- književnopovijesne situacije/trenutka 22, 24, 39
- čitatelja 25, 74, 199
- izdavački 203
- teorijski 13
- »biti između« čovjekova položaja 157-9
- pripovjednog teksta 158-63

iskustvo transcendencije 25f., 130, 134f., 141, 146f., 149-51, 164, 168f., 205f.

metafora

- kao figura zaključivanja 27f., 48., 186, 190
- kao proces označavanja 29, 48f., 119f., 151, 186f., 210

metonimija

- kao figura zaključivanja 28, 48
- kao proces označavanja 29, 48, 120, 151, 186f, 210

polje komunikacijskog zajedništva

- iskazni položaji 145, 162, 168, 195
  - »pjevač« 88-91, 198
  - pripovjedač 88-91, 198
  - autor 88-91, 198
- receptivni položaji
  - namjernik 71, 73, 77, 81, 94, 100f., 119, 132, 134f., 141, 161-3, 168, 195, 198
  - svjedok 73, 77, 81, 94, 100f., 119, 132, 135, 141, 161f., 195., 198
  - subjekt 74, 94, 132, 135, 141, 161f., 198

polje percepcije

- sintetički okviri
  - filogenetski 25, 33, 81, 144, 146, 162, 164, 184
  - ontogenetski 25, 33, 144, 146, 162, 164, 184
  - aktualnogenetski 25, 33, 145f., 162, 164, 184
- organizacijski odnosi
  - sustavno-logički: suprotnosti (ili-ili) 35, 34, 57, 72f., 76, 79, 87, 99, 111, 116, 164, 188
  - procesualno-gramatički: podrazumijevanja (isto-tako-kao) 35, 57, 72f., 79, 87, 99, 111, 116, 166, 188
  - trijagulacijsko-pragmatički: proturječnosti (ni-niti-već) 43, 55f., 60, 76, 87, 99, 116, 160, 162, 164, 188

- zone tematizacije
  - jezgra 43, 38, 45f., 79, 107f., 130
  - polje 38, 43, 46, 79, 107, 107, 130
  - horizont 38, 43, 45f., 79, 107, 130
- receptivni ishodi
  - predodžba 100-102, 112-15, 121, 141, 149, 200f.
  - pojam 100-102, 115, 121, 129, 200f.
  - znanje 100-102, 121, 201

priča

- kao uzročno-posljedično ulančan kronološki slijed događaja 13-7, 137, 182
- kao proizvod verbalnog uobličavanja iskustva 17, 19, 112
- kao matrica sažimanja iskustva 144
- kao modalitet 85ff., 99-101, 103

pripovjedač

- kao historijska osoba 143
- kao tekstni konstrukt 22, 24, 39-42, 66, 96-8, 103, 109-12, 119, 189f., 200, 209
  - kristalizacijske jezgre osobina
    - status 109-11
    - kontakt 109-11
    - stajalište 109f.
- kao iskazni položaj 88-91, 198
- kao modus 99-102
  - »fokalizator« 14, 20, 65f., 103, 111
- kao glas 99-102
- situirani 16, 181, 196
- udaljeni 16, 181
- nepouzdana 20, 189

pripovjedna komunikacija

- razine
  - filogenetska (semantička) 33, 60, 198f.
    - »semiotički četverokut« 33ff., 40f., 81, 112, 124, 141, 149
  - ontogenetska (sintaktička) 35-9, 60, 198f.
  - aktualnogenetska (pragmatička) 39, 60, 165, 198f.
- odašiljateljske instance
  - autor-kao-funkcija 24, 39-42, 66, 74, 95, 100-2, 112, 114, 166-68, 189, 194, 196
    - »transtekstualnosti« 24, 43, 95, 112, 190
  - implicitni autor 39-42, 95, 103, 112, 114, 189, 194, 200
  - pripovjedač 22, 24, 39-42, 66, 96-8, 103, 109-12, 114-16, 119, 189f., 200, 209

- *primateljske instance*
- čitatelj-kao-funkcija 41f., 100-2, 113, 196
- implicitni čitatelj 25, 41f., 113, 116, 119, 183, 196
- primalac priče/naracije 14, 39, 41f., 95, 102, 109, 111, 114, 119, 196, 196, 198

procesi konstitucije svijesti

- filogenetski 24, 60, 65, 81, 91, 103, 147, 158-61, 163, 165, 192, 204-6, 208
- ontogenetski 24, 60, 65, 81, 85, 91, 103, 147, 158-60, 163, 192, 205f., 208
- aktualnogenetski 60, 65, 69, 81, 85, 91, 103, 110ff., 147, 158, 161, 163, 192, 201, 205f., 208

strategija ograničavanja 66-8, 75, 100, 161, 164f., 169

subjekt

- kao sintaktička kategorija 188
- kao nosilac iskustva 46, 65, 70
- kao nosilac djelatnosti 18f., 37, 40f., 112f., 125, 132f., 141f., 146, 162-5
- kao kategorija idealističke filozofije 28, 142, 165
- kao jezični/književni konstrukt 119, 142, 165
- kao disperzivan sklop uloga 38
- kao načelo objedinjavanja nagona 50, 53
- kao zaustavljen protok samooznačavanja 136, 145, 149-51, 159, 164
- kao *objet véritable* 157, 159., 163

svijet života

- područja perceptivnog i reproduktivnog označavanja
  - zbilja 66, 74, 99, 135, 206f.
  - stvarnost 21, 66, 74, 99, 135, 206
    - kao društvena stratifikacija 20f., 25, 165, 168
- svijet 65f, 74, 99, 193, 206f.
  - kao »smisaona enklava/provincija« 21, 24, 45, 70
  - kao »svijet govora« 22, 143f., 146, 208
  - »tržište svjetova« 45, 75

trebanje

- nagon 50-2, 123, 154, 193, 206
- potreba 22, 41f., 46, 60, 121, 123, 125, 141, 183, 192f.
- želja 60, 77, 100, 120, 120f., 141, 155, 192f.
- žudnja 46, 60, 121, 135f., 141, 160, 192f.

zaplet

- kao matrica ustrojavanja 30, 49, 114, 155

- kao matrica sažimanja 30, 79f., 187
- zaplet odluke (proairetički kod) 30, 48, 111, 115f., 120, 188
- zaplet otkrića (hermeneutički kod) 30, 48, 111f., 115., 120, 188

znak

- simbol 121, 125-7, 131, 133-5, 148f., 208
  - »žeton« 112-4, 127-30, 133, 141, 149, 153, 162f.
  - »novac« 127, 129f., 149, 153, 162f.
- vrijednost 127, 163
  - konstitucija predmeta označavanja
    - ekvivalencijom 153
    - sličnošću 153
    - ponavljanjem/transformacijom 153ff.
- signal 115f., 121, 125, 129., 133, 148f.
  - »mig« 130f., 141, 148
  - »pobuda« 130, 148
  - »uputa« 148
- simptom 93, 116ff., 121, 134, 148f., 208
  - naznaka 112, 125f., 131, 141, 146, 149
  - oznaka 112, 126, 146, 249
  - izraz 148

znanje

- intuicija ili osjećaj 45, 63-5
- poznavanje ili znanje-da 44, 64, 66, 68, 76, 80, 115
- prepoznavanje ili znanje-za 44, 64, 66, 68, 76, 80, 115, 133, 196
- znanje ili znanje-o 45, 64, 66, 68, 133

POPIS SHEMA

Shema br. 1	34
Shema br. 2	36
Shema br. 3	40
Shema br. 4	51
Shema br. 5	58
Shema br. 6	64
Shema br. 7	78
Shema br. 8	86
Shema br. 9	88
Shema br. 10	89
Shema br. 11	90
Shema br. 12	101
Shema br. 13	138
Shema br. 14	140
Shema br. 15	148
Shema br. 16	150

BILJEŠKA O PISCU

Vladimir Biti rođen je u Novom Sadu 1952. godine. Na Filozofskom fakultetu u Zagrebu studirao je komparativnu književnost te jugoslavenske jezike i književnosti. Doktorirao je 1981. godine tezom **Problem pripovijedanja u bajci i predaji**. Od 1981. godine docent je na Katedri za teoriju književnosti pri Odsjeku za jugoslavenske jezike i književnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

Prijevod i znanstvene radove objavljuje od 1978. godine. Glavna su mu područja interesa: metodologija proučavanja književnosti, odnos jezičnih, pretknjiževnih i književnih formi i teorija pripovijedanja. Objavio je knjigu **Bajka i predaja, povijest i pripovijedanja**, Liber, Zagreb 1981.

SADRŽAJ

Predgovor	9
Novo polazište teritorije pripovijedanja	13
Poprišta pripovjedne komunikacije	33
Modaliteti pripovjednog teksta	63
Transformacije odnosa označavanja u procesu čitanja	99
Sporazumijevanje, razumijevanje i interpretacija	123
Interes pripovjednog teksta	153
Literatura	171
Bilješke	181
Kazalo imena	212
Kazalo pojmova	215
Popis shema	220
Bilješka o piscu	221

OBJAVLJENO U ISTOJ BIBLIOTECI

- Stanko Lasić: SUKOB NA KNJIŽEVNOJ LJEVICI
Nagrađeno nagradom »Vladimir Nazor« i nagradom Matice hrvatske – rasprodano
- Svetozar Petrović: PRIRODA KRITIKE
(u suradnji s IKP »Mladost«, Zagreb)
Nagrađeno nagradom »Vladimir Nazor« – rasprodano
- Josip Badalić: RUSKO-HRVATSKE-KNJIŽEVNE STUDIJE
Nagrađeno nagradom »Božidar Adžija« – rasprodano
- Miroslav Šicel: PROGRAMI I MANIFESTI U HRVATSKOJ KNJIŽEVNOSTI
(u suradnji s IKP »Mladost«, Zagreb)
Nagrađeno nagradom »Božidar Adžija«
- Rudolf Filipović: ENGLESKO-HRVATSKE KNJIŽEVNE VEZE
Nagrađeno nagradom »Božidar Adžija« – rasprodano
- Stanko Lasić: POETIKA KRIMINALISTIČKOG ROMANA – rasprodano
- Miroslav Bekker: MODERNA KRITIKA U ENGLESKOJ I AMERICI – rasprodano
- Milivoj Solar: IDEJA I PRIČA
Nagrađeno nagradom »Božidar Adžija« i nagradom Željezare Sisak – rasprodano
- Ivo Frangeš: MATOŠ, VIDRIĆ, KRLEŽA – rasprodano
- Stanko Lasić: STRUKTURA KRLEŽINIHZASTAVA
- Mladen Engelsfeld: INTERPRETACIJA KRLEŽINA ROMANA
POVRATAK FILIPA LATINOVICZA – rasprodano
- Ivo Vidan: TEKSTOVI U KONTEKSTU
- Branko Vuletić: FONETIKA KNJIŽEVNOSTI
- Viktor Žmegač: KNJIŽEVNO STVARALAŠTVO I POVIJEST DRUŠTVA
Nagrada grada Zagreba
Prevedeno na talijanski: Creazione letteraria e consumo sociale, Napulj 1980.
- Aleksandar Flaker: STILSKE FORMACIJE
Nagrada »Božidar Adžija« – rasprodano
- Stanko Lasić: PROBLEMI NARATIVNE STRUKTURE – rasprodano
- Ante Stamać: SLIKOVNO I POJMOVNO PJESNIŠTVO – rasprodano
- Miljkan Maslić: STVARNOST NESTVARNOG
- Josip Vončina: JEZIČNO-POVIJESNE RASPRAVE
- Zoran Kravar: BAROKNI OPIS
- Jan Wierzbicki: MIROSLAV KRLEŽA
- Ivan Slamnig: HRVATSKA VERSIFIKACIJA
Nagrada »Vladimir Nazor« – rasprodano
- Vladimir Biti: BAJKA I PREDAJA
- Nada Švob-Đokić: PUTOVI AFRIČKE KNJIŽEVNOSTI (RAZVOJ U AFRIČKOJ KNJIŽEVNOSTI)
- Pavao Pavličić: KNJIŽEVNA GENOLOGIJA
- Frano Čale: IZVOR I IZVORNOST
- Terry Eagleton: KNJIŽEVNA TEORIJA

Vladimir Biti
INTERES PRIPOVJEDNOG TEKSTA

Izdavač
Sveučilišna naklada Liber, Savska cesta 16, Zagreb

Za izdavača
Stipe Pojatina

Lektura
Aleksandra Vagner Perić

Tehnički urednik
Luka Gusić

Vanjska oprema
Davor Marks

Naklada: 1000
Br. MK 441
ISBN 86-329-0087-0

Tisak:
Grafički Zavod Hrvatske, Zagreb 1987.